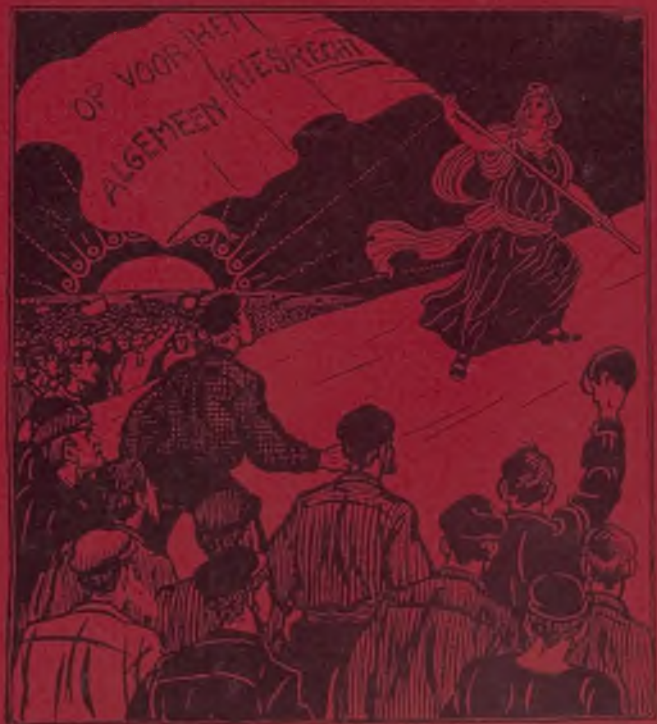

Kleio

december 1985 26e jaargang nr. 10

Tijdschrift
van de vereniging
van docenten
in geschiedenis
en staatsinrichting
in Nederland
(V.G.N.)

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-7 27 49.

W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-1 48 37.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-3 47 09.

E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-61 77 69.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-4 24.

C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, De Hulst 53, 9301 PC Roden. Tel. 05908-18947.

F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-67 95.

T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-41 39 25.

H.J.M. van der Geest, *sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

C.A.M.J. Bogaerts, *Redactie Kleio*, Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-8 35 76.

H. van Duijsen, *Didactiekcommissie*, Jekerstraat 53¹¹¹, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-73 34 94.

K.G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.

De lijst van commissies, besturen en afdelingen vindt u achter in het blad.

U kunt zich opgeven als lid bij de administratie van de VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1985 bedragen de contributies:

1. Docenten PA/PABO, Havo, Vwo en Tertiair onderwijs f 90,-
 2. Docenten Mavo/Lbo f 70,-
 3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 65,-
 4. Studenten f 65,-
- Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks vóór 1 december een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

kleio

Kleio is het blad van de VGN en verschijnt tien maal per jaar, twee keer als Kleio-(mini)Didactica.

Redactie

C. Bogaerts, *voorzitter*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-8 35 76.

F.R. Kat, Zoelen.

A.J.L. van Hooff, Nijmegen.

E.M. Janssen Perio, Rotterdam.

A.C.M. Peek, Werkhoven.

Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

C.W. Torremans, Alphen aan den Rijn.

M. Blom, Werkhoven.

Secretariaat A.C.M. Peek, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.

Eindredactie: T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-8 35 76.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur

Abonnementsprijs (incl. porto) f 75,-; buitenland (excl. België) f 95,-. Losse nummers kosten f 7,50.

De prijs van het leerlingenmateriaal, de Kleio-Didactica, bedraagt f 5,50 voor 1 ex.; t/m 10 ex. f 4,50 per stuk en bij afname van meer dan 10 ex. f 3,50 per stuk. De mini-didactica, een leerlingenboekje zonder stevige kapt en met multiperforatie kost f 1,- per stuk. Daar komen portokosten bij. Bij verzending van 1 t/m 5 ex. f 5,-, van 6 t/m 10 ex. f 7,50, van 11 en meer f 10,-.

In Kleio kan geadverteerd worden. De prijs bedraagt, voor kant en klare opnamemodellen f 360,- voor een hele pagina, f 275,- voor een halve en f 175,- voor een kwart pagina. Voor informatie over inlevertermijnen en andere formaten kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Grafisch Bureau Joop Bierling
Zetwerk: Zetterij Wil van Dam
Druk: Elinkwijk/ Utrecht

Adreswijzigingen en opzegging dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

Inhoud

- 3 B.H. Heldt (1841-1914): vóór het kiesrecht, tégen de verzuiling!
Hans Righart

- 8 De Sovjet-Unie door de ogen van een vaderlands publicist
Dik Verkuil

- 13 Met de VGN op reis; verslag van de reis naar Leningrad en Moskou in de herfstvakantie

- 20 Ideetje misschien...?

- 24 Recensies

- 34 Over de HEG en verder; reacties op het conceptadvies van de werkgroep HEG van C. Bogaerts, J.G.M. Krol, J. Beetsma, E.M. Janssen Perio

- 41 Kleio-krant

nummer 10/85
pagina's 2 en 3

Op de omslag: tekening van Albert Hahn in de Notenkraak van 18 september 1910.

B.H. Heldt (1841-1914): vóór het kiesrecht, tégen de verzuiling!

Hans Righart

B.H. Heldt, voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond en jarenlang Kamerlid, is een onbekende figuur geworden en wat dan nog over hem geschreven is doet volgens de auteur van dit artikel geen recht aan zijn persoon. Misschien ook door de invloed van de verzuiling op de geschiedschrijving over deze anti-verzuiler.

Waarom is het spoor van de vrijzinnige arbeidersbeweging vastgelopen in de verzuiling? Had het anders gekund? Was het streven van Heldt realistisch? Op deze vragen wordt hier ingegaan.

Drs. H. Righart werkt op het moment aan een proefschrift over de verzuiling en was co-auteur van het gedenkboek van de bouw- en houtbonden 1945-1981.

Op vrijdagmiddag 16 januari 1914 vond op het kerkhof Moskowa bij Arnhem de begrafenis van het oud-Tweede Kamerlid Bernardus Hermanus Heldt plaats. Het was een eenvoudige plichtigheid, zonder bloemen, zonder toespraken, precies zoals de overledene het gewild had. Uit het gezelschap, dat rond de groeve geschaard stond, kan men de loopbaan van de op 72-jarige leeftijd gestorven Heldt reconstrueren. Er was een vertegenwoordiging van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (ANWV), de progressief-liberale vakcentrale, waarvan de Amsterdamse meubelmakersknecht Heldt vanaf de oprichting in oktober 1871 tot 1903 voorzitter was geweest. Maar er was ook een deputatie uit de tweede Kamer: Troelstra voor de SDAP, de jurist Smeenge voor de Liberale Unie en de voormalige onderwijzer Ketelaar voor de in 1901 van de Unie afgescheiden vrijzinnig-democraten.

Heldt is in 1885 als de eerste 'werkman' in de Tweede Kamer gekozen; hij heeft er deel uitgemaakt van de linkervleugel der liberale fractie en is in 1901 meegegaan met de progressieven, die het standpunt van de Unie-liberalen inzake de urgentie van het algemeen kiesrecht te behoudend vonden en de Vrijzinnig-Democratische Bond oprichtten.¹ Alhoewel de keuze voor de vrijzinnig-democraten volledig in de lijn van Heldts politieke ontwikkeling ligt, bracht deze beslissing hem geen geluk. Na een ruim vijftienjarig Kamerlidmaatschap werd hij niet meer herkozen. Zijn laatste jaren — hij is reeds zestig, wanneer hij de Kamer verlaat! — verdiende hij de kost als

B.H. Heldt (uit: Hans Righart en Jan Ramakers, *Steigers weg!*, Baarn 1982, p. 14).

journalist en verzekeringsagent. Na een lang en zwaar ziekbed nam hij in het Diaconessenziekenhuis te Arnhem afscheid van het leven.

Resultaten?

Dat leven was niet gemakkelijk geweest. Deze self made man, die ooit als loopjongen bij een bibliotheek begon, was door de socialisten verketterd als een kapitalistenknecht. *'Heldt houdt te graag de jassen der heeren op'*, smaalde de kleermaker en socialistenleider Gerhard.² En NVV-secretaris Oudegeest bestempelde Heldt als *'een slappe, bezadigde burgerman'*.³ Maar zou Heldt zich als enige ambachtsman erg op zijn gemak gevoeld hebben tussen de academici en vertegenwoordigers van de handelsbourgeoisie, die de liberale fractie bevolkten?

Een echo van de pijnlijke neerbuigendheid, waarmee hij bejegend moet zijn, treft men nog aan in Van Riels werk over het Nederlandse liberalisme. Daarin wordt hij beschreven als *'een echte arbeider van huis uit'*, die niettemin over *'een uitstekende inborst'* beschikte, en *'bij wijlen opvallend verstandige opmerkingen kon maken van een aard waaraan de normale (sic!) liberaal niet zou hebben gedacht'*.⁴

Maar niet alleen Heldts sociale komaf maakte zijn leven moeilijk. In zijn laatste levensjaren moet hij zich gerealiseerd hebben, dat er van zijn politieke idealen weinig terecht was gekomen. Het algemeen kiesrecht zou na zijn dood in het begin van 1914 nog drie jaar op zich laten wachten; en pas in 1919 kregen de vrouwen het. Met de arbeidersbeweging, de tweede rode draad in het leven van Heldt, was het nog

droeviger gesteld: de trein van de verzuiling was allang niet meer te stoppen en de arbeiders waren verdeeld over een socialistisch, een katholiek en een protestants-christelijk compartiment. Heldts eigen organisatie, het in oorsprong neutrale Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, was gereduceerd tot een onbetekenend rest-zuiltje, dat in 1920 definitief verdween, maar al sinds de jaren tachtig in verval was.

Mèt Heldt stierf ook het laatste rudiment van een beweging, die gevochten had tegen de verzuiling en daarvoor in de plaats wilde stellen een arbeidersbeweging voor alle gezindten. *'Waarom die scheiding tusschen gezellen, tusschen kameraden op de werkplaats, die als zoodanig één gemeenschappelijk belang hebben? Waartoe de beoefenaars van een zelfde bedrijf in gedeeld naar hun kerkelijke of politieke overtuiging? Het valt mij altijd moeilijk te gelooven, dat de lieden (...) die dit alles regelen en bestellen, dat doen met een eerlijke overtuiging, dat zij daarbij denken aan het belang dier vakgenooten en aan dat alléén. Ik blijf hier misleiding veronderstellen...'*, aldus Heldt in 1890.⁵

Tot ver in de twintigste eeuw was het kleinschalig en ambachtelijk karakter typerend voor de meubelindustrie (uit: Hans Righart en Jan Ramakers, *Steigers weg!*, Baarn 1982, p. 18).

Het is niet zo gelopen als Heldt wilde; de verzuiling heeft diepe voren in de Nederlandse samenleving getrokken, die tot op de dag van vandaag te zien zijn. Over de oorzaken van die verzuiling is al heel wat gedebatteerd en verschillende verklaringen zijn geopperd: de verzuiling als gevolg van de emancipatie van een aantal achtergestelde groepen, in het Nederlandse geval de katholieken, Abraham Kuypers 'kleine luyden' en de socialistische arbeiders; verzuiling als anti-seculariseringsstrategie van de kerken, als mobiliseringsmiddel van de politieke partijen, en tenslotte de marxistische visie: de verzuiling als samenzwering van kerk en kapitaal, broederlijk vereend tegenover de arbeiders.⁶

In veel van de verzuilingsliteratuur is het bestaan van een liberale zuil problematisch.

Kunnen we hier wel spreken van verzuiling? De liberalen noemden zich immers altijd 'algemeen'? Zijn ze misschien verzuild geraakt, omdat ze er tegen waren, zoals het mopje uit de jaren vijftig luidde?

Heldt was er in ieder geval wél tegen. Zijn ANWV bestond al ver voor de tijd dat protestanten, katholieken en socialisten zich verdrongen rond de arbeiders en het Verbond was in de jaren zeventig van de vorige eeuw een organisatie van betekenis. Waarom loopt het spoor van de vrijzinnige arbeidersbeweging dood in de verzuiling? Had het anders gekund? Hoe realistisch was het streven van de anti-verzuiler Heldt achteraf gezien? Dat zijn de vragen waarop dit artikel voorzichtige antwoorden wil suggereren.

Het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond

Het ANWV was er vroeg bij. Toen op 29 en 30 oktober 1871 te Utrecht de oprichtingsvergadering plaatsvond, was er van een protestants-christelijke of een katholieke arbeidersbeweging nog geen spoor te bekennen. Wel was twee jaar eerder te Amsterdam een afdeling van de Eerste Internationale opgericht, maar de socialistische beweging zou tot in de jaren tachtig een marginaal bestaan leiden. Geheel in tegenstelling tot het ANWV, dat in het midden van de jaren zeventig kon bogen op ca. 5500 leden, verdeeld over 56 afdelingen.⁷

Het succes van het ANWV, dat de klassenvrede predikte en dus niets van het socialisme moest hebben, moet zeker in de structurele context van het vertraagde Nederlandse industrialiseringsproces gezien worden. Zoals bekend behoorde Nederland in dit opzicht tot de laatkomers in Westeuropa. De Nederlandse economie zat tot in de jaren zeventig in het slop en een industrieel klimaat ontstond pas in de jaren negentig. Toen kwam de trek van het platteland naar de grote steden goed op gang, toen ontwikkelde het fabriekswezen zich en steeg het aantal mensen dat in de industrie en dienstensector de kost verdiende flink.

Dat alles betekent echter ook dat een modern fabrieksproletariaat lange tijd ontbrak in Nederland. Het beeld werd beheerst door het ambachtelijke kleinbedrijf, zoals bijvoorbeeld de bouw- en houtnijverheid en de sigarenmakerij. In de verhouding tussen knecht en patroon waren nog niet de afstand, de verharding en verzakelijking geslopen, die kenmerkend zijn voor de groot-schalige verhoudingen in de moderne industrie. Men werkte met enkele mensen in dezelfde ruimte, bewoonde doorgaans een vertrek in hetzelfde huis, kortom men deelde elkaars leven.

kleio

nummer 10/85
pagina's 4 en 5

Het ANWV ademde de sfeer van het kleine ambacht, van preindustriële, patriarchale sociale verhoudingen. Tegenover de 'uitheemsche' Internationale stelden de ANWV-ers een 'Nederlandsche' beweging met 'vastheid, degelijkheid en zelfstandigheid', zodat men er niet voor hoefde te vrezen 'onbedacht en ongewild in een maalstroom te worden gesleept'.⁸ Enkele jaren na de oprichting van het ANWV, waarvan de meubelmakersgezel Heldt vrijwel direct tot voorzitter gekozen was, verklaarde laatstgenoemde: 'Wij kennen gelukkig nog geen werkliedenvereniging, die optrad met het doel om tegen patroons te velde te trekken'.⁹

In dit streven naar klassenverzoening is onmiskenbaar de invloed der 'heeren' zichtbaar. Sinds oktober 1870 maakte Heldt samen met enkele andere ambachtslieden deel uit van het Comité ter bespreking van de Sociale Quaestie, een clubje sociaalbewogen liberalen onder voorzitterschap van jonkheer J. de Jong van Beek en Donk, advocaat-generaal te Zwolle. Het Comité bleef tot 1880 bestaan en Heldt kreeg er volgens de historicus Brugmans teveel begrip voor de 'noden' der werkgevers; hij werd er veel te 'objectief'.¹⁰

Maar het liberalisme had ook nog een ander gezicht en ook dat weerspiegelde het ANWV en zijn voorzitter. Bovenaan het verlanglijstje van het Verbond prijkte het algemeen kiesrecht en in 1875 sprak het ANWV zich uit voor neutraal staatsonderwijs. Heldt zelf was sinds het begin van de jaren tachtig bestuurslid van de in 1856 gestichte vrijdenkersvereniging 'De Dageraad'. En in 1881 behoorde hij samen met de eerste vrouwelijke arts Aletta Jacobs tot de oprichters van de Nieuw-Malthusiaansche Bond, waarvan hij een aantal jaren voorzitter was. De gedachte van bewuste geboortebepijking kon toen in socialistische kring nog niet veel sympathie winnen. *Recht voor Allen* schreef dat het nieuw-malthusianisme op gevaarlijke wijze de aandacht van de klassenstrijd afleidde. Bovendien zou aan de overbevolking 'op natuurlijke wijze' een einde komen, wanneer het kapitalisme eenmaal afgeschaft was, zo voor-spelde het blad van Domela Nieuwenhuis.¹¹

De eerste uittredingen

Inmiddels had binnen het ANWV echter een eerste scheiding van geesten plaatsgevonden. De principiële keuze van het Verbond voor neutraal onderwijs leidde in 1876 tot de uittocht van een aantal orthodox-protestanten, die de diep conservatieve werkliedenvereniging Patrimonium (letterlijk: Vaderlijk Erfdeel) oprichtten. Voor Patrimonium, dat onder leiding van de Amsterdamsche metselaar Klaas Kater stond, waren werkstakingen uit den boze, evenals

vaccinatiedwang en iedere vorm van sociale wetgeving. Zelfs het kinderwetje van Van Houten ging de christelijke mannenbroeders te ver.

Veel meer dan bij het ANWV kan men bij Patrimonium de behoudzucht van de preindustriële lagere middengroepen proeven, een conservatisme ingegeven door de angst voor het alomvattend moderniseringsproces, dat zich niet alleen uitstreckte tot de arbeidsverhoudingen, maar evenzeer een diepe culturele breuk betekende. De afkeer van de moderne samenleving met haar ongelooft en revolutie richtte zich ook tegen het algemeen kiesrecht: alleen aan gehuilde mannen van onbesproken gedrag, die bovendien in staat waren tot lezen en schrijven en aan de nationale militie hadden voldaan, wilde Patrimonium het kiesrecht toekennen.

'Lieve, laat ons vandaag in 's hemelsnaam uit de binnenstad blijven. Men mocht ons ook eens voor kiesrecht-demonstranten houden' (De Notenkraker, 21 september 1912 – spotprent van Albert Hahn op gegoede Hagenaars).

Het algemeen kiesrecht als splijtzwam

Het ANWV had van meet af aan de nadruk gelegd op politieke middelen in de strijd

voor materiële lotsverbetering. Het was veel meer een politieke pressiegroep – 'het volk achter de kiezers' voor de vooruitstrevende liberalen – dan een vakcentrale in de moderne zin. De vakactie werd ook bemoeilijkt door de structuur van het Verbond: de aangesloten plaatselijke werkliedenverenigingen droegen niet zelden een sociaal gemengd karakter en vaak liet men het lokale belang prevaleren over het landelijke. Maar de keuze voor de politiek-parlementaire weg was ook een principiële: de statuten van 1873 vermeldde de verheffing van de werkmansstand 'in zedelijke waarden, zijne stoffelijke welvaart, staatsburgerlijke rechten en gelijkheid en maatschappelijke vrijheid' (curs. H.R.) en als middel hiertoe 'bij 's lands bestuur of vertegenwoordiging invloed uit te oefenen door middel van vertegenwoordiging, adressen en petitionnemementen'.¹²

Heldt, die zich met zijn onvermoeibaar ijveren voor kiesrechtuitbreiding posthuum de titel 'apostel van het algemeen kiesrecht' verwierf,¹³ vertegenwoordigde het ANWV in een tweetal organisaties, die zich inzetten voor kiesrechtuitbreiding: Het Comité voor Algemeen Stemrecht, in 1879 voortgekomen uit het reeds genoemde Comité Sociale Quaestie, en, in de tweede plaats, de Nederlandsche Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht (meestal: Bond voor AK en S).

Laatstgenoemde organisatie, waarin de socialistische boventoon voerden, royeerde Heldt in november 1885 als lid, omdat hij in een rede ervoor gepleit had om bedienden en militairen beneden de rang van officier uit te sluiten van het kiesrecht. Het was een belangrijke gebeurtenis, omdat vanaf dat moment de polarisatie in de kiesrechtbeweging aan het daglicht kwam. Heldt was als trait d'union tussen de vrijzinnig-liberalen en de socialistische weggevalen en voortaan gingen zij gescheiden wegen in hun streven naar politieke ontvoogding van de arbeidersklasse. Het liberale Comité voor Algemeen Stemrecht, waarvan behalve 'heeren' als de advocaat en journalist Jacob Dirk Veegens ook Domela Nieuwenhuis zitting had, ging in 1886 ter ziele.

Heldt in de Kamer

Dat alles nam evenwel niet weg dat in november 1885 de eerste werkmansdeputatie de Tweede Kamer binnentrad. In het kiesdistrict Sneek was Heldt door de liberalen kandidaat gesteld en tot zijn eigen niet geringe verbazing was hij gekozen. 'Even ongezocht als onverwacht en voor ons allen verrassend', zo kwalificeerde hij zijn verkiezing, en bescheiden voegde hij eraan toe: 'Ik houd er mij van overtuigd, dat minder de persoon, veel meer de Voorzitter van dit

*Verbond is gekozen. Heldt zonder het Verbond zou weinig kans hebben gehad.*¹⁴

In het parlement opereerde de ANWV-voorzitter op de linkervleugel van de Liberale Unie. Hij ijverde er voor sociale wetgeving: zijn motie uit 1894 inzake een ouderdomsverzekering voor werklieden wordt in het algemeen beschouwd als een belangrijke aanzet tot de pensioenbeweging. En in 1887 maakte hij deel uit van de parlementaire enquêtecommissie, die een onderzoek instelde naar de toestanden in fabrieken en werkplaatsen.

Maar al spoedig bleek dat de Rotterdamse typograaf Th. de Rot — een van de medeoprichters van het Verbond — gelijk had, toen hij naar aanleiding van Heldts verkiezing in het ANWV-orgaan *De Werkmansbode* waarschuwde: 'één man heeft maar één stem'.¹⁵ Onder het conservatieve kabinet-Heemskerk (1883–1888) spitste de kiesrechtwestie zich toe. Op zondag 20 september 1885 — dus voordat Heldt uit de Bond voor AK en S gegooid werd — vond in Den Haag een indrukwekkende demonstratie plaats. De volgende dag zou de Staten-Generaal plechtig geopend worden. Met banieren en vaandels trok een stoet, samengesteld uit 116 verenigingen, door de Haagse straten, voorop de besturen van het ANWV, de Bond voor AK en S en de Sociaal-Democratische Bond (SDB). In de zaal van het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen werd een motie aangenomen, waarin het nog langer negeren van de volkseis van algemeen kiesrecht een misdaad werd genoemd. Heldt en Domela Nieuwenhuis voerden samen het woord.

In de Tweede Kamer kwam het het volgende jaar echter tot een voor de kiesrechtbeweging bijzonder frustrerend compromis tussen de regering en de liberale Kamermeerderheid. In de grondwetsherziening van 1887 werd weliswaar het censuskiesrecht afgeschaft, maar daarvoor in de plaats werd het kiesrecht gekoppeld aan bepaalde kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand, door een organieke wet nader te bepalen. Bovendien werd het kiesrecht uitdrukkelijk tot het mannelijk deel van de bevolking beperkt. Heldt achtte een dergelijke regeling, waarbij ook op de langere termijn het algemeen kiesrecht werd uitgesloten, zo gebrekkig dat hij de hele grondwetsherziening dan nog liever uitstelde. Als enige van de linkerzijde stemde hij tegen. De 'slappe burgerman' had zich niet laten inpakken door de 'heeren'.

Opmars van de SDB

De kiesrechtbeweging had echter een zware terugslag gekregen van de deceptie van 1887 en de ANWV-boodschap van klassenvrede leek steeds meer misplaatst naarmate

het sociale klimaat in de tweede helft van de jaren tachtig ijziger werd. De economische crisis sloeg meedogenloos toe en werkloosheid en armoede leidden tot massademonstraties en straatrellen zoals het Palingoproer in de zomer van 1886. De Sociaal-Democratische Bond van Domela Nieuwenhuis — sinds januari 1887 in gevangenschap wegens majesteitsschennis — profiteerde van de polarisatie: eind '86 telde de SDB zo'n 4.000 leden.¹⁶ Het ANWV daarentegen verkeerde in een diepe impasse; het had in 1887 nog geen 3.000 leden meer over¹⁷ en er gingen stemmen op om het Verbond te ontbinden.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 'als een rots in de branding van het leven, weerkaatsend het licht van den komenden dag' (uit: AGN 13, p. 155).

Zwaar teleurgesteld was men in de liberalen, die het zowel wat de kiesrechtverruiming als de sociale wetgeving betreft af hadden laten weten. Er volgde binnen het ANWV een diepgaand zelfonderzoek, waarin onder meer geconstateerd werd dat het Verbond zich teveel had beziggehouden met socialistenbestrijding in plaats van meer constructieve doelen. Ook kwam kritiek op Heldts Kamerlidmaatschap voor de Liberale Unie, waardoor het Verbond een bijwagen van de liberale partij zou zijn. 'Uw geheele verkiezing diende voor de liberale partij tot niets anders dan om zich een beetje aan te kleeden, om uit te kunnen roepen: ziet ge wel, wij zijn de volksmannen', beet de Leeuwardense leraar Vitus Bruinsma de voorzitter toe.¹⁸ Heldt nam de liberalen echter in bescherming; zij waren volgens hem van koers veranderd, voortuitstrevender geworden sinds Tak van Poortvliet in de liberale Tweede Kamerfractie de scepter zwaaide.

Hoe het ook zij, de centrale vraag op het ANWV-congres in juni 1889 'Is er in Nederland nog plaats voor een hervormende arbeidersbeweging?' werd bevestigend be-

antwoord. Een zelfstandige werkliedenbeweging, los van ieder evangelie, of dat nu christelijk of socialistisch heette.

Het viel echter niet te loochenen dat die ruimte steeds kleiner werd. Weliswaar was bij Patrimonium de groei eruit tegen het einde van de jaren tachtig, maar daar stond tegenover dat zich een nieuwe zuil binnen de arbeidersbeweging had aangediend: in 1889 was de priester Ariëns in het industrialiserende Twente begonnen met de organisatie van arbeiders in katholiek verband en een jaar eerder richtte de sigarenwinkelier Passtoors in Amsterdam zijn RK Volksbond op. Bovendien had sinds het einde van 1885 ook de SDB de vakorganisatie serieus ter hand genomen. Op socialistisch initiatief ontstonden plaatselijke vakverenigingen en nationale bonden. Tegen het einde van de jaren tachtig had het ANWV van Heldt de slag om de arbeiders definitief verloren.

Splitsing bij de liberalen

Op de liberalen viel nog altijd geen staat te maken. Dat bleek in 1894 toen de Liberale Unie in tweeën brak als gevolg van diepe verdeeldheid over het kieswetsontwerp van minister Tak van Poortvliet. De liberalen hadden in de verkiezingen van 1891 gezegevierd over de rechtse partijen en hun overwinning luidde een decennium van regeringsmacht in. In het kieswetsontwerp, dat Tak in 1894 aan de Kamer voorlegde, werden de kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand ruim geïnterpreteerd: al degenen die kunnen lezen en schrijven en in hun eigen onderhoud voorzien. Tevoren was de poging van ANWV-zijde om samen met Patrimonium en de RK Volksbond een demonstratie voor het algemeen kiesrecht te organiseren mislukt. Het ANWV moest ondervinden dat het onkruid van de verdeeldheid al flink had wortelgeschoten.

Het lot van Taks voorstel is bekend: nadat een door hem afgeraden amendement was aangenomen trok de minister zijn voorstel in; de Kamer werd daarop ontbonden en na de verkiezingen kregen de 'anti-takkianen' een meerderheid in de Tweede Kamer. Tot de zogenaamde 'kiesrechtgroep' behoorde Heldt. Hij constateerde verbitterd dat het conservatisme in de liberale partij had gezegevierd.¹⁹ Dat oordeel werd nog eens bevestigd, toen twee jaar later het veel minder verstrekkende voorstel van de behoudende liberaal Van Houten werd aanvaard. Heldt stemde tegen en schaarde zich aan de zijde van de vooruitstrevende liberalen, vanaf 1897 verenigd onder de naam 'vrijzinnig-democratische Kamerclub'.²⁰

In 1901 werd de breuk in de liberale rijen

definitief. Het op 26 januari 1901 gekozen bestuur van de Liberale Unie liet een duidelijke verschuiving naar links zien; tot de nieuw gekozenen behoorde ook Heldt. Toen echter het bestuursvoorstel om de invoering van het algemeen kiesrecht urgent te verklaren verworpen werd, trad het bestuur van de Liberale Unie af en besloot een zelfstandige politieke organisatie op te richten. Op 17 maart 1901 vond de oprichtingsvergadering van de Vrijzinnig-Democratische Bond plaats. Tevoren had Heldt samen met een tweehonderd geestverwanten zijn adhesie betuigd met een dergelijke beslissing. Samen met P. Nolting, eveneens ANWV-bestuurder en Tweede Kamerlid, trad Heldt tot de VDB toe.

Zijn politieke carrière liep echter ten einde: na een periode van ruim vijftien jaar werd hij in de Tweede Kamerverkiezingen van 1901 niet herkozen. Na ongeveer een jaar als parlementair journalist gewerkt te hebben werd hij in 1902 benoemd tot agent van de Rijksverzekeringsbank te Winterswijk. Een jaar later legde hij zijn voorzitterschap van het ANWV, dat ten prooi was aan politieke verdeeldheid, neer. Het bestuur van het Verbond wilde een nadere aansluiting bij de VDB, maar dit voorstel stuitte op heftig verzet van een aantal (Zuidhollandse) afdelingen. Toen het Verbond zich niettemin op een vrijzinnig-democratisch standpunt stelde, trad de oppositie uit en stichtte het zogeheten Hersteld Nederlandsch Werkliedenverbond. De scheuring van zijn ANWV heeft stellig bijgedragen aan Heldts terugtreden.

Conclusie

Toen Heldt na een lang lijden in 1914 in een Arnhems ziekenhuis stierf, schreef Domela Nieuwenhuis in *De Vrije Socialist* over 'een vergeten burger in de Achterhoek' en hij voegde er aan toe: 'Bewust onleerlijk was hij niet, maar een zwakkeling, die te weinig fond had om op eigen beenen te kunnen staan'.²¹ Daarmee droeg ook de 'apostel der arbeiders' zijn steentje bij aan het beeld dat van Heldt ontstaan is: een beginselloze slappeling, een willoos werktuig in de handen van de bourgeoisie.

Dat hem daardoor onrecht is gedaan, moet uit dit verhaal gebleken zijn. In zijn strijd voor het algemeen kiesrecht heeft Heldt van moed en onafhankelijkheid getuigd, en ook zijn parlementaire activiteiten ten behoeve van een ouderdomsverzekering verdienen vermelding en waardering. Het gevecht tegen de verzuiling heeft hij verloren. Tegen de macht en de invloed van de kerken viel niet op te tornen. Daarbij kwam dat het ANWV lange tijd structureel gehandicapt bleef door zijn gemengde sociale samenstelling. En in de verhitte klassenstrijd moest het Verbond met zijn sociale

vredesboodschap wel vernalen worden. Maar — het moet gezegd — de verantwoordelijkheid voor de teloorgang van een vrijzinnige arbeidersbeweging moet voor een belangrijk deel gezocht worden bij de liberalen, die met hun sociaal-conservatisme de speelruimte van Heldt en de zijnen sterk verkleind hebben.

Noten

1. In het derde deel van het Biografisch Woordenboek van Nederland verschijnt een biografisch artikel van mijn hand over B.H. Heldt.
2. W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, dl. 1, Amsterdam 1905, p. 19.
3. J. Oudegeest, *De geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland*, dl. 1, Amsterdam 1926, p. 41.
4. H. van Riel, *Geschiedenis van het Nederlandse liberalisme in de 19e eeuw*, Assen 1982, p. 143.
5. B.H. Heldt, *Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond, 1871-1896*, Leeuwarden 1896, p. 114.
6. Een overzicht van de verzuilingshistoriografie o.a. bij: J.C.H. Blom, *Verzuiling in Nederland in het bijzonder op lokaal niveau, 1850-1925*, Amsterdam 1981.
7. A.J.C. Rüter, *De spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland*, Nijmegen 1978, p. 9.
8. D. Hudig, *De vakbeweging in Nederland 1866-1878*, Amsterdam 1904, p. 28.
9. Rüter, a.w., p. 5.
10. I.J. Brugmans, *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw, 1813-1870*, Utrecht 1970, p. 270.
11. B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland (1894)* dl. 1, Amsterdam 1976, p. 296.
12. Heldt, a.w., p. 42.
13. Op de grafzerk, die na zijn dood door het ANWV werd geschonken, stond de tekst: 'Den arbeider was zijn leven gewijd tot opbeuring en verzet. Apostel van het algemeen kiesrecht'.
14. Heldt, a.w., p. 65.
15. Ibidem, t.a.p.
16. Th. van Tijn, *De sociale beweging van 1876 tot 1887*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 13 *Nieuwste Tijd*, Haarlem 1978, p. 99.
17. Rüter, a.w., p. 9.
18. Heldt, a.w., p. 103.
19. Ibidem, p. 125.
20. Zie G. Taal, *Liberale en radicalen in Nederland, 1872-1901*, Den Haag 1980, p. 456 e.v.; zie ook P.J. Oud (bewerkt door J. Bosmans), *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840-1940*, Assen 1982², p. 175 e.v.
21. Geciteerd in *De Werkmansbode*, 21 febr. 1914.

De Sovjet-Unie door de ogen van een vaderlands publicist

Dik Verkuil

Behalve enkele zonderlingen, zijn er in ons land geen mensen meer die in de Sovjet-Unie het lichtend voorbeeld zien. Het is voor ons welhaast onvoorstelbaar dat die grauwe, statische en door en door kleinburgerlijke maatschappij iemand tot inspiratie zou kunnen zijn. Toch is er een tijd geweest dat vele intelligente mensen, die het beste voor hadden met de wereld, naar dat land keken, omdat dáár de weg naar de betere maatschappij ingeslagen zou worden.

In dit artikel gaat de auteur in op de mening van Jacques de Kadt over Rusland in de jaren 1917–1935. Hij is historicus en als dienstweigeraar verbonden aan het PDI van de RU Utrecht.

Wat bezielde de fellow-travellers?

Het ligt nogal voor de hand deze mensen af te doen als romantische warhoofden. Ongetwijfeld werden velen van hen gedreven door een weinig realistisch verlangen naar een perfect georganiseerde maatschappij en werden ze afgestoten door hun eigen samenleving, waarvan ze de onvolmaaktheden dagelijks ondervonden. Ze projecteerden hun dromen op het totalitaire Rusland, waarvan ze bijna niets wisten, maar dat de indruk wekte met alle menselijke tekortkomingen te hebben afgedaan.

Hoe vanzelfsprekend deze verklaring ook lijkt, ik meen toch dat ze een ontoelaatbare vergroving is. Om dit aan te tonen zal ik de ontwikkeling van Jacques de Kadt beschrijven.

Nu de Sovjet-Unie als eindexamenonderwerp gekozen is, is het aardig aandacht aan Jacques de Kadt te besteden. Hij is immers de enige Nederlander die de gebeurtenissen in Rusland vanaf de oktoberrevolutie tot ver in de jaren '70 als tijdgenoot kritisch gevolgd en becommentarieerd heeft. Na de Tweede Wereldoorlog is hij bekend geworden als rabiaat anticommunist. Hij was toen een invloedrijk man in de Partij van de Arbeid en werd in brede kring beschouwd als Rusland-kenner bij uitstek. Toen het Koude Oorlogsdenken in de jaren '60 in discrediet raakte, werd hij een geïsoleerde figuur. Als eenling profeteerde hij dat het Vrije Westen binnen tien jaar de witte vlag zou moeten hijsen voor het Sovjet-imperialisme, als het niet spoedig tot andere inzichten zou komen.

Sinds dergelijke denkbeelden echter dankzij de regering-Reagan weer aan populariteit winnen, is De Kadt de kampioen van

een kleine, maar produktieve groep neo-conservatieven, die onder meer de bundel *Om te beginnen bij Nederland* heeft voortgebracht en die tegenwicht tracht te bieden aan de vredesbeweging. Het is in dit verband pikant, dat De Kadt zijn carrière begonnen is als Rusland-adept. Van 1917 tot 1935 sympathiseerde hij, aanvankelijk als communist, later als revolutionair socialist, met het Sovjet-regiem. Over die periode — en hoe er een eind aan kwam — gaat dit artikel.

Het vinden van een ideaal

Jacques de Kadt werd in 1897 te Oss geboren in een linksliberaal joods gezin. In de Brabantse industriestad leidde de familie een geïsoleerd bestaan. Binnenshuis werd Multatuli gelezen, erbuiten heerste het a-sociale en zelfgenoegzame ondernemersdom met behulp van meneer pastoor over de onderdanige katholieke arbeiders. Op school werd het isolement van de jonge De Kadt nog versterkt. Volgens zijn memoires was hij in die tijd fysiek onaantrekkelijk en altijd in de contramine. Hij ontwikkelde zich daardoor tot een boekenwurm en een eenzaam denker, dromer en zoeker.

Zijn politieke belangstelling kwam met de Eerste Wereldoorlog. Als zoveel 'vervreemde' intellectuelen, hoopte hij op een maatschappij waarin zijn intellect beter tot zijn recht zou komen, een *'vrije samenleving voor vrije mensen'*,¹ dat wil zeggen *'mensen die zelf alles doordenken en doorvoelen, in plaats van voor 99 pct anderen na te kletsen'*.² De periode direct na de Eerste Wereldoorlog beloofde wat dat betreft niet veel goeds. In Nederland ging een halfslachtige poging tot revolutie teloor, waarna het verstikkende intellectuele klimaat van de verzuiling zijn plaats innam. De Kadt richtte zijn blik daarom al direct op het buitenland, maar ook daar bleken de krachten van het behoud zo overweldigend, dat slechts een volledig nieuwe kracht de maatschappij scheen te kunnen openbreken. Die nieuwe kracht dacht De Kadt in Rusland te zien — in de hoop daarop werd hij communist.

Over Sovjet-Rusland en het communisme was toen, rond 1920, nog vrijwel niets met zekerheid bekend. De kranten stonden al wel bol van anticommunistische gruwelverhalen, maar De Kadt had zo'n afschuw van *'de grote misleidingsfabrieken, van kerk en pers en opvoeding'*,³ dat dit zijn sympathie voor Lenin's gideonsbende alleen maar voedde. Voor Lenin zelf ging hij al spoedig na zijn toetreding tot de CPH (1920) een diepe bewondering koesteren. Dat hij op het juiste moment het sein voor de revolutie gegeven had en ook tijdig de strategi-

kleio

nummer 10/85
pagina's 8 en 9

sche terugtocht van de NEP had weten door te drijven. bewees volgens De Kadt dat hij een soepel en ondogmatisch politicus was, die in alle verwarring van het moment begreep welke de hoofdlijnen van de te voeren politiek moesten zijn. Verder had De Kadt vooral voor Lenin's brochure *De Linkse Stroming. Een Kinderziekte van het Kommunisme* waardering.

In de 'kinderziektebrochure' viel Lenin Gorter, Pannekoek en de Duitse Kommunistische Arbeiderspartij (KAP) aan als dogmatische ultralinkse doordrijvers. Tegenover hun principiële antiparlementarisme en hun sektarisme, stelde hij dat 'een recept of een voor alle gevallen ("generlei compromissen") bruikbare regel te willen fabriceren onzin zou zijn'.⁴ Men moest integendeel 'zelf zijn hersens gebruiken om in elk afzonderlijk geval zijn weg te vinden'.⁵ Het socialisme was immers geen eenvoudige zaak, vooral niet omdat de massa's er nog lang niet rijp voor waren. Daarom moest een 'door de scherpste, meest meedogenloze en onverzoenlijke kritiek'⁶ gelouterde partij-elite hen opvoeden en discipline afdwingen; niet door blinde gehoorzaamheid, maar doordat 'de brede massa's zich door eigen ervaring van deze juistheid' overtuigden.⁷

Deze inzichten werden de basis van De Kadts politieke denken. Het socialisme was voor hem niet de dictatuur van het proletariaat, maar de verwerkelijking van het oude Platoonse ideaal van de filosofen aan de macht.

De Kadt en de CPH

De Kadt was niet alleen criticus en beschouwer, maar hij nam ook zelf hartstochtelijk deel aan het politieke bedrijf. De leiding van zijn eigen partij, de CPH, bleek hem al spoedig ondermaats. In plaats van door voornaamheid van denken en handelen respect af te dwingen, handhaafde hij zich door fluistercampagnes tegen mogelijke opposanten en door de partijdemocratie in al haar vormen te saboteren. De onmogelijkheid oppositie te voeren, dwong De Kadt om steun hogerop te zoeken, bij de Comintern in Moskou.

Dankzij de bemiddeling van de dichteres Henriëtte Roland Holst, vertoefde hij tweemaal, in 1923 en 1924, in Moskou. In zijn memoires meldt hij toen al geschokt te zijn geweest door het gemak waarmee de partijleden zich allerlei voorrechten permitteerden en door het oorverdovend papegaaien-gekrijs, waarmee de trotskistische opposanten onthaald werden op congressen en vergaderingen.

Hoe dit zij, in Nederland liet hij daar niets over los. Integendeel, in de partijkrant, *de Tribune*, meldde hij dat 'de bedoeling van

J. de Kadt, 1946 (foto: E. van Moerkerken).

Moscou is, dat de partij op democratische wijze bestuurd zal worden, dat alle geheimzinnigheid en gewichtigdoenerij afgelopen moeten zijn'.⁸ Het is onwaarschijnlijk dat De Kadt dit goed begrepen had. In Moskou was men hem welwillend tegemoet getreden, maar dat had zijn oorzaak voornamelijk in de hoop van de lastige en vooral veel te zelfstandig opererende CPH-leiding verlost te worden. Besloten werd een waarnemer naar een congres te sturen, waar de partij een definitieve uitspraak moest doen over de oppositie van De Kadt en de zijnen. Dat congres werd door de CPH-leiding op meesterlijke wijze geësceneerd tot een langdurige ovatie voor haarzelf en tot een bewijs van onwrikbare trouw aan Moskou. De Kadt stond als eenzame querulant te kijk en de Comintern-waarnemer meldde

aan Moskou dat de beweging voorlopig op Wijnkoop en Van Ravesteyn, de oude partijleiders, moest blijven steunen.

Kritiek op de ontwikkelingen in Rusland

De Kadt richtte nu een eigen partij op, de Bond van Kommunistische Strijd- en Propagandaclubs (BKSP). Het was zijn hoop de CPH te overvleugelen om zo de Comintern ervan te overtuigen dat zij met hem samen moest werken. Tegelijkertijd constateerde hij echter, het was 1924, dat de wereldrevolutie in het slop zat en dat er veel denkwerk nodig zou zijn om het communisme weer tot bloei te brengen. Daarom werd het partijblad van de BKSP, *de Kom-*

munist, voornamelijk een studieorgaan. Welkijs schreef De Kadt lange beschouwingen over de problemen van het socialisme. En voor een zozeer op Rusland georiënteerd politicus was het vanzelfsprekend, dat daarbij de Russische ontwikkelingen vaak aan de orde kwamen.

Het werd hem al spoedig duidelijk dat die de verkeerde kant opgingen. Een toenemende bron van ergernis was voor De Kadt het officiële optimisme dat de communistische leiders aan de dag legden. Terwijl in die jaren het kapitalisme zich krachtig herstelde, zag de Comintern overal revolutiekansen en toenemende ontevredenheid onder de massa's. De achtergrond hiervan was volgens De Kadt, dat de Comintern alle kritische geluiden dooddrukte.

De consequentie vond hij rampzalig, want het communisme kon alleen vooruitgang boeken, als het erin slaagde een hoogwaardige elite te creëren. Nodig waren vooral *'mensen die stuk voor stuk voor hun zaak staan en voor hun zaak hun hersens gebruiken'*. Maar de Comintern maakte het *'onmogelijk dat zulke leiders, dus werkelijke communisten ontstaan. Nee, ze maakt wetten die het denken verbieden en noemt dat discipline'*. En zo werd *'werkelijke discipline'*, discipline berustend op inzicht en verantwoordelijkheidsbesef, onmogelijk.⁹

Ook over de interne ontwikkeling van de Sovjet-Unie was De Kadt uiterst somber. De jaren van de NEP gaven een opbloei van de 'kapitalistische sektor' van de economie te zien, terwijl de 'socialistisch georganiseerde' industrie niet van de grond kwam. Het gevolg was volgens De Kadt dat de 'kapitalistische boeren' steeds meer invloed kregen. Weliswaar had de communistische partij de politieke macht stevig in handen, maar zij deed steeds meer economische concessies aan de boeren. De arbeiders daarentegen werden in de fabrieken opgejaagd, als had er geen revolutie plaatsgevonden.

Het ergste vond De Kadt ook hier, dat dit alles verhuuld werd. De regering stelde de produktiegroei in de kapitalistische sektor voor als een triomf van het socialisme. Doordat er geen openlijke kritiek mogelijk was en doordat de boeren zich niet vrij mochten organiseren, werd de werkelijke uitkomst van deze jaren, de wederopleving van het kapitalisme, gemaskeerd — en werd het onmogelijk deze tegen te gaan. Tenslotte meende De Kadt dat zelfs het achterblijven van de socialistische sector, de industrie, te wijten was aan het gebrek aan democratische openheid. De allesdoordringende sfeer van stompzinnigheid binnen de communistische partij, maakte het optreden van capabele communistische managers onmogelijk.

We kunnen vaststellen dat De Kadt in deze jaren verbazend scherpzinnige beschouwin-

gen over de Russische misère gaf. Maar over de oorzaken ervan was hij toch aanzienlijk minder helder. Want hoewel hij het gebrek aan democratische openheid in de communistische partijen verantwoordelijk stelde voor alle mislukkingen, bleef hij tegelijkertijd het leninisme als het summum van de democratisch en scherpzinnig denken beschouwen.

Milde houding na 1927

In 1927 kwam er een einde aan de BKSP. De partij was er niet in geslaagd enige aanhang van betekenis te verwerven. Bovendien was door de gesignaleerde ontwikkelingen in de Sovjet-Unie, haar belangrijkste bestaansgrond, aansluiting bij de Comintern, vervallen.¹⁰ De Kadt kwam nu na een korte periode van politieke dakloosheid in 1928 bij de linkse oppositie binnen de SDAP terecht. Het werd redacteur van haar blad, *de Socialist*. In 1932 werd deze linkse oppositie door de partijleiding, die het voortdurende gestook tegen haar reformistische koers zat was, uit de SDAP gegooid. Zij hergroepeerde zich daarop als de Onafhankelijk Socialistische Partij (OSP). De Kadt werd hoofdredacteur van haar krant, *De Fakkel*.

Het is opvallend dat De Kadt met zijn toetreding tot de revolutionaire linkervleugel der sociaal-democratie aanzienlijk milder over de Sovjet-Unie ging oordelen. Het ontbreken van democratie bleef hij betreuren, maar hij was veel minder geneigd dit als de hoofdzak te beschouwen. Een oorzaak van zijn gewijzigde standpunt was de economische crisis waarin de wereld in 1929 gestort werd. Volgens De Kadt kon deze crisis nieuwe revolutionaire perspectieven openen. Maar voorwaarde was dan wel er-voor te zorgen *'dat al de organisatorische*

en al de geestelijke bereidheid en al de andere factoren, die onze overwinningskansen zoo groot mogelijk maken, bij het uitbreken van het conflict aanwezig zijn".¹¹ Daarom meende hij dat hij wel wat anders te doen had, dan de bolsjewieken te kritiseren.

Bovendien was hij bang dat het kapitalisme een uitweg uit zijn crisis zocht, door een oorlog tegen Rusland voor te bereiden. Hij constateerde dat sinds het uitbreken van de crisis de kranten duidelijk negatiever over de Sovjet-Unie waren gaan schrijven. 'Men kweekt', stelde hij 'bewust en systematisch een oorlogsstemming: het bulderen der morele verontwaardiging over schrikbewind en gruwelen in Rusland, vormt een goede inleiding voor het bulderen der kanonnen. Hiertegenover moet iets anders geplaatst worden dan het "neutrale": wij doen daar niet aan mee'.¹²

Naar het was niet alleen de crisis van het kapitalisme die De Kadts standpunt beïnvloedde. Nog belangrijker was dat tegelijkertijd in Rusland het eerste vijfjarenplan doorgevoerd werd. De weg van concessies aan de boeren was verlaten en de opbouw van de industrie werd krachtig ter hand genomen. De Kadt meende 'dat de algemeene betekenis van het vijfjarenplan door socialisten nooit hoog genoeg geschat (kon) worden. De eerste poging in de wereldgeschiedenis om de totale productie over een reeks van jaren zóó te regelen dat het levenspeil sterk toeneemt, deze poging zou, zelfs als ze tot mislukken gedoemd was, vruchtbaarder zijn voor het socialisme dan alles wat coalitieregeringen en andere proefnemingen van dien aard ons ooit gebracht hebben en ooit zullen brengen. In Rusland, en in Rusland alleen, is het socialisme bezig aan zijn eigenlijke taak: leiding geven aan het economisch leven'.¹³

Overigens beseft De Kadt heel goed, dat de uitvoering van het plan nogal te wensen over liet. De communisten bazuïnden rond dat alle cijfers gehaald en zelfs overtroffen werden, maar een nuchtere analyse van de gepubliceerde produktieresultaten bracht De Kadt tot de conclusie dat de Russische economie een chaos moest zijn.

De essentie van een planeconomie zou een steeds grotere beheersing van het totale productieproces en de aansluiting van elk onderdeel ervan bij het geheel moeten zijn. In de praktijk echter, werd er helemaal geen coördinatie tot stand gebracht. De Kadt constateerde dat er bijvoorbeeld voor miljarden roebels aan fabrieken gebouwd was, maar dat er geen staal werd geproduceerd voor de bouw van machines en spoorwegen.

Een ander bedenkelijk aspect vond hij het geweld waarmee het plan werd doorgevoerd. De boeren werden de kolchozen ingejaagd, inplaats van dat ze door aanwijs-

bare produktieresultaten overtuigd werden van de superioriteit van de socialistische produktiewijze. Het gevolg was dat ze in verzet kwamen en dat hen iedere aandrang ontnomen werd om meer te produceren dan voor hun eigen levensonderhoud noodzakelijk was. Zo onttaarde het socialistisch offensief op het platteland in een bloedige burgeroorlog en tot de 'liquidatie van de "rijke" boeren, dat wil zeggen: tot vernietiging van kennis en kapitaal'.¹⁴

Maar ondanks deze kanttekeningen was De Kadt optimistisch. Hij geloofde dat de communisten van het experiment zouden leren. Ze stopten hun critici in de gevangenis, maar voor de 'kritiek der feiten' waren ze toch wel gevoelig. De Kadt meende dit vooral te beluisteren in Stalins bekende redevoering tegen het 'kleinburgerlijk vooroordeel der gelijkmakerij' (1931). Stalin wees hier inkomensnivellering af, omdat bijzondere capaciteiten beloond dienden te worden.

gevolg van het doorslaande sukses van het eerste plan, dat in vier, in plaats van in vijf jaar voltooid zou zijn.

Kritiek op Stalin

De Kadt was over dit tweede plan heel wat minder positief. Hij moest spijtig constateren dat de communisten niets van hun fouten geleerd hadden. De zwakheden van het eerste plan ontkenen ze en voor het tweede plan gingen ze nog minder uit van de bestaande mogelijkheden.

Hij trok hieruit de conclusie dat het ontbreken van democratie een bureaucratische kaste had doen ontstaan, die geïsoleerd was van de arbeidersklasse en daardoor abstracte streefgetallen opstelde, zonder rekening te houden met de behoeften van de bevolking. De overdreven nadruk die het tweede plan op de zware industrie legde, was volgens De Kadt zowel schandig als contra-productief. Immers, 'als men de arbeiders

Abonneert U op

„DE KOMMUNIST“

— Weekblad van den B. K. S. P. —

REDACTIE: H. ROLAND HOLST EN J. DE KADT

PRIJS f 0.75 PER KWARTAAL. LOSSE Nrs. 5 CENT.

Adres Redactie:
Bilderdijkstr. 7, Haarlem.

Adres Administratie:
Tetterrodestr. 71, Haarlem.

Waar Stalin met deze rede in werkelijkheid het ontstaan van een nieuwe heersende klasse in Rusland trachtte te rechtvaardigen, geloofde De Kadt dat hij bedoelde de communisten meer respect bij te brengen voor kundige technici en hen wilde laken voor de gewelddadige doorvoering van het plan.

Doch zelfs afgezien van alle optimistische vooruitzichten, moest men volgens De Kadt beseffen, dat Rusland de vergelijking met de kapitalistische landen glorieus kon doorstaan. Terwijl hier de produktie meer en meer stilviel, was er in Rusland 'de ontwikkeling van de productiekrachten, horend en stootend, experimenteerend, met alle kracht, in alle richtingen, zoo goed en zoo kwaad als men kan: ondertusschen ontwikkelen zich de productiekrachten, ondertusschen vindt de versterking van de Russische economie ondanks alles plaats'.¹⁵

In 1933 lanceerde men in de USSR het tweede vijfjarenplan. Dat was een jaar te vroeg, maar volgens de Russen was dit het

opjaagt om record-hoeveelheden voort te brengen en men geeft die arbeiders geen behoorlijke voeding, kleding enz. enz., men commandeert en onderdrukt die arbeiders, men ontnemt ze vrijheidsgevoel en levenslust, dan krijgt men vanzelfsprekend, zenuwachtige, verbitterde, saboteerende of althans onverschillige arbeiders. Nergens is het aantal gevallen van sabotage zoo groot als in Rusland'.¹⁶

In merkwaardige tegenspraak hiermee meende hij toch dat 'het bewijs geleverd (was) dat een productie, die niet gericht is op de winst van particulieren en die dus principieel verschilt van het kapitalisme, ongeëvenaarde resultaten kan bereiken'. En daarom was het zijn 'voornaamste kritiek op de Stalin-politiek, dat deze het Sovjet-regiem in gevaar brengt'.¹⁷

De verklaring voor De Kadts hardnekkigheid kan zijn dat er in 1933 buiten de Sovjet-Unie geen enkel hoopvol alternatief was. Verder zal zijn marxistische scholing hem geholpen hebben de tegenspraak in

zijn betoog te 'overstijgen'. Voor marxisten is het leed van de mensen immers slechts een werktuig van de geschiedenis. En waar het marxistisch taalgebruik de kapitalistische samenleving 'ontmaskert', heeft het met betrekking tot de Sovjet-Unie een verhullende functie. Door over 'liquidatie' en 'vernietiging van kennis en kapitaal' te praten kon De Kadt de massamoorden van Stalin zien als een 'socialistisch experiment'.

'Van Tsarisme tot Stalinisme'

1933 was voor de revolutionaire socialisten een rampjaar. Overduidelijk bleek dat van de revolutionaire verwachtingen die zij aan het begin van de crisis hadden gehad, niets terecht kwam. Overal waren de arbeiderspartijen in het defensief en bleven de massa's passief. In Duitsland begonnen de nazi's met hun vorm van revolutie. In Nederland werden de linksen getroffen door de repressieve maatregelen van de overheid. De Kadt zelf werd slachtoffer van de reactie die het incident met 'de Zeven Provinciën' teweeg bracht. Wegens opruiing werd hij tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld. Die gevangenisstraf had een opvoedend effect. De Kadt gebruikte zijn celtijd voor studie en overdenking. Het resultaat was een boek van 600 bladzijden, *Van Tsarisme tot Stalinisme*, waarin hij definitief afrekende met de Sovjet-Unie.

Een van de merkwaardigste aspecten van *Van Tsarisme tot Stalinisme* was, dat, terwijl het de lezer van De Kadts artikelen wat betreft de feitenanalyses niet veel nieuws bracht, hij toch tot een volledig andere interpretatie van de Russische gebeurtenissen kwam. Waar hij voorheen verblind was geweest door de produktiegroei en het collectieve bezit der produktiemiddelen, ging hij nu uit van de vraag, waar de produktie toe diende. Hij moest constateren dat deze geheel ten goede kwam aan een nieuwe heersende klasse, de partij. Het was volgens De Kadt nu 'belachelijke onzin' te geloven dat het collectieve bezit der produktiemiddelen er iets toe deed.¹⁸ Het verhinderde namelijk niet dat de partij als geheel 'in de positie van "bezitter" (was), terwijl de grote massa "BEZITLOOS" (was)'.¹⁹

Maar De Kadt ging verder dan deze marxistische klasse-analyse. Waar het werkelijk op aankwam, stelde hij, waren niet de produktieverhoudingen, maar hoe de mensen leefden. De economie was slechts een middel om tot betere ontplooiingsmogelijkheden voor individuele mensen te komen. Hij kwam daarom tot de paradoxale stelling dat het socialisme beoordeeld moest worden 'naar de mate waarin het tot een veelvuldiger en rijker individualisme' leidde, 'een individualisme, dat betekent, dat ieder voor zich alles moet begrijpen en doorvoe-

len, en moet ophouden een leven te voeren, dat voor negenennegentig honderdsten bestaat uit stompzinnig nakletsen, navoelen, slikken van wat wordt voorgezet'.²⁰

Met dat socialisme had de Sovjet-Unie natuurlijk niets te maken. Integendeel, juist door het collectieve bezit van de produktiemiddelen en de planmatige organisatie van de economie, was zij 'de meest despotische staat die de wereld ooit gezien heeft' geworden.²¹ Zij was uitgegroeid tot een nieuw type samenleving, de totalitaire staat, waarin menselijk leven, voorzover dat die naam verdient, onmogelijk was. Tegen zo'n staat moest het socialisme 'absoluut vijandig' staan.²²

Breuk met Lenin

De Kadt was zich altijd al bewust geweest van het weinig verlichte karakter van de Sovjet-dictatuur, maar had daar nooit een bevredigende verklaring voor kunnen vinden, doordat hij vast was blijven houden aan het leninisme. Nu echter brak hij met Lenin. Hoewel hij volhield dat Lenin een vrijheidslievend mens geweest was en bovendien gezien moest worden als 'de grootste staatsman aller tijden',²³ meende hij toch dat hij verantwoordelijk was voor de latere verworping. In zijn revolutionaire ijver had hij het belang van de democratische organisatievormen schromelijk onderschat. Zijn partij had hij omgevormd tot een vechtmachine, waarin voor trage democratische procedures en voor zelfstandig denkende mensen geen plaats was.

Nu waren volgens De Kadt discipline en vechtkracht noodzakelijk, maar ze konden alleen heilzaam zijn wanneer ze gecombineerd werden met inzicht. Wanneer ze, zoals bij Lenins volgelingen, berustten op blinde gehoorzaamheid, verwerden ze tot wreedheid en soldaterij.

Minstens even belangrijk was het volgens De Kadt dat Lenin een eind had gemaakt aan de parlementaire democratie en dat hij de democratische vrijheidsrechten vernietigd had. Ten onrechte had Lenin gemeend dat deze onlosmakelijk verbonden waren met de bourgeoisie en dat het proletariaat, dat immers een einde maakte aan alle maatschappelijke tegenstellingen, ze niet nodig zou hebben.

In *Staat en Revolutie* had Lenin de onzinnige stelling verkondigd dat het proletariaat een 'hogere' vorm van democratie zou ontwikkelen, waarbij alle staatsdienaren gekozen en direct afzetbaar zouden zijn door het verzameld volk. In het reusachtige Rusland had, stelde De Kadt, de poging deze radendemocratie in te voeren, geleid tot een chaos, waarbij de communistische partij, bij uitschakeling van alle andere partijen, niets restte dan het machvacuüm op te vullen. Aldus waren reeds in 1924, bij

kleio

Lenins dood, de grondslagen van de despotie gelegd.

Daar De Kadts conclusies inmiddels gemeengoed zijn geworden, valt het de huidige lezer wellicht niet op, dat *Van Tsarisme tot Stalinisme* een heel bijzonder boek is. In 1935 waren dergelijke opvattingen namelijk allerm minst algemeen geaccepteerd. Reeds de verkoopcijfers van zijn boek doen vermoeden dat De Kadt zijn tijd ver vooruit was. Er werden nog geen driehonderd exemplaren verkocht, hoewel De Kadts vriend Geert van Oorschot, de latere uitgever, zich ook toen al met agressieve verkoopmethodes voor hem inzette. Tegelijkertijd werden *Nieuwe Menschen in Moscou*,²⁴ van de NRC-redacteur J. Huyts en *Sowjet-Rusland zegt mij iets*,²⁵ van de vrijzinnige dominee J.L. Snethlage, goed verkocht.

Anderzijds was natuurlijk het anticommunisme ook in de jaren '30 een heel algemeen verschijnsel. Maar *Van Tsarisme tot Stalinisme* is bij mijn weten het eerste boek in de wereldgeschiedenis, dat een diepe, allesomvattende analyse van het Sovjetsysteem geeft en daarbij op een gigantische hoeveelheid feitenmateriaal gebaseerd is. Bovendien is het geschreven in een uiterst verteerbare stijl en ademt het de geest van een strijdbaar man.

Eén van de aardigste aspecten daarbij is, dat De Kadt het communisme van binnenuit kende en tijdens het schrijven nog altijd revolutionair-socialist was. Vermoedelijk is dat laatste ook de reden dat het later nooit

herdrukt is. Het zou een goede zaak zijn, wanneer zijn uitgever nu, vijftig jaar na de eerste druk, zou besluiten tot een heruitgave.

Conclusie

Aan het begin van dit artikel stelde ik de vraag naar de motivatie van de vrienden van Rusland. Ik merkte op dat het ontoelaatbaar is hen zonder meer als romantische warhoofden te beschouwen. Ik hoop dit aan de hand van De Kadts beschouwingen duidelijk te hebben gemaakt. De Kadt was als geen ander ingelicht over de Russische samenleving. Op grond van een scherp analytisch vermogen, kwam hij tot verrassend realistische uitspraken. Dat hij desondanks de Sovjet-Unie lange tijd als voorbeeld bleef zien, kwam voort uit zijn hoop op de verwezenlijking van een grootse gedachte. De gedachte van de vereniging van macht en intellect en de hoop dat deze uit de vernietiging van het kapitalisme voort zou kunnen komen.

Noten

1. J. de Kadt, *Uit Mijn Kommunistentijd* (Amsterdam 1965), 15.
2. J. de Kadt, *Van Tsarisme tot Stalinisme* (Antwerpen 1935), 446.
3. De Kadt, *Uit Mijn Kommunistentijd*, 78-79.
4. W.I. Lenin, *De Linkse Stroming. Een Kinderziekte van het Communisme* (Amsterdam 1972), 65.
5. Ibidem.

6. Ibidem, 60.
7. Ibidem, 9.
8. *De Tribune*, 6-8-1922.
9. *De Kommunist*, 6-9-1924.
10. Veel van De Kadts oude kameraden menen dat De Kadt ongeschikt was voor politiek leiderschap vanwege zijn zelfingenomenheid en egotisme. Het is waar, dat overal waar De Kadt zich vertoonde ruzies en scheuringen ontstonden. Toch ben ik van mening dat dit niet zo veel bewijst. Immers overal ter wereld gaan vergelijkbare bewegingen gebukt onder frekwente interne strubbelingen. Dat ligt niet zozeer aan persoonlijke factoren, maar veelmeer aan het ideologisch puritanisme van deze bewegingen en aan het gegeven dat er tussen de sociaal-democratie en het stalinisme geen ruimte blijkt te zijn voor een massabeweging.
11. *De Sociaal-Democraat*, 31-10-1931.
12. *De Socialist*, 7-3-1930.
13. *De Socialist*, 4-7-1930.
14. *De Socialist*, 11-7-1930.
15. *De Socialist*, 8-8-1930.
16. *De Fakkelt*, 22-9-1933.
17. *De Fakkelt*, 17-11-1933.
18. De Kadt, *Van Tsarisme tot Stalinisme*, 400.
19. Ibidem.
20. Ibidem, 446.
21. Ibidem, passim.
22. Ibidem, 235.
23. Ibidem, 192.
24. J. Huyts, *Nieuwe Menschen in Moscou* (Haarlem 1935).
25. J.L. Snethlage, *Sowjet-Rusland zegt mij iets* (Arnhem 1936).

Op reis met de VGN naar Leningrad en Moskou

Tineke Bogaerts

In de herfstvakantie bezocht een groep van ruim tachtig VGN-leden Leningrad en Moskou. Wij werkten daar een programma af dat speciaal voor ons was samengesteld: veel geschiedenis dus en onderwijs!

In het hierna volgende artikel vindt u, naast enige reisimpressies, informatie over de lerarenopleiding en het geschiedenisonderwijs in de USSR en over de scholen die wij bezochten.

Met dank aan Ineke Veldhuis en Jan Schopman.

We vertrokken op zaterdagmiddag om 16.45 uur van Schiphol met een toestel van de Oost-Duitse maatschappij Interflug, grotendeels gevuld met VGN-ers. Een groepsreis heeft altijd zijn voetangels en klemmen en die van ons traden al snel aan het 'daglicht'. We kwamen om 0.30 uur in Leningrad aan (in Nederland was het toen 10.30 uur), maar om 3.30 uur stonden we nog steeds op het vliegveld. Bij de douane moesten koffers en tassen open, boeken werden doorgebladerd en dat alles hield natuurlijk aardig op.

Enkele slimmeriken, het gedrang beu, zetten zich op een bankje aan de kant om hun krantje te lezen, maar gaven zodoende een gezelschap van tweehonderd Belgen voorrang bij de afhandeling van de formaliteiten. Door andere groepsleden werd dit tandeknarsend aangezien, maar ingrijpen kon niet, want zij waren 'de Grens' al gepasseerd. Les 1, *een groep is een eensgezind oprukkend geheel*, was toen geleerd.

Les 2 betrof het leiderschap. De grote groep werd in Leningrad gesplitst in drieën, ieder met een eigen leider, Wil Bouman, Han Vrielink en Gerard van Manen. Leidersgedrag, en dat bleek de volgende dag, moet vriendelijk zijn, doch dominant, de leider alléén moet degene zijn die duidelijk maakt wat de groep wil. In Rusland bleek men toeristen voornamelijk te zien als onderdeel van een collectief met de bijbehorende gemeenschappelijke wil, bij uitstek vertolkt door de Leider. Wil, Han en Gerard zaten in de bus dan ook meestal naast de gids, praatten met de gids, liepen vooraan, letten het beste op en werden door ons vaak beklagd. Zeker toen door werkzaamheden die het leiderschap verder met zich mee bleek te brengen de eigen studiereis soms op de tweede plaats kwam.

Op zondagmorgen werden we wakker in een druilerig Leningrad in het zeer luxeuze hotel Pulkovskaja aan de rand van de

stad bij het gedenkteken van de blokkade in de Tweede Wereldoorlog. We begonnen met een rondrit door het centrum: voornamelijk 18e-eeuwse gebouwen (het Winterpaleis, kazernes, paleizen van Russische vorsten, de Peter en Paulvesting) en enorme pleinen, zo te zien zeer geschikt voor exercities en militaire parades.

In de regen liep een enkele burger en veel politie, groepjes militairen waren bezig te repeteren voor de parade op 7 november. Voor de ingangen van de musea stonden rijen mensen, vaak ook met kinderen. (De gids: Wij Russen houden erg van musea, 's zondags gaan wij er graag heen, dat ziet u.) Er reden opvallend weinig auto's. Later bleek dit het beeld van Leningrad op een (regenachtige) zondag te zijn. Door de week was het zeker in de winkelstraten veel drukker. 's Middags 'deden' we de Hermitage, een frustrerend gebeuren, waarbij we in loopas dit gigantische voormalige Winterpaleis doorhouden om de belangrijkste kunstschaten uit het Westen en de keizerlijke vertrekken te zien. Patriottische gevoelens bekropen ons bij het aanschouwen van de vele Rembrandts, Adriaan van Ostades, Anthonie van Dijcks en Potters. 's Avonds gingen we naar een balletvoorstelling, een Schots sprookje. Wij waanden ons terug in de jaren '50; de wandelgangen, de zitjes, mensen die zich feestelijk hadden aangekleed en de zaal met hoge balkons en vergulde tierelantijnen.

Over het algemeen hebben de reisgenoten aan deze activiteiten meegedaan. De meeste van ons spraken geen Russisch, waren nog nooit in de USSR geweest en stonden aanvankelijk onwennig in dit alleen uit boeken bekende, ontzagwekkende land. In de loop van de week werden we vrijer — doken in de metro, maakten een eigen dagprogramma, sloegen lunches over om nog even dit of dat te zien en trokken we ons steeds minder aan van de gidsen.

Een onderdeel van het monument ter herinnering aan de blokkade van Leningrad.

Zijgevel van de Hermitage met tribunes voor de komende herdenking van de Oktoberrevolutie.

De 'bronzen ruiter', het standbeeld van Peter de Grote, op het Decabristenplein.

Als goed Intourist-personeel waren zij van mening dat buitenlanders alleen als groep moesten opereren, weinig te maken moesten hebben met Russen en in de bus vervoerd moesten worden ook al was het reisdoel maar een straatje verder.

Dat deel uitmaken van zo'n groep iemand te veel kwam herhaaldelijk voor. Men splitste zich af om alleen op straat te lopen, te eten, met Russen te praten, soms ook om bij Russen op bezoek te gaan. Ieder van ons heeft zo zijn eigen verhalen over leuke, interessante of ook wel spannende contacten.

Het Herzeninstituut

De reis was geen vakantietrip, getuige het programma. Veel tijd was gereserveerd voor

informatie over onderwijs, met name geschiedenisonderwijs, contact met collega's in en buiten de school en bezoek aan historische musea.

In Leningrad bezochten wij het Herzeninstituut, de lerarenopleiding voor de stad en verre omtrek, op zijn gebied toonaangevend in de hele USSR. Er werken vooraanstaande geleerden, die ook het onderwijs aan de andere pedagogische instituten (lees: lerarenopleidingen) beïnvloeden: zij stellen de leerprogramma's samen en schrijven de schoolboeken.

De geschiedenisafdeling bijvoorbeeld werkt een curriculum uit op basis van richtlijnen van bovenaf en schrijft de bijbehorende schoolboeken voor iedere klas. In de hele USSR is er maar één methode.

Het Instituut verzorgt ook de nascholing, hier is dat om de vijf jaar verplicht.

Gesprek op het Herzeninstituut, eerste van links Prof. Foerajew.

Wij werden ontvangen door drie leden van de historische afdeling, onder wie professor Foerajew (die bezig is aan een nieuwe serie boeken in verband met de recente onderwijshervorming), een lid van de 'psychologische' afdeling (bij ons is dat algemene didactiek en pedagogie), en de prorector van de afdeling voor internationale betrekkingen. Er konden vragen gesteld worden via onze gids, nu tolk, Olga. Het had wat van een taalkundige stoelendans, want de mensen achter de tafel spraken zeker één westerse taal, maar mochten alleen in het Russisch antwoorden. Slechts de vaktermen konden we over en weer van elkaar verstaan en terwijl de gids die probeerde te vertalen, wat voor haar vrijwel geen doen was, knikten beide partijen elkaar enthousiast begripdend toe.

In vijf jaar wordt de Russische leraar opgeleid in twee vakken tegelijk. Werk is daarna gegarandeerd. Een commissie biedt de afgestudeerde keuze aan uit een klein aantal vacatures op basis van een pedagogische karakteristiek die van hem gemaakt is. Voor het vak volgt de student colleges waarin chronologisch de geschiedenis aan de orde komt, zowel de Russische als de Algemene. De beroepsopleiding vindt tegelijkertijd plaats en is voornamelijk theoretisch. In het derde jaar lopen de studenten een stage van zes weken waarbij het de bedoeling is dat ze zelf les geven, in het vierde jaar is dat zeven weken.

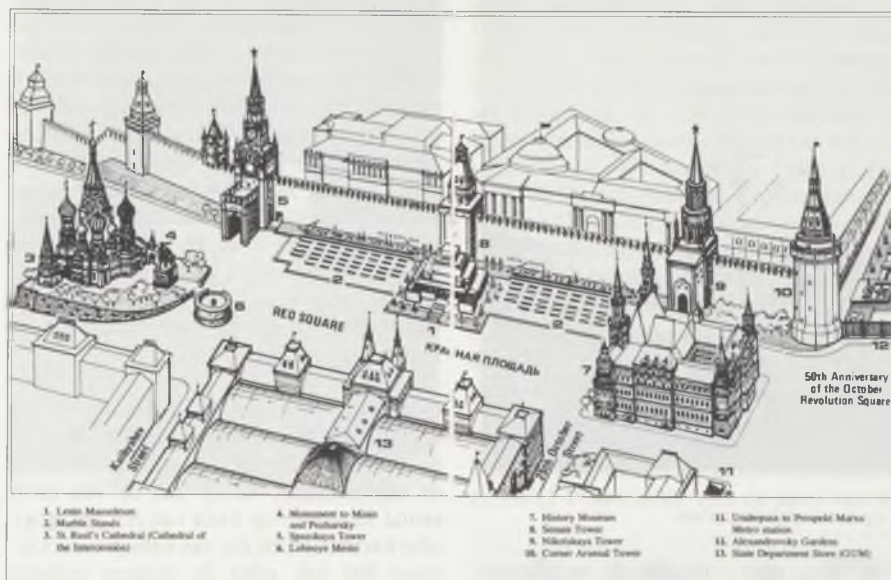
Onze vraag of studenten tijdens hun opleiding ook verschillende werkvormen leren hanteren, stuitte op onbegrip. Leerlingen laten werken was op de Russische scholen klaarblijkelijk niet zo'n probleem. Men zei de studenten uiteraard tot historici op te leiden: ze volgen werkcolleges in keuzevakken, schrijven scripties, bezoeken het archief etc. etc. Ook westerse literatuur, kranten en tijdschriften kunnen geraadpleegd worden. Het Herzeninstituut bezit een uitgebreide bibliotheek. Maar het vreemdetalen-onderwijs is zeer beperkt, behalve voor de leerlingen, die op een speciale talenschool zitten, dus in de praktijk komt er niet zoveel van.

Als bijvak kunnen studenten ook kiezen voor bijvoorbeeld medische verzorging (voor meisjes), schoolbrigade – het leren organiseren van buitenschoolse activiteiten, sport, een vreemde taal.

Als belangrijkste vakdoelstellingen noemde men:

- voor Russische geschiedenis: liefde aankweken voor het vaderland, eerbied voor de eigen cultuur en de vaste wil deze te bewaren;
- voor algemene geschiedenis: een gevoel van wereldburgerschap ontwikkelen, achting voor andere culturen en de wil om in vrede te leven.

Met name de vaderlandsliefde werd verdedigd, in Rusland leer je dat je je vaderland moet liefhebben, je kiest het niet uit, het is van je. De aanwezige Nederlanders reageerden hierop bepaald niet unaniem!

Aangekomen in Moskou bezochten wij het Kremlin, als groep uiteraard!

De Moskouse leraren

Deze informatie kreeg een vervolg in Moskou, waar wij een ontmoeting hadden met leraren en medewerkers van het Instituut ter Bewaking van de Kwaliteit van Onderwijzend Personeel. Dit instituut verzorgt onder andere de nascholing – in Moskou is dat om de vijf jaar iedere zaterdag verplicht. De aanwezige leraren waren geselecteerd, de parels van hun scholen. De meesten hadden de titel methodist, verkregen door een hoge inzetbaarheid en goed gedrag en niet zozeer door veel vakstudie. Er bestaan nog hogere titels, 'Leraar van de Republiek' en 'Volksleraar van de USSR', maar deze laatste wordt uiterst zelden toegekend. (In Moskou zijn er maar twee Volksleraren.)

In Rusland verricht men, ook in schoolkringen, zijn goede werken niet in het geheim. Op straat zijn rijen foto's te zien van hard werkende arbeiders, op het Intourist hoofdkwartier was een eregalerij met de beste werkers van de maand. Een geschiedenisleraar verklaarde dat 70 procent van zijn vakbroeders (eigenlijk voor-namelijk zusters) het had gebracht tot partijlid. Deze status verwerf je pas na een proefperiode van een jaar, waarin je duidelijk hebt gemaakt dat je kunt voldoen aan de hoge eisen die zo'n lidmaatschap stelt aan je persoon en je gedrag. Een partijlid moet een voorbeeld zijn voor zijn omgeving en heeft allerlei verplichtingen in zijn vrije tijd. Hij moet goed werk leveren, een hoge moraal hebben, actief zijn, principieel zijn, niet bang zijn z'n mening te geven en positieve kritiek kunnen leveren. 'Juist mensen die gekozen hebben voor geschiedenis, daarna opgeleid zijn in de marxistisch-leninistische principes, liefde koesteren voor Rusland en haar tradities zijn al van nature geschikte partijleden. In hun kwaliteit als opvoeder kunnen zij een goed voorbeeld zijn voor hun omgeving,' zei men.

De schoolhervorming van 1984

In het onderwijs is er een belangrijke hervorming aan de gang. Het is de bedoeling een betere voorbereiding te geven op de eisen van het productieproces en de maatschappij. Er moet beter onderwijs gegeven worden en er moet eerder gedifferentieerd worden naar beroep. De klassen moeten kleiner worden.

De school gaat elf jaar duren in plaats van tien. De laatste drie jaar van die elfjarige school, voorheen voor ieder grotendeels gelijk, gaan meer keuzemogelijkheden bieden. Op de eigen school kunnen er vakken bij gekozen worden, leerlingen kunnen hun opleiding ook afmaken op een beroepsschool, waar zij naast het gewone middenschoolprogramma beroepsvoorbereiding krijgen. Het aantal beroepsscholen zal sterk uitgebreid worden.

(Er bestonden al wel speciale scholen waar leerlingen een verzaamd programma afwerken voor talen, wiskunde en andere exacte vakken (niet voor geschiedenis). De selectie voor deze scholen bleef een duistere zaak. In principe gaan er gewoon die kinderen naar toe die dicht bij wonen zeiden de Moskouse leraren. Na enig doorvragen werd er vrij geërgerd toegegeven dat er wel selectie was.)

Om 'betere mensen' (lees: 'mannen') te krijgen wordt gewerkt aan statusverhoging van de leraren en zijn de salarissen met name voor degenen die werken in de eerste vier klassen gestegen.

kleio

Het geschiedenisprogramma is nog niet veranderd, de boeken worden nog geschreven, maar het is al duidelijk dat cultuurgeschiedenis een grotere rol zal gaan spelen. De grote hoeveelheid feiten die geleerd moest worden met name voor politieke geschiedenis zal afnemen.

Op het moment is het nog zo dat in de vierde klas wordt begonnen met verhalen, en in de vijfde tot en met de tiende klas de geschiedenis van prehistorie tot heden cursorisch gedoceerd wordt. De geschiedenis van de USSR neemt ruim de helft van het aantal uren in beslag. In de achtste klas komt er staatsinrichting bij en in de tiende marxistisch-leninistische filosofie. Over het algemeen doceert men de 'grote lijn', maar in de toekomst zal meer dan nu het geval is geprobeerd worden kenmerkende thema's te kiezen.

Op onze vraag naar werkvormen reageerden leraren in Moskou even verbaasd als leraaropleiders van het Herzeninstituut; de leerlingen leren het boek, de leraar vertelt, geeft uitleg en laat vragen maken.

De invloed van de school

Er komt een nieuw vak, ethiek van het gezin, dat de leerling moet voorbereiden op zijn plaats in de moderne samenleving. Maar ook zonder dat kan de invloed van de school op leerlingen erg groot zijn. Zij brengen er namelijk meestal de hele dag door ook de zaterdag.

Om half negen beginnen de lessen na tien minuten gymnastiek voor iedereen. Ook de kleintjes krijgen lesuren, van 45 min., maar tot en met de derde klas wel van een vaste lerares. Twee keer per dag eet iedereen warm. De scholen hebben daarvoor een grote keuken en een eetzaal met een soort zelfbedieningssysteem. De ouders betalen ervoor (15 kopeke voor de eerste maaltijd en 30 voor de tweede — dat is weinig), behalve als zij meer dan twee kinderen hebben, hetgeen niet zo vaak voorkomt in de grote steden. Thuis eten tussen de middag en naar huis gaan na de lessen mag, maar dat kan alleen als er een opa of oma of moeder met een baby thuis is, want gepensioneerd en moeders met kinderen onder de 1,5 jaar hoeven niet te werken, overige volwassen Sovjet-burgers wel.

Vanaf de vierde klas worden de lessen gegeven door vakleraren, zijn er meer vakken en worden jongens en meisjes gescheiden voor praktijklessen, koken, naaien, breien, timmeren, zagen etc. Deze activiteiten kunnen ook in de vrije tijd op school beoefend worden.

Na hun lessen zijn de kinderen ingedeeld in overblijfgroepen onder toezicht van een dienst-doend leraar. Van de accommodatie

Patronenboekje.

van de school hangt af wat leerlingen dan kunnen doen. In de scholen die wij gezien hebben, waren dat nogal schoolse dingen, huiswerk maken, buiten op de speelplaats lopen, naar de schoolbibliotheek gaan, verkeersregels leren. De lagere klassen hebben alleen 's morgens of 's middags les (vier maal 45 minuten). Zij hebben dan ook een eigen speelklas, die echter vaak te klein is voor de groep, naar men zelf zei.

En dan is er de jeugdorganisatie. Lid zijn is niet verplicht, maar wel gebruikelijk. Voor de eerste en tweede klas is er de oktoberorganisatie, voor de derde tot en met de zevende zijn er de pioniers, en vanaf de achtste klas de Komsomol. Op het schooluniform, want dat draagt iedereen, wordt dat aangegeven door een speldje, een band of een sjaal. De pioniersactiviteiten zijn op school, er is ook een aparte pionierskamer. De Komsomol heeft een eigen behuizing. Dit soort activiteiten valt onder de politieke directeur/directrice van de school, de secretaris van de vergadering van leraren/partijleden van de school.

De zomervakantie duurt lang, bijna drie maanden. In juni gaan de oudere leerlingen eerst nog enkele dagen verplicht werken voor de gemeenschap. De vijfde en zesde klas vijf dagen, de zevende en achtste klas tien dagen en de negende en tiende (en elfde te zijner tijd) twintig dagen. Daarna heeft iedereen vrij tot 1 september.

Schoolbezoek

Onze groepen bezochten in Moskou ieder een school.

School nr. 133 stond in een buitenwijk met vijf jaar oude flats — veel beton, weinig groen. De school zelf was ook nieuw, maar zag er niet naar uit. Een kleurloos gebouw, grijze verf bladderde hier en daar van de muren, waaraan werkelijk niets hing. Maar de 'ambiance' deed absoluut niet vreemd aan. Drukte op de gangen, nieuwsgierig uit het raam kijkende leerlingen, orde houdende leraren.

Wij werden ontvangen door de directrice van de school en de adjunct-directrice voor politieke zaken. Zij lieten ons een aantal klassen zien, die les kregen. Het was even het lokaal in, voorstellen, toelichting over (en soms van) de aanwezige leraar en de les, de leerlingen, het overhandigen van wat Hollandse presenten — stickers, kauwgum, balpennen, ballonnen — en er weer uit. In de lagere klassen stonden de kinderen op als we binnenkwamen. Ze droegen uniformen, de jongens donkerblauwe pakken, de meisjes bruine jurken met een wit of bruine schort, oudere meisjes een donkerblauw mantelpak of een jurk. Sommigen hadden een rode band om de arm, die hadden 'dienst'.

De lokalen waren ook nogal kleurloos, maar vol prikborden, kasten met lesmateriaal en vooral een grote hoeveelheid tafels en stoelen, want de groepen zijn minstens zo groot als bij ons.

Het vaklokaal van de lerares Russisch en literatuur sprong er duidelijk uit. Zij zat daar met de klas waarvan ze ook mentor was en met zijn allen hadden ze in de vakantie het vaklokaal opgeverfd en er gordijnen voor gemaakt. Er hingen portretten van schrijvers aan de muur en platen van Bilbin (een beroemde illustrator van boeken in het begin van deze eeuw) aan een prikbord: een staaltje eigen initiatief. En daar moeten de scholen het klaarblijkelijk ook van hebben. Men probeert zoveel mogelijk zelf te doen. Oudere leerlingen maken speelgoed voor de kleintjes, repareren kapot meubilair, plakken boeken, kaffen, — er schijnt zelfs een school te zijn met zo'n succesvol draaiende moestuin dat uit de verkoop van de groenten allerlei apparatuur gekocht kan worden.

Aankomst bij school 133.

Een zevende klas bij de les Russische literatuur.

De rondleiding voerde ook naar het 'museum'. De 25e pantserdivisie van het Rode Leger was door de school geadopteerd. Er wonen namelijk veel oudstrijders in de buurt en zij komen vertellen over de Grote Vaderlandse Oorlog. Er waren ook leerlingen in Dnjepopetrovsk geweest, waar de divisie ligt. Een speciaal groepje leerlingen was opgeleid als 'gids'. In de aula werden we uiteindelijk toegezongen door het schoolkoor, voornamelijk bestaand uit meisjes met witte schorten en enorme strikken, de grote mode.

Van geschenkjes voorzien namen wij afscheid in een hartelijke sfeer, waarbij de adjunct-directrice voor politieke zaken haar arm om het middel van een van ons sloeg, zeggend: 'Genosse, wenn wir zusammen arbeiten wird es einmal recht kommen'.

Ook in de twee andere scholen werden wij hartelijk ontvangen, kregen wij informatie over het onderwijs en daar konden wij hele lessen volgen. Over het algemeen deden die lessen vrij saai aan: frontaal eenrichtingsverkeer. Ook hier waren de gebouwen praktisch, maar zeer eenvoudig ingericht. De drukte op de gangen echter was volledig vergelijkbaar met de Nederlandse situatie en ons allen zeer vertrouwd.

Enthousiast over deze lange ochtend 'opletten' keerden we weer hotelwaarts in de bussen.

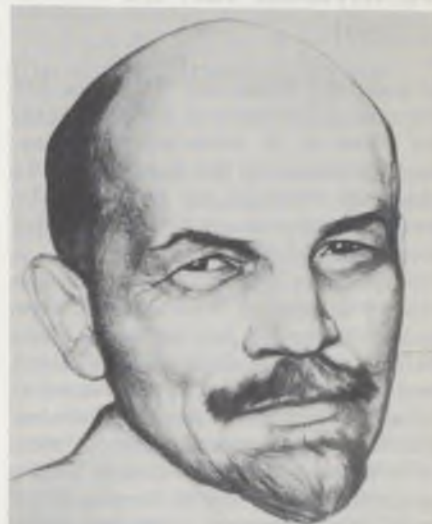
Nog wat laatste opmerkingen

Op deze reis werden wij overstelpt met gegevens. Soms waren dat getallen en feiten die bij ons het ene oor in, het andere uit gingen. Bij voorbeeld over de Isaac kathedraal in Leningrad: een zuil weegt daar 114 ton en werd in de 18e eeuw opgetakeld in

45 minuten door 128.000 lijfeigenen. De kerk staat op 24.000 palen en in de koepel zitten voor de akoestiek 100.000 lege aardse potten.

Gegevens over lonen en prijzen leken interessant maar waren, als losstaand feit, toch ook weer niet zo verhelderend. Tenslotte hoorden we ook veel historische feiten, ons bekend, maar nu in de Sovjet versie en daar viel niet over te discussiëren.

Al deze informatie leidde voornamelijk tot het gevoel dat de Russische samenleving moeilijk te doorgronden is. Wij hadden natuurlijk voornamelijk contact met personen die het standaardverhaal vertellen. Tegenspreken had weinig zin, en wat weet je van het levenspeil van een leraar als je wel zijn salaris kent, maar niet weet wat zijn uitgaven zijn. De Russen praten namelijk anders over dit soort zaken dan wij gewend zijn — medische zorg bij voorbeeld is 'gratis' en ook het lidmaatschap van de vakbond; hiervoor staan alle werkenden 10 procent van hun salaris af. Van dit soort combinaties hoor je vaak maar de beste helft.

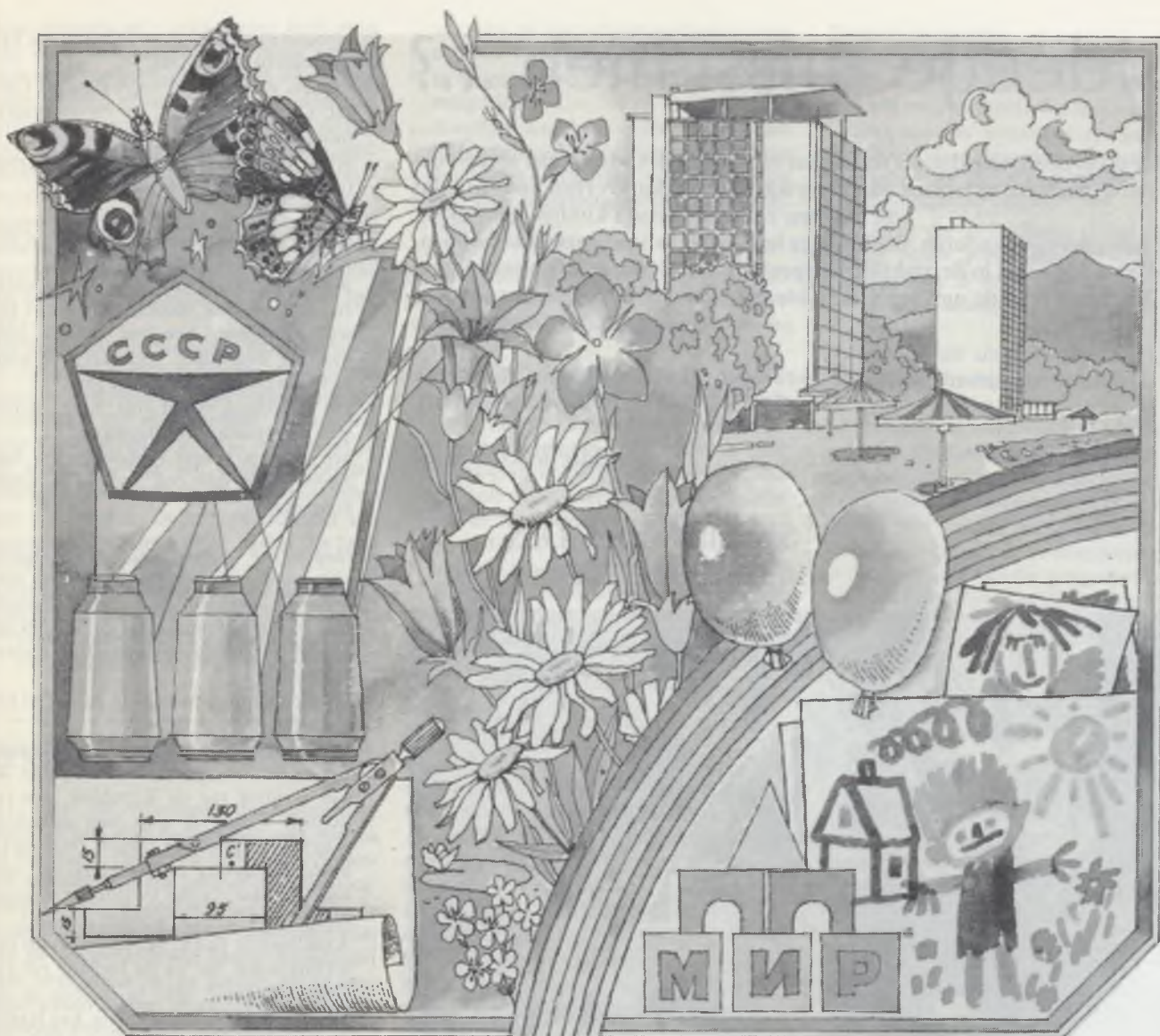

DAS ZENTRALE LENIN-MUSEUM

In het Lenin-museum zagen wij de transitie van Lenin van mens tot legende.

Ieder van ons heeft zo zijn eigen beeld van de Sovjet-Unie overgehouden, vaak zo fragmentarisch dat deze reis een aansporing is geworden om nog eens meer te gaan lezen. Bij die beeldvorming speelden zeker de gesprekken een rol die een aantal van ons in kleine groepjes voerden met Sovjet-burgers

kleio

Tekening uit de agenda voor de vrouw van 1985.

in het Huis van de Vriendschap in Lenin-grad. We spraken met leraren, studenten en HBO-ers.

Veel van deze gesprekken maakten een open indruk, maar je praatte natuurlijk wel met mensen die hun draai in hun land gevonden hadden.

Uit een gesprek met een vrouwelijke computerdeskundige, in dienst van de spoorwegen, ongeveer 30 jaar oud, gescheiden met een kind van vier, kwam bij voorbeeld het volgende naar voren:

— de winkels zijn nog steeds erg slecht voorraad. Er is wel geld, maar je kunt meestal niet kopen wat je wilt hebben. Dat betekent vaak 's avonds om zes uur, na je werk, nog in de rij gaan staan. Zo iets werkt de mensen op de zenuwen.

— doordat de vrouwen over het algemeen werken en de verantwoording hebben voor de fouragering kunnen ze zich veel te wei-

nig met hun kinderen bezig houden. Die zitten opgeborgen op school en andere opvangmogelijkheden, maar in grote groepen.

Veel vrouwen kiezen ervoor om de eerste anderhalf jaar maar thuis te blijven, al kost dat een aanzienlijk deel van je salaris.

— er zijn dringend veranderingen nodig in het dagelijks bestaan. Van Gorbatsjov wordt wat dit betreft veel verwacht. Zijn campagne tegen het alcoholisme wordt door de vrouwen van harte toegejuicht.

— de Sovjet-Unie heeft ook grote en belangrijke positieve kanten. Iedereen kan werken; ondanks de historische achterstand en de gigantische verwoestingen in de Tweede Wereldoorlog is er veel bereikt. Siberië is tot ontwikkeling gebracht, het analfabetisme is uitgeroeid, de levensstandaard stijgt.

En met deze laatste opmerking wil ik dit

verslag afsluiten. Want hoe vaak hebben we, (staats-)optimisme?, niet gehoord op de scholen, in het Herzeninstituut, van de Moskouse leraren... het is nog niet zover, maar over één jaar/ vijf jaar, ja dan...

Ideetje misschien....?

Het is de bedoeling dat dit feuilleton een markt is voor allerlei ideeën die door geschiedenisleraren zijn ontwikkeld. Publikatie ervan houdt in dat ook anderen ze in hun lessen kunnen gebruiken. De inzenders pretenderen niet hiermee het laatste woord gezegd te hebben, want dat gebeurt in de praktijk: een praktijk die voor iedereen verschillend is. Zodoende kan de omvang van de ideeën variëren van korte tips tot zeer uitgewerkte lessuggesties.

Wilt u de ideetjes misschien...? zenden aan Harriët Mulkens, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.).

De Didactiekcommissie

Simulatiespel 'De moord op Caesar'

Dit simulatiespel is bedoeld voor de brugklas, waar het kan worden ingepast in een lessenserie over de Romeinen. Het spel wordt opgezet in de vorm van een 'rechtszaak'. Deze rechtszaak — die historisch gezien niet heeft plaatsgevonden — behelst de vraag: *Moeten de daders van de aanslag op Gaius Julius Caesar d.d. 15 maart 44 v. Chr. al of niet worden beschuldigd van moord?*

Het spel is bedoeld voor de volgende spelers:

- één rechter, die optreedt als ordebevaarder in de rechtszaal c.q. klas;
- twee of drie verdedigers van moordenaars van Caesar;
- de moordenaars zelf (bijvoorbeeld twee leerlingen);
- twee of drie aanklagers van de moordenaars;
- jury, deze bestaat uit de overige leerlingen. De jury kent eventueel een voorzitter.

In verband met deze rolverdeling is ook het 'bewijsmateriaal' gesplitst:

- teksten gemerkt 'T': tegenstanders Caesar (verdedigers van de moordenaars, moordenaars zelf);
- teksten gemerkt 'V': verdedigers Caesar (aanklagers van de moordenaars).

In acht te nemen regels (vóóraf mee te delen):

- in een rechtszaak telt alleen argumentatie. Dus moeten sprekers altijd met bewijzen komen, bewijzen die de jury moeten overtuigen. Sprekers moeten zich dan ook richten *tót* de jury!
- een rechtszaak vraagt orde. Laat daarom ook je tegenstander uitspreken!
- een jury is vooral toehoorder en laat eigen geluid dan ook zo veel mogelijk achterwege.

Verdedigers + moordenaars en aanklagers worden ruim voor de les waarin het spel plaatsvindt — afzonderlijk — op de hoogte gesteld van hun materiaal. Het van elkaar afwijkende materiaal wordt met de spelers doorgenomen.

Welke elementen bevatten de pakketjes bewijsmateriaal?

- Verdedigende partij (incl. moordenaars): het accent in het materiaal ligt op de zgn. redding van de Republiek, een republiek waarin de senatoren almachtig waren — volgens hun zeggen. Deze partij bestrijdt Caesars zelfverheerlijking, terwijl zijn bestuurlijke kwaliteiten daarentegen niet ongedaan worden gemaakt.
- Aanklagende partij: het accent in dit bewijsmateriaal ligt op de logische rol die Caesar gespeeld lijkt te hebben in de Romeinse staatsontwikkeling. Een staatsontwikkeling die er toe had geleid, dat de republiek al niet meer bestond. Bovendien wordt Caesar geroemd voor zijn vele weldaden en bestuurlijke kwaliteiten.

Gelet op *potentiële* botsingen tussen wederzijdse argumenten kan een volgende stellingname worden verwacht:

<i>Verdedigers</i>	<i>Aanklagers</i>
Caesar als tiran en bedreiger van de Republiek	Caesar als weldoener en hervormer in een ten dode opgeschreven Republiek

Het spel verloopt in grote lijnen als volgt: In het onderzoek naar de schuldvraag stelt de rechter op de eerste plaats duidelijk het onderhavige probleem. Waarna de rechtszaak in casu het debat tussen de strijdende partijen kan gaan beginnen.

In verband met het aan de spelers te leveren 'bewijsmateriaal' lijkt het gewenst eerst de verdedigers het woord te geven. Wanneer zij hun eis met de daarbij horende argumenten/ motieven in eerste instantie hebben neergelegd, zullen de aanklagers

kleio

nummer 10/85
pagina's 20 en 21

hun tegeneis en — argumenten kort moeten noemen. Na deze eerste ronde (enkele minuten per partij) — waarin de partijen ongetwijfeld geconfronteerd worden met onbekend bewijsmateriaal — kan de directe confrontatie dan wel bestrijding van argumenten gaan plaatsvinden. Deze directe confrontatie — waarin bewijzen/ motieven uitgebreid op tafel worden gelegd — zal moeten verlopen volgens de formule woord—weerwoord, waarbij de argumentatie natuurlijk een belangrijke rol moet spelen.

Na deze confrontatie (± 20 minuten) moet er op grond van de gehoorde en misschien door de jury opgeschreven argumenten een juryoordeel tot stand komen. Dit oordeel over de schuldvraag moet — mede gelet op de leerstof — ook een oordeel inhouden over de motieven die door de beide partijen zijn aangevoerd. De zaak wordt met een enkelvoudige meerderheid beslist: de helft + 1 bepaalt dus het oordeel.

Er zijn twee mogelijkheden om tot een oordeel te komen:

— na het aanhoren van de rechtszaak stemmen de leerlingen in de jury direct:

schuldig of niet schuldig. Hierbij beslist de helft + 1. De rechter dan wel een aan te wijzen jury-voorzitter kan de stemming leiden.

— misschien kan het oordeel vergemakkelijkt worden door de jury — na de confrontatie — mogelijke oordelen op papier voor te leggen waarna pas wordt gestemd.

Bij het gebruik van de twee genoemde mogelijkheden om tot een eindoordeel te komen in de zaak Caesar spelen twee factoren een rol:

— gelet op de tijdsfactor verdient het de voorkeur om voor de eerste mogelijkheid — direct stemmen — te kiezen;

— gelet op de leerstof lijkt het dat de tweede mogelijkheid de voorkeur verdient. Op deze wijze wordt de leerlingen namelijk de mogelijkheid geboden om — zo dit tijdens de rechtszaak al niet was gebeurd — de rode draad van de zaak op te pakken. Hierdoor wordt aan het juryoordeel als het ware een meerwaarde toegekend: een snelle inhoudelijke evaluatie van 'De moord op Caesar'.

Stem uit de praktijk

Allereerst kan gezegd worden dat het spel erg leuk verliep. Het bleek dat de spelers zich erg goed en serieus hadden voorbereid. Tijdens het spel werden ze een aantal malen verrast door de argumenten van hun tegenspelers. Ze hadden niet echt gerekend op totaal andere feiten.

Ook bleek dat de leerlingen zaken uit voorgaande lessen goed toepasten. Een voorbeeld hiervan is de reactie van de aanklagers dat de aanslag een opdracht van de Goden was.

De uitslag van de jury was: slechts vier stemmen voor schuldig.

Aanvankelijk stonden wij wat sceptisch tegenover simulatiespelen. Gezien het verloop van de les, en het enthousiasme van de leerlingen kunnen wij alleen maar stellen dat dit niet terecht was. Alleen de twee aanklagers waren zeer teleurgesteld omdat ze de zaak niet hadden gewonnen en bleven volhouden dat zij gelijk hadden!

Arjan de Kat, Peter Winters

TEKSTEN — VÓÓR

V1: Toen de Romeinen de Etruskische vorst uit hun stad hadden verjaagd, namen de senatoren de leiding in handen. Zij kozen bijvoorbeeld alle belangrijke overheidsdienaren. In de loop der jaren werden de senatoren en andere hoge overheidsdienaren de aristocraten van Rome. Zij bezaten veel land, maakten de wetten en op den duur keken zij met minachting neer op de 'gewone' Romeinen.

Het volk accepteerde dit op een gegeven moment niet meer en kwam in opstand. Toen pas waren de senatoren bereid om de rechten van de burgers te eerbiedigen. Uit deze strubbelingen groeide de Romeinse republiek. Het bestuur van de stad was nog steeds verdeeld tussen de voorname Romeinen in de senaat en de gewone burgers in volksvertegenwoordiging, maar zij trachtten samen te werken. Zolang dit het geval was, waren de Republiek en Rome sterk.

V2: Na de dood van Gaius Gracchus bleek nog eens duidelijk hoe de arme en rijke Romeinen over elkaar dachten. De arme Romeinen haatten de rijken en senatoren, terwijl de senatoren op hun beurt het gepeupel als minderwaardig beschouwden. Voortaan werd de onderlinge strijd openlijk gevoerd, na de verkiezing van Marius zouden legeraanvoerders de machtigste personen worden in Rome.

V3: Belangrijke legerhervormingen.

Het Romeinse leger had altijd bestaan uit eigen, dienstplichtige burgers. Marius maak-

te er echter een beroepsleger van. Hij koos daarvoor vrijwilligers uit de armsten uit Rome. Deze verandering had zeer belangrijke gevolgen. Sinds Marius en Sulla speelden de generaals van de beroepslegers een belangrijke rol in de Romeinse republiek. De beroepssoldaten bekommerden zich niet om de senaat of de volksvergadering. Wanneer hun generaal hen liet delen in de buit en hun land beloofde, deden ze alles voor hem en waren ze alleen hem trouw.

V4: De kwaliteit van het leger ging zienderogen achteruit. De veldheer Marius voerde daarom het beroepsleger in. Jonge proletariërs konden vrijwillig voor 20 jaar soldaat worden. Ze kregen een behoorlijk soldij, een aandeel in de buit en na het volbrengen van hun dienstdienst een boerderijtje voor de oude dag. Dat was voor vele proletariërs een oplossing die hun aanstond. De staat beschikte weer over een goed leger, maar de macht van de veldheer was veel groter geworden. De soldaten gehoorzaamden hem, omdat hij voor hen zorgde en hun grond en geld beloofde. Zo nodig trok zo'n leger op tegen de eigen regering of bestreden de veldheren elkaar. Toen er veel eeroverende generaals en staatslieden waren, ontstonden er herhaaldelijk burgeroorlogen. Met steun van een leger kon een generaal veel bereiken. Als hij daarnaast ook nog het volk op zijn hand had, was het mogelijk de alleenheerschappij te verkrijgen.

V5: In de eerste eeuw voor Christus kwam er verandering in het bestuur. Het was toen een onrustige tijd in het Romeinse rijk.

Generaals trokken met hun legers erop uit om gebieden te veroveren. En als ze terugkwamen, voelden ze zich machtig genoeg om het tegen de senaat op te nemen. Ze hadden immers jaren met hun soldaten opgetrokken en de soldaten hadden zich gehecht aan hun aanvoerder. Tussen die generaals onderling kwam het nogal eens tot een strijd om de macht. De beroemdste generaal uit die tijd was Julius Caesar.

V6: Op een munt die Caesar heeft laten slaan, staat aan één zijde een olifant. Het verhaal ging dat een van zijn voorvaders zo'n oorlogsmonster had aangevallen en gedood. Hij zag dit als een voorteken voor zijn eigen loopbaan. Toen hij die munt liet slaan, moest hij nog aan zijn grote levenswerk beginnen: het vernieuwen van de verouderde staatsinstellingen van Rome. Er moest een grote bestuurshervorming komen. Een grote mogendheid kon niet meer worden bestuurd door jaarlijks wisselende ambtenaren, die gekozen werden door een rumoerige volksvergadering en begeleid werden door een senaat van deftige Romeinse burgers. Om zo'n omschakeling te bewerkstelligen moest iemand de durf en het zelfvertrouwen hebben van een olifantendoder.

V7: De lange tijd van onrust deed de Romeinen op het laatst geloven dat zij nog het meest gebaat waren bij een alleenheerser, die rust en orde brengen zou. Die alleenheerser werd Gaius Julius Caesar.

V8: In de burgeroorlog die volgde, over-

won Julius Caesar, die oog had voor de belangen en de wensen van het volk, zijn tegenstanders. Maar hij was ervan overtuigd dat de republiek niet hersteld kon worden.

V9: Rome kreeg nu te maken met een alleenheerser, want Caesar kreeg alle belangrijke ambten in handen: hij werd bijvoorbeeld benoemd tot dictator voor zijn leven. Met de grote macht van de senaat was het nu spoedig afgelopen.

V10: Dictator voor het leven
Caesar liet zich enorme volmachten geven. Hij werd dictator voor het leven en hij kreeg het recht om de titel 'Imperator' te dragen, wat wil zeggen opperbevelhebber van het leger in het hele rijk. De bevoegdheden van consul, censor, opperpriester en tribuun, allemaal trok hij ze aan zich. Hij mocht voortaan de wetten maken, hij mocht rechtspreken zonder dat hier beroep op mogelijk was en hij mocht vrijwel alle magistraten benoemen. Kortom, het gezag van de Volksvergadering, van de Senaat en van de magistraten was weggevaagd. Alleen Caesar bleef over! Het moet eveneens erkend worden dat Caesar zijn macht niet, zoals Marius en Sulla, gebruikte om zijn tegenstanders te vervolgen. 'Laten we een nieuwe manier van overwinnen invoeren,' zei hij, 'en laten we proberen ons te handhaven door te vergeven en zacht te zijn.' Hij ging erop toezien dat de provincies rechtvaardiger bestuurd en niet meer zo uitgezogen werden. Ook trachtte hij iets voor de armsten van Rome te doen. Hij gaf hun trouwens liever werk dan aalmoezen, en hij ondernam daarom grote publieke werken, zoals het plan tot het droogleggen van de Pontijnse Moerassen. Hij bracht ook de verdediging van de rijksgrenzen in uitstekende staat. Voorts wist hij de financiële positie van de staat weer gezond te maken. De tijdrekening, die geheel in de war was, verbeterde hij door invoering van een nieuwe, de zogenaamde Juliaanse kalender.

V11: De populariteit van Caesar steeg toen hij in en buiten Italië grote openbare werken (aanleg van bruggen, havens, wegen en bevoeiingswerken) liet uitvoeren en landbouwnederzettingen voor de proletariërs in Noord-Afrika stichtte... Misleid door deze populariteit maakte Caesar echter de fout, de kracht van de oude senaatsgezinden te onderschatten. Deze zetten een samenzwering tegen hem op touw en tijdens een senaatszitting in 44 voor Christus vermoordden zij hem. Na deze laffe moord begon de burgeroorlog opnieuw.

V12: Men dacht dat hij misbruik maakte van zijn macht en dat hij terecht uit de weg werd geruimd.

V13: Caesar heeft te weinig oog gehad voor de haat van de senatoren, die hun macht

hadden verloren. Zij beschuldigden hem ervan koning te willen worden en een aantal van hen hebben hem in 43 v. Chr. in de senaat vermoord.

V14: Hij was heel populair onder de Romeinen, omdat hij het land zo goed bestuurde en rust en welvaart bracht. Hij ging de uitbuiting van de veroverde gebieden tegen en gaf vele oud-soldaten en arme Romeinen grond buiten Italië. Hij probeerde net als de Gracchen de mensen weer aan het werk te krijgen. Daarom deelde hij land uit, daarom ook beperkte hij de gratis uitdelingen van koren. Door veel geld te besteden aan het bouwen van tempels en andere gebouwen zorgde Caesar voor veel werkgelegenheid.

V15: Caesar verenigt zowat alle ambten en waardigheden in zijn persoon: met hem is de 'republiek' al een uitgehold woord geworden!

Hij zal geen schrikbewind invoeren en het heeft er aanvankelijk de schijn van dat hij erin slaagt de rust in Rome te doen weerkeren. Hij laat grote openbare werken uitvoeren en bouwt het Forum Julium. In en buiten Italië sticht hij kolonies en maakt de bestuursinrichting in de provincies weer gezond. De onnauwkeurige Romeinse kalender hervormt hij tot de Juliaanse kalender en mits een kleine aanpassing in de 16e eeuw wordt deze kalender nog altijd door ons gebruikt.

V16: Caesar had grote plannen voor Rome — plannen voor wegen, plannen voor gebouwen, plannen voor kolonies, plannen voor nieuwe veldtochten. Hij wilde ervan verzekerd zijn dat zijn soldaten een eerlijk aandeel kregen van het land waarvoor zij gevochten hadden en dat de arme burgers voedsel kregen. Hij wilde eerlijke gouverneurs zenden naar de provincies. Hijzelf wilde rechtvaardig regeren en niet moorden. Hij deed alles wat hij kon om de Romeinen te tonen dat hij niet was als Sulla of Marius. In plaats van de mensen te doden die hem tegengewerkt hadden, schonk hij hen vergiffenis. Hij riep zichzelf uit tot dictator van Rome voor het leven, met de toestemming van de Senaat en het volk.

V18: Cassius en Brutus zeiden dat zij Caesar gedood hadden om de Republiek te redden. Maar de Republiek was reeds lang dood. Die was gedood door Sulla en Marius en de hebzuchtige senatoren en het volk, dat alleen maar te vertrouwen was als een man met een legermacht vertelde wat het moest doen.

V19: Caesar daarentegen had geloofd dat de wanorde van de laatste honderd jaar de monarchie onvermijdelijk had gemaakt. In zekere zin kreeg hij gelijk. Het volk ging niet mee met de samenzweerders. Vergeefs

probeerden zij het van hun goede bedoelingen te overtuigen. Zij moesten vluchten en werden tenslotte gedood.

TEKSTEN – TEGEN

T1: Toen de Romeinen de Etruskische vorst uit hun stad hadden verjaagd, namen de senatoren de leiding in handen. Zij kozen bijvoorbeeld alle belangrijke overheidsdienaren. In de loop der jaren werden de senatoren en andere hoge overheidsdienaren in de aristocraten van Rome. Zij bezaten veel land, maakten de wetten en op den duur keken zij met minachting neer op de 'gewone' Romeinen.

Het volk accepteerde dit op een gegeven moment niet meer en kwam in opstand. Toen pas waren de senatoren bereid om de rechten van de burgers te eerbiedigen. Uit deze strubbelingen groeide de Romeinse republiek. Het bestuur van de stad was nog steeds verdeeld tussen de voorname Romeinen in de senaat en de gewone burgers in de volksvertegenwoordiging, maar zij trachtten samen te werken. Zolang dit het geval was, waren de Republiek en Rome sterk.

T2: Belangrijke legerhervormingen.

Het Romeinse leger had altijd bestaan uit eigen, dienstplichtige burgers. Marius maakte er echter een beroepsleger van. Hij koos daarvoor vrijwilligers uit de armsten uit Rome. Deze verandering had zeer belangrijke gevolgen. Sinds Marius en Sulla speelden de generaals van de beroepslegers een belangrijke rol in de Romeinse republiek.

T3: Een machtsstrijd tussen de populaire Caesar en Pompejus kon niet uitblijven. De laatste sloot zich aan bij de senaatspartij en samen dachten zij sterk genoeg te zijn om tegen Caesar te kunnen optreden. Deze kreeg opdracht om zonder troepen in Rome te verschijnen, waar zijn vijanden hem van oorlogsmisdaden wilden beschuldigen. Caesar kwam inderdaad, maar mét zijn leger dat hem trouw bleef. Pompejus vluchtte naar Griekenland en werd daar verslagen (48 v. Chr.). Rome kreeg nu te maken met een alleenheerser, want Caesar kreeg alle belangrijke ambten in handen: hij werd bijvoorbeeld benoemd tot dictator voor zijn leven. Met de grote macht van de senaat was het nu spoedig afgelopen.

T4: Enkele van die op macht beluste generaals waren Caesar, Pompejus en Crassus. Zij besloten in 60 voor Christus samen te werken om de macht van de senaat te breken... Na een afmattende strijd kreeg hij (Caesar) op den duur in het gehele Romeinse rijk de macht in handen... Na zijn overwinning bestuurdde Caesar het Romeinse rijk als een militair dictator.

T5: 'Caesar... bezette met zijn troepen Rome. Pompejus, die aansluiting bij de senaat had gezocht, en de leiders van de senaatspartij vluchtten uit Italië. Caesar liet zich tot dictator voor het leven benoemen. Hij streefde zelfs naar de koningstitel. Om de republiek te redden en hun eigen positie te herwinnen werd Caesar in 44 voor Christus door een aantal mannen uit de aanzienlijke families in Rome vermoord in het senaatsgebouw'.

T6: De beroemdste generaal uit die tijd was Julius Caesar. Deze versloeg zijn tegenstander Pompejus en ging op zijn eentje het rijk besturen. Caesar liet zich voor tien jaar tot enig consul benoemen, kreeg de rechten van een volkstribuun, was opperbevelhebber van het leger en pontifex maximus (de hogepriester). Hij was heel populair onder de Romeinen.

T7: 'In 49 voor Christus besluit Caesar met zijn troepen op te trekken tegen de senaat in Rome. Hij verslaat de legers van de senaat, trekt in een razend snel tempo het hele rijk door om overal de resten van het senatorenverzet te vernietigen, en laat zich bij zijn terugkeer in Rome tot dictator uitroepen.'

T8: Julius Caesar, die oog had voor de belangen en de wensen van het volk.

T9: Hij laat grote openbare werken uitvoeren en bouwt het Forum Julium. In en buiten Italië sticht hij kolonies en maakt de bestuursinrichting in de provincies weer gezond. De onnauwkeurige Romeinse kalender hervormt hij tot de Juliaanse kalender en mits een kleine aanpassing in de 16de eeuw wordt deze kalender nog altijd door ons gebruikt. Toch heeft Caesar te veel afbreuk gedaan aan de gebruiken van de aristocratische republiek. Men verdenkt hem ervan het koningschap na te streven. De republikeinen beramen een aanslag en op 15 maart (de Iden van maart) 44 v. Chr. wordt Caesar bij het betreden van de Senaatsvergadering door Brutus en Cassius vermoord.

T10: Dictator voor het leven

Caesar liet zich enorme volmachten geven. Hij werd dictator voor het leven en kreeg het recht om de titel 'Imperator' te dragen, wat wil zeggen opperbevelhebber van het leger in het hele rijk. De bevoegdheden van consul, censor, opperpriester en tribuun, allemaal trok hij ze aan zich. Hij mocht voortaan de wetten maken, hij mocht recht spreken zonder dat hier beroep op mogelijk was en hij mocht vrijwel alle magistraten benoemen. Kortom, het gezag van de Volksvergadering, van de Senaat en van de magistraten was weggevaagd. Alleen Caesar bleef over!

T11: Maar de senaat gromde onder Caesars

bestuur. Senatoren zagen in hem een onderdrukker, een tiran. Het gerucht ging dat Caesar koning wilde worden. En aan koningen hadden de Romeinen een grote hekel. Een aantal senatoren vermoordden Caesar daarom in 44 voor Christus.

T12: Tijdens Caesars bewind dachten de senatoren nog wel eens terug aan Sulla die de Republiek van haar ondergang gered had. Hij had een nieuwe wetgeving opgesteld, die naar hij hoopte de goede oude dagen van de almachtige senatoren en de gewone burgers die deden wat hen bevolen werd, zou terugbrengen.

T13: Suetonius: 'Zijn andere woorden en daden overtroffen echter verre zijn goede hoedanigheden. Men dacht dat hij misbruik maakte van zijn macht en dat hij terecht uit de weg werd geruimd. Hij verwierf niet alleen uitzonderlijke eerbewijzen, zoals ieder jaar het consulschap en het dictatorschap voor het leven. Hij liet zich zelfs de meest overdreven eerbewijzen toe-kennen, zoals bijvoorbeeld een vergulde stoel in het senaatsgebouw.

Hij hield geen rekening met de gebruiken in zijn land. Hij benoemde ambtenaren voor vele jaren langer dan hun officiële ambtstermijn, hij liet mensen uit lagere bevolkingsgroepen en zelfs Galliërs, die halve barbaren waren, toe in de senaat. Voor het beheer van de financiën van de staat wees hij enige dienaren uit zijn eigen huishouding aan.

Dezelfde buitensporigheid legde hij aan de dag in de taal die hij in het openbaar gebruikte, zoals Titus Ampius ons bericht. Volgens hem zei Caesar: "De republiek is niets dan een naam, zonder inhoud of werkelijkheid. Sulla deed er niet verstandig aan het dictatorschap op te geven. De mensen moeten wat ik zeg als een wet beschouwen."

Wat hem echter de meeste haat en verachting opleverde, was de wijze waarop hij de senatoren voor de tempel van Venus ontving, toen zij hem met de hoogste waardigheden wilden bekleden. Sommigen zeggen, dat hij probeerde op te staan maar dat hij werd tegengehouden door Cornelius Balbus. Anderen zeggen, dat hij helemaal niet probeerde op te staan en nors keek naar Gaius Trebatius die hem voorstelde op te staan bij de ontvangst van de senaat. Dit gedrag is van hem des te minder te verdragen omdat hij kwaad werd, toen één van de volkstribunen niet voor hem op wilde staan. Aan dit uitzonderlijk blijk van verachting voor de senaat voegde hij een nog schandelijker belediging toe. Toen na een godsdienstig feest de bevolking hem op overdreven en ongebruikelijke wijze toejuichte, plaatste een man uit de menigte een kroon van laurierbladen op één van zijn standbeelden. Daarop bevalen twee volkstribunen de man gevangen te zetten. Caesar berispte de

volkstribunen zeer streng en ontsloeg hen uit hun ambt. Vanaf die dag bleef men hem ervan verdenken, dat hij het koningschap wilde hebben.'

T14: Hij stelde zich immers niet tevreden met buitensporige eerbewijzen te aanvaarden: het consulaat meerdere jaren aan een stuk, de dictatuur voor het leven, de censuur, de voornaam Imperator en de titel 'Vader des Vaderlands', het plaatsen van zijn standbeeld tussen die van de koningen en een loge in de orchestra. Hij liet zich ook eerbewijzen toekennen die de menselijke maat te buiten gaan: een gouden zetel in de Senaat en op de rechtbank; een wagen en een draagbaar voor gebruik bij de processie naar het Circus, tempels, beelden naast die van de goden, een godendivan, een eigen priester... en de vernoeming van een maand naar hem. Er was geen overheidsfunctie die Caesar niet naar eigen willekeur voor zich nam of anderen verleende.

T15: In 44 voor Christus werd Caesar door twee senatoren, Brutus en Cassius, vermoord. Talloze senatoren konden nog niet wennen aan het idee dat Rome een 'keizerrijk' zou zijn: Rome was ook zo lang een republiek geweest, geleid door de senaat!

T16: De meest overtuigende vijand van Caesar in de Senaat was Caius Cassius, die hoopte een complot tegen hem te smeden. Maar Cassius was een gewezen officier van Pompejus en bovendien afgunstig; weinig mannen wilden hem volgen. Een heel ander soort mens was senator Marcus Junius Brutus. Hij kwam uit een van de oudste, meest geachte families van Rome. Hij was Caesars vriend en hij was met hem op de grote veldtochten in Azië ten strijde getrokken. Iedereen kende Brutus als een nadenkend, eerlijk man. Toen Cassius naar hem toe kwam met zijn jammerklachten over Caesar, weigerde Brutus eerst te luisteren. Maar Cassius kwam terug met nieuwe argumenten. Hij zei dat heel Rome zich de voorouders van Brutus herinnerde, omdat zij de strijd geleid hadden, waarbij de Etruskische koningen uit Rome verdreven werden. Brutus knikte. Het verdrijven van de tirannen was de roemrijkste gebeurtenis in de lange geschiedenis van zijn familie geweest.

'En zal Brutus nu toezien en niets doen, terwijl een nieuwe tiran de Romeinen van hun vrijheid berooft?' zei Cassius.

Brutus gaf geen antwoord, maar Cassius wist dat hij het pleit gewonnen had. Hij gaf Brutus de tijd zijn liefde voor zijn vriend Caesar af te wegen tegen de vrijheid van

RECENSIES

EEN NIEUW HANDBOEK VOOR HET HBO

M. van Os, *Een kennismaking met de geschiedenis van de nieuwe tijd*. Coutinho, Muiderberg, 1984; ca. 300 blz., illustr., lit. opgaven, tab., register, f 42,50.

Nieuwe lerarenopleidingen, nieuwe boeken. Na dat van H.M. Beliën e.a., *Een geschiedenis van Europa 1500-1815*, en van D. Roorda e.a., *Overzicht van de nieuwe geschiedenis*, beide uit 1983, nu dit handboek van één auteur, over de periode van ca. 1500 tot ca. 1870. De dure Palmer is kennelijk uit de mode; is het Engels te lastig?

Inderdaad is dit een handboek; niet alleen leerboek, maar ook naslagwerk met register, bibliografie, lijsten van vorsten, tabellen met jaartallen. Toch: vooral een leerboek, voor o.a. beginnende studenten aan universiteiten en Hbo-instellingen (p. 13).

En traditioneel: een aaneengeschaald be-
toog, Europa-centrisch (p. 13, 18); ook
Oost-Europa, Rusland, de VS krijgen aan-
dacht. Zeer duidelijk is de chronologische
opzet in de vier hoofdstukken, die 'het ver-
loop der gebeurtenissen' in respectievelijk
de 16e, 17e, 18e en 19e eeuw weergeven.
De hoofdstukken daartussen behandelen
economische, sociale, politieke, culturele
aspecten, zoals: standen en klassen (h. 5),
de economische geschiedenis van de 17e
eeuw (h. 9), de Verlichting (h. 12).

Een half-thematische opzet dus, als je 'the-
ma' tenminste heel ruim neemt. Zelf spreekt
de auteur van structuren en processen (p.
18). Die opzet brengt hem rond 1800 in
moeilijkheden: de geschiedenis van de 19e
en 20e eeuw zou 'van vorm veranderen',
waarmee de auteur schijnt te bedoelen, dat
structuren sneller vernietigd worden dan
voordien (p. 170). Ook verandert dan 'de
houding tussen proces en gebeurtenis': 'de
invloed van de afzonderlijke persoon, emi-
nent ook, en daarmee van de individuele
gebeurtenis (is) relatief afgenomen' door-
dat meer mensen handelend optreden in de
geschiedenis. Daardoor zou voor de 19e
eeuw 'een doorlopende chronologisch op-
gezette behandeling, waarin evenementiële,
processuele (sic) en structurele momenten
met elkaar vervlochten worden, de voor-
keur verdienen' (p. 171).

kleio

Rome en zijn familieplicht. Zoals hij verwachtte, stemde Brutus tenslotte toe met het complot. Daarna was het gemakkelijk anderen over te halen. Mannen die wantrouwig waren tegenover Cassius, wilden wel de eerlijke Brutus volgen. Weldra deden meer dan twintig senatoren mee aan de samenzwering en bezwoeren zij de naar macht strevende Caesar tegen te houden voor het te laat was.

T17: De titel 'rex' (koning)...

Dit woord had in de oren van vele Romeinen een duistere klank. Het riep herinneringen op aan de verfoeide onderdrukking tijdens de Koningstijd, vijf eeuwen tevoren! Caesar, koning der Romeinen? Dit was iets dat zelfs veel van zijn trouwste aanhangers bang maakte.

T18: Een maand voor zijn dood verscheen hij op een Romeins volksfeest in de kleding van de oude Romeinse koningen met de koninklijke krans. De samenzweerders hadden hem goed begrepen. Tot geen prijs mocht Caesar naar hun inzicht de monarchie invoeren in een groot eenheidsrijk. Zij hoopten de oude republiek te kunnen redden en vermoordden hem in een senaatszitting.

T19: Omdat enkele edelen, onder wie ook vrienden van Caesar, hem er terecht van verdachten de monarchie te herstellen, werd hij vermoord. Hij werd dus vermoord ter wille van de vrijheid van de Romeinen, niet omdat hij een slecht staatsman zou zijn. Zijn kwaliteiten werden ook door verschillende tegenstanders erkend.

De teksten zijn afkomstig uit:

- V1 : *Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis*, II, (Antwerpen z.j.), parafrase 191-192.
- V2 : *Ibid*, parafrase, 211-212.
- V3 : *Kroniek*, I voor de brugklas, B. van Wake- ren, (Groningen 1977 4e druk), 52.
- V4 : *Geschiedenis in onderwerpen*, I brugklas- boek, red. W.F. Kalkwiek, (Amsterdam 1975), 93.
- V5 : *Kijk op de tijd*, I, red. H. Ulrich, (Den Bosch 1979), 106-107.
- V6 : *Novem, Wereld in wording*, I brugklasboek, (Den Haag 1978 6e druk), 96.
- V7 : *Hoe mensen veranderen*, I, H. van Galen Last, (Groningen 1979), 102.
- V8 : *Ibid*, 102.
- V9 : *Geschiedenis in onderwerpen*, 94.
- V10 : *Het Romeinse rijk*, red. A.H. Zwart, (Rot- terdam 1977), 198-199.
- V11 : *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld*, I, red. L.G. Dalhuisen en P.D.M. Latour, (Haarlem 1982 3e druk), 113 (schoolboek A).
- V13 : *Geschiedenis in onderwerpen*, 94.
- V14 : *Kijk op de tijd*, 107.

- V16 : *Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis*, 226.
- V17 : *Het Romeinse rijk*, 199.
- V18 : *Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis*, 229.
- V19 : *Hoe mensen veranderen*, 103.
- T1 : *Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis*, parafrase 191-192.
- T2 : *Kroniek*, 52.
- T3 : *Geschiedenis in onderwerpen*, 94.
- T4 : *Sprekend verleden*, 114 (schoolboek A).
- T5 : *Ibid*, 114 (schoolboek C).
- T6 : *Kijk op de tijd*, 107.
- T7 : *Sprekend verleden*, 114 (schoolboek B).
- T8 : *Hoe mensen veranderen*, 102.
- T10 : *Het Romeinse rijk*, 198.
- T11 : *Kijk op de tijd*, 107.
- T12 : *Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis*, parafrase 217.
- T13 : *Sprekend verleden*, 113 (Suetonius).
- T15 : *Sprekend verleden*, 114 (schoolboek B).
- T16 : *Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis*, 226.
- T18 : *Novem*, 96.
- T19 : *Hoe mensen veranderen*, 102-103.

Mijns inziens geldt dat net zo voor de 16e, 17e en 18e eeuw. Dat de geschiedenis daarvan gemakkelijker te beschrijven zou zijn, omdat het persoonlijke element toen zwaarder woog dan na ca. 1800, lijkt me een opvatting die stamt van een verouderd soort politieke geschiedenis. Ook Filips II, hoe eminent ook, kon in zijn eentje de loop der gebeurtenissen en de processen maar weinig beïnvloeden.

De auteur refereert hier aan Huizinga, *Verzamelde Werken* VII, 196-206. Volgens Huizinga gaat in de 19e eeuw de vorm van de geschiedenis verloren: ze is 'onoverzichtelijk, verward, vermoeiend' doordat de staatkundige geschiedenis haar primaat verliest. Het beeld verbreekt, doordat economische factoren het overwicht krijgen; de geschiedenis 'verliest haar beeldkarakter, zij wordt onschildbaar en ononthoudbaar'. Weinigen zullen dat vandaag de dag beamen. Niet de geschiedenis zelf ('de aard van het gebeuren', schrijft Huizinga), maar geschiedschrijvers bepalen haar vorm. Zij geven structuur aan de geschiedenis, zij schilderen een beeld.

Gelukkig trekt Van Os zich in de rest van het boek weinig aan van Huizinga's opvatting, al overtreft hfdst. 15, over 'Het verloop der gebeurtenissen in de 19e eeuw', verreweg de andere in omvang. Voor het

voornaamste gebrek van dit boek echter is deze passage exemplarisch: de auteur laat te weinig zien, dat het *historici* zijn, die de geschiedenis schrijven. Wallerstein, Stone, Tawney, Huizinga: meer moderne historici komen in het boek niet voor. Als geschiedenis een discussie zonder einde is, dan blijkt dat hier niet. Al op blz. 19 wijst Van Os de 'in wezen monocausale verklaringswijze' van het marxisme af; maar verder in zijn boek toont hij nergens, dat geschiedenis bestaat uit opvattingen, theorieën en debat. Roorda e.a. doen dat beter, maar dat boek is weer te moeilijk, vooral voor beginnende studenten.

'Een kennismaking' is soms wat stroef van taal (lange zinnen), maar vaker dan Roorda e.a. slaagt Van Os erin, abstracties begrijpelijk te maken, zodat de lezer een concreet beeld krijgt van bijvoorbeeld het Cultuurstelsel of het Verlicht Despotisme, en de docent niet elke zin hoeft uit te leggen. Een smadelijke uitzondering hierop vormt de behandeling van de Renaissance (h. 3); die is vaag, structuurloos en veel te kort.

'Beknoptheid', schreef Huizinga, 'is op zijn hoogst een deugd voor het schoolboek. Beknopte geschiedenis is geen geschiedenis, maar op zijn best leerstof voor het onderwijs (...). Geschiedenis verdraagt het niet

om in schoolboekomvang geperst te worden. Geschiedenis moet boeiend zijn en dat kan het schoolboek niet, want om boeiend te zijn is een zekere uitvoerigheid vereist.' Kan de student die uitvoerigheid rijmen met de eis van 'ononthoudbaarheid'? Het concrete boeit en concreet zijn impliceert de vermelding van feiten; samenhang maakt die onthoudbaar. Van Os helpt de student door in vetgedrukte trefwoorden de kernmededeling van een passage te beklemtonen. Een thematische behandeling kan de samenhang vergroten, wanneer de stof gegroepeerd is rond problemen; dat wordt in de 'niet-chronologische' hoofdstukken geprobeerd.

Wanneer één auteur een boek als dit schrijft, zijn onjuistheden niet te vermijden. Enkele voorbeelden: Er is verschil tussen heren met heerlijke rechten en pachtheren (p. 15); met de verovering van Ierland door de Engelsen is een begin gemaakt in de 12e eeuw, niet in de 16e (p. 22, 47); Jezuiten zijn wel paters, maar geen monniken (p. 32); de ene Agricola is de andere niet (register); dat vooral kooplieden zich tot het calvinisme aangetrokken voelden, valt te betwijfelen (p. 33); Oranje's ideaal was niet onafhankelijkheid (p. 40); Spaanse troepen miltten al voor Requesens' dood (p. 41). Zo kun je nog wel doorgaan, maar niet al deze fouten

zijn ernstig en ze geven de docent de gelegenheid, te laten zien, dat hij beter weet.

De vele illustraties zijn vaak verrassend: niet afgezaagd, niet zonder verband met de tekst, van aardige bijschriften voorzien. Wel vraag ik me af, waarom de auteur zijn eigen kaart niet verbetert, als hij vindt dat die 'zeer aanvechtbaar' (p. 34) is of 'teveel suggereert' (p. 59). Onduidelijk vind ik in kaart 4 en 11 het gebruik van twee soorten puntjes, minder of meer dicht bijeen geplaatst bij wijze van arcering.

Samenvattend: een traditioneel leerboek, vaak zeer concreet en dus door beginnende studenten wel te bestuderen, maar teveel de geschiedenis, te weinig 'discussie zonder einde'. De in het voorwoord genoemde 'aanvullende literatuur en onderwijs' zullen dat moeten compenseren.

H.M.G. Schrijnemakers

VAKWETENSCHAP

Emile Henssen, *Gerretson en Indië*. Bouma's Boekhuis/Wolters-Noordhoff, Groningen 1983, 231 blz. plus los register, prijs f 32,-.

Voor de Utrechtse hoogleraar en letterkundige dr. F.C. Gerretson (1884-1958) valt na de verschijning van zijn *Verzameld Werk* in het begin van de jaren zeventig een toenemende belangstelling waar te nemen. Van deze 'koopman, dichter, historicus en politicus' verscheen in het begin van de jaren tachtig de *Briefwisseling* met zijn vriend en collega prof. dr. P. Geyl. In 1982 publiceerde J. de Gier zijn dissertatie over Gossaert's *Experimenten* en in dit jaar (1983) verscheen Emile Henssens proefschrift *Gerretson en Indië*.

Nederlands Oost-Indië heeft in Gerretsons leven een zeer voorname rol gespeeld. Als ambtenaar op het departement van koloniën, als directie-secretaris bij de Koninklijke Shell, als hoogleraar te Utrecht en als politicus heeft hij zich met de 'gordel van smaragd' bezig gehouden. Voor hem was Oost-Indië bovenal het gebied dat het Koninkrijk gestalte had gegeven en rang had gegeven onder de mogendheden. Het slaken of zelfs maar losser maken van de band tussen Nederland en het gebied overzee was in zijn ogen niet alleen economisch verlies, maar ook een nationaal verlies.

Hoewel hij altijd, al in de jaren twintig, pessimistisch was over de mogelijkheid om Indië in het Koninkrijk te houden, ook al omdat hij meende dat het Nederlandse volk niet echt geïnteresseerd was in dat gebied, heeft hij altijd, en vaak tegen beter weten in, met woord en pen (en wat voor een!) voor het behouden van die eenheid gestreden.

Voor dit conservatieve standpunt bestond al voor de tweede wereldoorlog niet overal

waardering. Toch boekte hij in die strijd niet onaanzienlijke successen. De stichting van de bijzondere faculteit voor Indologische studies aan de Rijksuniversiteit te Utrecht in 1925 is voor een niet onbelangrijk deel zijn werk geweest.

Henssen heeft zich in zijn boek tot Gerretsons handel en wandel met betrekking tot Indië beperkt. Hij heeft, zoals dat bij een historicus past, mythen opgeruimd, zoals het verhaal dat Gerretson niet gepromoveerd zou zijn. Hij heeft ook een aantal negatieve aspecten van Gerretson naar voren gehaald. Gerretson nam het wel eens wat minder nauw met de waarheid, speelde vaak meer op de persoon dan op de zaak, zijn argumenten, hoe meesterlijk ook verwoord, waren nogal eens eenzijdig of soms zondermeer onjuist, maar door in hoofdzaak Gerretson's Indische activiteiten te belichten, is het beeld van deze veelzijdige persoonlijkheid, die ondanks zijn grote scherpzinnigheid en analytisch vermogen, veelal zeer gevoelsmatig reageerde, in te donkere tinten afgeschilderd.

Het beeld van een enigszins charlatanachtige geleerde dat uit dit boek opduikt lijkt me te eenzijdig. Te weinig heeft de schrijver zich de vraag gesteld waarom men zoveel van deze man aanvaard heeft? Vermoedelijk toch omdat de waardering groter was dan de op zich vaak gerechtvaardigde ergernis. Ondanks het feit dat veel werk niet is afgemaakt en veel plannen bij plannen bleven, heeft het voltooid werk hem toch een blijvende plaats onder de Nederlandse historici doen houden, van wie er weinigen zo konden schrijven als hij.

Over de oprichting van de Indologische Faculteit geeft Henssen interessante gegevens. De vaak gesmade 'oliefaculteit' dreef zeker niet alleen op oliegeden. In eerste instantie bedroeg het aandeel van de Shell in het stichtingskapitaal 20 procent van de f 50.000 in 1925. Het enthousiasme voor deze stichting was bij de Shell zeker niet al te groot geweest. Ook over de relatie tussen Leiden en Utrecht komen aardige gegevens naar voren, waarbij het paradoxale is dat Gerretson altijd pleitte voor een federalisering van het Indische bestuur en hij Van Mook na 1945 te vuur en te zwaard bestreed, terwijl deze juist toen, ook te laat, via federalisme de zaak probeerde te redden.

Het is jammer, dat de auteur niet wat meer over de opleiding van de Indische ambtenaren in het algemeen heeft geschreven. We weten nu wel een en ander van Gerretsons onderwijsactiviteiten, maar het totaalbeeld van de faculteit ontbreekt.

Een andere belangrijke lacune is de Djambi-zaak. Henssen meldt dat Gerretson op koloniën aan deze concessieverlening op Sumatra werkte en 'in dienst van de tegenpartij werkte hij verder aan de redactie van

het Djambi-contract' (p. 31).

Hier valt meer over te zeggen (zie Gerretson, *Geschiedenis der 'Koninklijke'*, dl. V, p. 204 e.v.), te meer daar de geciteerde zin de indruk wekt dat Gerretson een soort verraderlijke overloper was. Ook de verhouding tussen Gerretson en Colijn, die ook met betrekking tot de Indische zaken zeer belangrijk is geweest, is te weinig belicht.

Nergens blijkt dat de brieven van Gerretson aan Colijn (aanwezig op het Historisch Documentatie Centrum voor het Nederlands Protestantisme (1800–heden), VU, Amsterdam) zijn geraadpleegd.

Uit de door de schrijver meer dan eens geciteerde briefwisseling Gerretson-Van Eyck (Museum voor Letterk. te Den Haag) was het toch wel pikante detail te halen, dat Gerretson in augustus 1945 zijn vriend Van Eyck (hoogleraar Nederl. letterkunde te Leiden) polste of hij in Leiden de hoogleraar koloniale geschiedenis H.J. Krom niet zou kunnen opvolgen (Gerretson aan Van Eyck, 9-8-1945). Meer dan een opwelling is het overigens niet geweest. Bij de beschrijving van Gerretsons rol in de zomer van 1940 (p. 115-117) bij het zoeken naar de mogelijkheid van een regering die met de Duitse bezetters zou kunnen samenwerken had ook gewezen moeten worden op de situatie elders in Europa op dat ogenblik. Een vergelijking met de houding van de Belgische koning en een deel van zijn ministers en het parlement en met de Franse regering o.l.v. Pétain en met elementen in de Nederlandse regering in Londen (vgl. Van Kleffens, *Belevenissen* dl. II en *Dagboek van dr. G.H.C. Hart*) zou voor de hand gelegen hebben. Dit niet om Gerretsons houding goed te praten – er waren waarachtig betere voorbeelden –, maar wel om deze begrijpelijker te maken. Hier wreekt zich het ook bij de behandeling van andere punten te constateren gebrek aan een breder kader waarin de gebeurtenissen geplaatst hadden moeten worden.

Het boek roept nog wel meer vragen op, maar dat kan op zich stimulerend werken en tot verder onderzoek aansporen. Bepaald jammer is het dat de schrijver zich niet meer tijd gegund heeft om het leesbare boek (een boek over Gerretson kan niet saai zijn!) verzorgd af te werken. De 3 blz. errata dekken beslist niet alle drukfouten en onvolkomenheden.

P. van Hees

R. van Roosbroeck, *Filips II, koning van Spanje. Soeverein der Nederlanden*. Kruseman, Den Haag 1983, prijs f 29,50; Geoffrey Parker, *Filips II* (vertaald door mevr. T. Spaans-van der Bijl). Nijhoff, 's-Gravenhage 1981; H. Veldman, *Huldrych Zwingli, hervormer van kerk en samenleving*. Oosterbaan en Le Cointre, Goes 1984, prijs f 24,90.

Alvorens Van Roosbroecks studie over Filips II te lezen, las ik de vertaling van Geoffrey Parkers al in 1978 verschenen boek over Filips II. Beide historici mogen zich wel kenners van de 16e eeuw noemen. Desondanks gaat na vergelijking van beide studies mijn voorkeur uit naar het boek van Parker. Zijn werk is meer vanuit Filips II zelf geschreven, terwijl Van Roosbroeck de menselijke en onmenselijke kanten van Filips niet ter zijde latend, toch een traditioneel boek heeft geschreven. Parker beschrijft het leven van Filips uitgaande van bepaalde levensfasen en behandelt dan de gebeurtenissen in het grote rijk synchroon. Van Roosbroeck geeft de buitenlandse politiek telkens land voor land (de Nederlanden, Frankrijk, Engeland, het Middellandse zeegebied). In zijn boek sterft Filips al op p. 82 en dan volgen er nog ruim 120 pp. over zijn handel en wandel. Het boek is ook niet vrij van drukfouten (zie bijv. pp. 60, 61, 133) en het taalgebruik roept soms vragen op, zoals bijvoorbeeld op p. 174: clematie in plaats van clementie (zie ook op pp. 90, 175, 195). Erger is het volledig ontbreken van annotatie en een literatuurlijst en dat terwijl er veel geciteerd wordt.

De waarde van Van Roosbroecks boek ligt in het systematische en chronologische overzicht van met name Filips buitenlandse politiek. In de epiloog volgt wel een waardering van Filips' persoon en zijn werk en worden ook de verschillende visies die men in de loop der tijden op hem heeft gehad aan de orde gesteld.

Een andere defensor fidei is Huldrych Zwingli, waarover H. Veldman een biografie schreef. Hij heeft dit vanuit een orthodox protestantse visie helder en leesbaar gedaan. De theologische opvattingen van Zwingli en zijn betrekkingen en dispuuten met tegenstanders en medereformatoren in eigen land en elders (Eck, Bucer, Erasmus, Luther, Melancthon, Bullinger, Oecolampadius) krijgen ruimschoots de aandacht. Zijn sociaal-economische ideeën, leidend tot een 'christelijk Sparta' en zijn invloed op de democratische ontwikkeling van Zwitserland, door de volksraadplegingen, hadden m.i. wat meer nadruk mogen krijgen. Dat geldt ook voor enkele gevolgen van de reformatie. De door Zwingli en andere reformatoren verkondigde puriteinse levensstijl sneed ook een brede op de Renaissance stoelende culturele ontwikkeling af, nog afgezien van de tweedeling die de reformatie in het Eedgenootschap teweeg bracht. De reformatie zou, zo meent S. Widmer in *1484 Zwingli 1984* (Zürich 1983) p. 71, ook mede verantwoordelijk zijn voor de Zwitserse neutraliteitspolitiek, die volgens Widmer gekenmerkt wordt door 'Engheit und Vorsicht'. Het zou goed zijn Veldman ook over de vragen te horen, maar het is een leesbaar en informatief boek, dat ze-

ker ook door leerlingen uit de bovenbouw goed gelezen kan worden. Enige kennis van en belangstelling voor het protestantisme is wel noodzakelijk.

P. van Hees

J. Thomas Lindblad, *Statistiek voor historici*. Dick Coutinho b.v., Muiderberg 1984, 192 blz., f 24,50.

Voor al na de Tweede Wereldoorlog heeft de kwantificering in de wetenschappelijke geschiedbeoefening een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Parallel daar aan groeide de behoefte aan een statistiekboek speciaal voor historici. In het buitenland zijn al verscheidene van die werken verschenen, waarvan het meest heldere, en dus meest bruikbare, van de hand van Floud is. (R. Floud, *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, z.p. 1979²) Het is een teken aan de wand dat een Nederlandstalige inleiding in deze materie tot 1984 op zich heeft laten wachten.

Het hier besproken boek van Lindblad boogt een eerste kennismaking met de wereld der statistiek (p. 11) en is in de eerste plaats bestemd voor studenten in de geschiedenis aan universiteiten, MO, en lerarenopleidingen, maar is volgens de tekst op de kaft ook geschikt voor overige belangstellenden in de historische wetenschap. Afgezien van een enigszins pretentieuze verhaal over kwantificering in de geschiedenis en een vreemd gesitueerde verhandeling over historische demografie worden, gelardeerd met 'echt' historisch materiaal, verscheidene statistische methoden en technieken behandeld en gedemonstreerd. Aan de tekst zijn toegevoegd 22 opdrachten ter oefening en toepassing van de opgedane kennis, alsmede een – helaas niet bereedeneerde – bibliografie, en een beknopt maar bruikbaar register.

Wat betreft keuze van onderwerpen en wijze van behandelen verschilt het boek niet zeer van dat van Floud. Naar mijn mening is echter voor een leek die het moet stellen zonder begeleiding het betoog van laatstgenoemde wat makkelijker te volgen dan het verhaal van Lindblad. Het grote voordeel van *Statistiek voor historici* is echter dat aan het boek praktische oefeningen zijn toegevoegd, terwijl bij Floud oefenstof ten enenmale ontbreekt.

Concluderend kan worden gesteld dat Lindblad een verdienstelijk boek heeft geschreven met name voor toepassing in een cursus statistiek. Voor diegenen echter die zich middels zelfstudie willen bekwamen in statistiek, om zo het dode cijfer tot een levend getal te maken, blijft Flouds *Introduction* een interessant alternatief.

Hans Hillebrand

Roger Linskens, *Wat 'n Leven!* 7. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen/Amsterdam, 1983, 208 blz., f 32,50.

In de besprekingen van *Wat 'n Leven* 5 en 6 in dit blad (1980/144 en 1982/2-29) heb ik mijn bezwaren tegen deze serie al duidelijk gemaakt: de auteur springt van de hak op de tak, gaat vooral anekdotisch te werk, maakt geen onderscheid tussen bijvoorbeeld de 7e en de 15e eeuw, geeft dus geen ontwikkelingen aan en vergelijkt de middeleeuwer te veel met de hedendaagse mens. De als schalks of maatschappijkritisch bedoelde opmerkingen van Linskens vind ik meestal flauw en zelfs storend.

Dezelfde bezwaren gelden ook voor dit zevende deel. Om herhalingen te vermijden, beperk ik me tot het geven van een overzicht van de inhoud van dit boek. Het eerste hoofdstuk behandelt met name de pelgrimstochten van de middeleeuwer: naar Santiago, Rome en Jeruzalem, de routes daarheen, de weersomstandigheden, gevaren onderweg (rovers vooral), duur van de verschillende reizen etc. In het volgende hoofdstuk komen 'arme bedelaars en marginalen' die de middeleeuwse wegen bevolkten aan bod. Vermakelijk zijn de anekdotes over de valse bedelaars, die allerlei kwalen voorwendden om in hun levensonderhoud te voorzien en die over de hele en halve geleerden die vooral in de 12e en 13e eeuw door Europa trokken. Het derde en grootste hoofdstuk (blz. 89-148) behandelt de geschiedenis van de Joden, vanaf $\pm$ 1700 v. Chr. tot de 17e eeuw na Christus. Linskens laat zien dat ook in de Middeleeuwen de Joden afhankelijk waren van de grillen van de tijd en de vorsten. 'Geschikte' zondebokken waren zij ook toen al. Het laatste hoofdstuk heet 'Het ritme van het leven, geboorte en dood' en bespreekt zaken als bevalling, gezinsplanning, opvoeding, sterven, begrafenis en de houding van de middeleeuwer daartegenover. Een nieuw deel wordt niet aangekondigd. Wat mij betreft, gelukkig maar. Na zeven delen heb ik genoeg anekdotes gelezen en me ook meer dan genoeg geërgerd aan het gesprong van eeuw naar eeuw en van land naar land. Een achtste deel zou ik niet meer uitgelezen krijgen.

Wim Rongen

OUDHEID

De recensies zijn van de hand van Anton J.L. van Hooff.

F.L. Bastet, *Naar paleizen uit het slik. Wandelingen door de antieke wereld*. Querido, Amsterdam 1983, 231 blz., zwart/wit illustraties, f 35,-.

Onder de beschaafted lectuur die de NRC zijn lezers op de culturele pagina's biedt,

zetten de stukken van F.L. Bastet op waardige wijze de lijn voort die is begonnen met H.M.R. Leopold. Opnieuw zijn een aantal van Bastets artikelen aan een minder vluchtig medium dan de krant toevertrouwd; welk merkwaardig mechanisme maakt toch dat we nu de stukken in een heus boek meer genieten dan als krante-artikelen indertijd?

Anders dan Leopold klappt Bastet niet 'Uit de leerschool van spade'. Niet de directe waarneming van archeologica ter plaatse is Bastets troef. De vorm van archeologie die hij met succes bedrijft, is het spitten in oude literatuur en reisbeschrijvingen. Zo berust 'Uren met Winckelmann' op een herlezen van Casanova. Nederlandse reisverslagen van weleer worden aan de vergetelheid ontrukkt in 'Reizigers naar Turkije'.

In de sfeer van gentleman-archeologen, die tevens gentleman-oplichters waren, voelt Bastet zich leesbaar thuis. In de romantische periode van de archeologie heeft zich menige onverkwikkelijke affaire afgespeeld. Voor mij onthullend was het verhaal over de speld van Praeneste. Ook ik heb het opschrift MANIOS: MED: FHE: FHAKED menigmaal met gepaste ontroering voorgezet aan mijn leerlingen als het oudste brokje Latijn (Manius heeft mij gemaakt voor Numasius = Numerius). Bastet ondermijnt eerst grondig de reputatie van de ontdekker van de Fibula Praenestina, Wolfgang Helbig. Hij had (carrière)belang bij een spectaculaire vondst, beschikte over de vereiste taalkundige kennis en verkeerde in het broeierige gezelschap van Martinetti, wat hem alle kans tot mystificatie gaf. Recent onderzoek van Margherita Guarducci heeft nu aangetoond dat de speld 'echt vals' is.

Zo beleven we, weggezakt in ons zitmeubel, menig avontuur met Bastet. Het aangename proza maakt het intellectuele genoegen compleet. Alleen kwam ik enkele malen uit de kussens bij zinsneden als 'Op die manier heeft men kunnen vaststellen dat het 'Schip van Mahdia' omstreeks 100 v. Chr. Piraeus moet hebben verlaten om (cursive-ring van mij) bij Tunis te vergaan'. Dat is toch een verfoeilijk germanistisch gebruik van 'om'? In het Nederlands betekent 'om' 'met het doel om', niet 'gedoemd tot'. Maar Bastet houdt van deze 'schicksalhafte' uitdrukking.

Na dit kleine taaldebate, dat in de NRC niet zou misstaan, heb ik deze bundel van Bastet met een welgedaan gevoel dichtgeslagen. Gun u dit goede gevoel ook.

G.P. Ceserani en P. Ventura, *Toetanchamon. In goud begraven*. Lemniscaat, Rotterdam 1983, ca. 50 blz., groot formaat, vele gekleurde tekeningen, f 19,90.

Het is een goed initiatief van Lemniscaat om ook eens te gaan kijken op de Italiaanse boekenmarkt naar aantrekkelijke jeugd-

kleio

nummer 10/85
pagina's 28 en 29

uitgaven: er zijn daar vele smaakvolle en informatieve boeken. Menig leraar zal op zijn *Italianische Reise* dergelijke uitgaven hebben meegenomen voor de klasboekereij ondanks de taalhandicap.

Of de werken van het duo Ceserani-Ventura het nu in het bijzonder verdienen verdient te worden, kan toch worden betwijfeld. Ventura's tekenpen heeft veel weg van Hergé: op iedere bladzijde verwacht ik Kuifje of Bobby uit een Egyptisch monument te zien opduiken. Speciaal in het geval van Toetanchamon is het onduidelijk wat — ook voor de jeugdige lezer — de meerwaarde is van tekeningen boven authentieke foto's van Carters campagne en de stukken in het museum van Kairo. Alleen de vogelvluchttekening van Carters eerste blik in het graf doet iets wat geen foto kan. Maar misschien is mijn blik toch te volwassen. Mijn kinderen reageerden verdeeld op de tekeningen.

Het tweede deel van dit ongepagineerde boek gaat algemeen over het oude Egypte; de tekenaar heeft hier wat meer te bieden, maar de verteller, die in het begin een goed verhaal had, komt niet verder dan het aan-enrijgen van ingedikte informatie. Zal de Nederlandse leerling veel hebben aan de vergelijking van Imhotep met Leonardo? Mijn algemene oordeel moet een zuinig 'wel aardig' zijn: als men nog niet veel Egypte voor de jeugd op de boekenplank heeft, is de aanschaf van deze Toet wel te overwegen.

Bob De Gryse, *De Spelen van Zeus, Mythe en werkelijkheid van de antieke Olympische Spelen*. Elsevier, Brussel/Antwerpen 1982, 168 blz., veel illustraties in kleur en zwart/wit, f 59,50.

De antieke Olympische spelen zijn een vast nummer van het historische programma van de brugklas; deze leerstof speelt in op de actuele interesses van de leerlingen en leent zich tot een favoriete activiteit van de leraar-historicus: confrontatie van heden en verleden.

Op het eerste gezicht lijkt dit boek te voldoen aan een aantal behoeften: het is fors, ziet er fraai uit en heeft een niet overladen tekst. Nadere beschouwing brengt de mythe tot werkelijkheid terug. De indrukwekkende carrière van de auteur, die de omslag omstandig memoreert, kan het werk niet uittillen boven het niveau van dilettantenwerk: veel slordigheden van vorm en inhoud laten zien dat De Gryse de sekundaire informatie niet goed heeft verwerkt. Griekse woorden worden — soms met consequentie in den boze — verkeerd getranscribeerd. Een aantal historische verhalen zijn volstrekt vernietigd (11), de Messenische oorlogen zouden hebben beslist over de verhouding Athene-Sparta (12). Het is zeker niet waar — zoals De Gryse wil doen geloven — dat de Homerische wereld, die in

hoge mate competitief was, prijzen als een bijzaak beschouwde (21). Dat er in Hellas ooit een matriarchale maatschappij zou hebben bestaan is een mythe die alleen door enkele achtergebleven feministes en De Gryse gekoesterd wordt. En het Marmor Parium heb ik met eigen ogen in het Ashmolean in Oxford gezien en niet in het Louvre (65). Zo zit De Gryse er in kleine en grote dingen regelmatig naast.

Onder een kritische blik schrompelt het pretentieuze boek in tot een verzameling anekdotes die chronologisch worden gedebiteerd. De amechtige lezer kan wat tot rust komen bij de sfeervolle foto's van Olympia (met gratuite bijschriften). Zo is het alleen in uiterlijk dat dit boek andere Nederlandse boeken over de Olympische spelen — Renson, Finley/Pleket — achter zich laat: toch meer mythe dan werkelijkheid.

Gilbert en Colette Charles-Picard, *Zo leefden de Carthagers ten tijde van Hannibal*. Uitg. Hollandia, Baarn 1985, 276 blz., f 19,90.

De kwaliteit die dit boek bij zijn eerste uitgave in 1959 had, is nog steeds zichtbaar: het geeft ook veel meer dan *vie quotidiene*. Telkens weer zorgt de archeologische ervaring van het schrijverspaar voor een directe aanraking met het historische Carthago. Uitvoerige beschrijvingen van de opgravingsterreinen getuigen van autopsie. Het is jammer dat iedere afbeelding (behalve een kaart) ontbreekt: de beschrijvingen vragen erom.

Gelukkig houden de schrijvers zich niet aan de beperking 'ten tijde van Hannibal'. Telkens weer worden er uitstapjes in de tijd naar voren en achteren gemaakt; zo is dit boek haast een complete geschiedenis van Carthago, zeker de volledigste in het Nederlands. De informatie wordt wel-geordend toegediend in hoofdstukken als de hogere standen, de volksklasse, de handel, verre reizen. De eigen deskundigheid wordt op een volstrekt niet pedante wijze gedemonstreerd in een goed leesbare tekst (de vertaler heeft alleen de Romeinse agronoom Columellus op blz. 87 uitgevonden, terwijl het notenapparaat nota bene de naam Columella correct geeft).

De schrijvers zijn gelukkig ook niet te enthousiast voor hun onderonderwerp. Allerlei romantiseringen — Flauberts Salammbô! — worden op hun plaats gezet. Veel op het eerste gezicht bevreemdende gewoonten van de oude Carthagers worden geplaatst in het licht van het mediterrane of Noordafrikaanse leven van alle tijden: ook hier bewijst de vertrouwdeheid van de schrijvers met het gebied haar nut. De Carthaagse levensstijl was niet overdadig. Dat verklaart ook waarom hun artefacten de moderne beschouwer niet vermogen te ontroeren. Eens vertelde mij een Witte Pater dat zijn confraters in Tunis enorme stapels

Carthaagse amforen op hun binnenplaats opgeslagen hadden, die ze niet het land mochten uitbrengen. Bij partijtjes voetbal sneuvelde er menig vat, zodat het met goed fatsoen kon worden opgeruimd. Sinds de lektuur van Charles-Picard weet ik dat daarmee geen grote cultuurhistorische schade is aangericht. Dit is wel het minste inzicht dat dit uitstekende boek oplevert.

John Ellis Jones, *De Grieken*, en: Mike Corbishley, *De Romeinen*. Serie: *Sporen uit de oudheid*, illustraties van David Salariya en Shirley Willis, 37 grote bladzijden elk, Gottmer, Haarlem 1984, per stuk f 17,50.

Hebt u ook wel eens in Engelse musea en boekenwinkels likkebaardend staan te kijken naar de informatieve jeugdboeken waarvan de Britten het geheim lijken te bezitten? De fraaie illustraties doen je vaak tot aankoop besluiten; de Engelse tekst neem je op de koop toe, hoewel die meestal ook van goede kwaliteit is, maar te moeilijk voor leerlingen van de lagere klassen.

Twee van zulke geslaagde boeken zijn nu in het Nederlands beschikbaar. De talrijke illustraties munten uit door de zeldzame combinatie van nauwgezetheid en levendigheid: het zijn geen koele reconstructieteekeningen, maar verantwoorde herscheppingen van gebouwen en mensen in Athene, Delos, Colchester en andere antieke centra. Kleurige taferelen van de Romeinse landbouw zijn getekend naar originele reliëfs. Op een andere manier verrassend is de afbeelding die verklaart hoe luchtfoto's tegen de avond genomen sporen van gebouwen onder het maaveld tonen.

De tekst is van goed gehalte. Zeker *De Grieken* is verre van infantiliserend. Een enkele maal heeft de schrijver of de vertaalter zich zelfs bepaald moeilijk uitgedrukt: 'Een polis is een levensgemeenschap met kenmerkende politieke eenheid...' Gewoon een vertaalfout zit in de zin 'Clisthenes hervormde de grondwet' (14), waar het Engels natuurlijk 'constitution' had, te vertalen door 'bestel' of 'staatsinrichting'. Een heel authentiek gevoel geeft de schrijver van *De Grieken* door te vertellen van eigen opgravingen in Attika van niet edele objecten, een ertswasserij en een boerderij. Zo hoort het ook, dat deskundigen voor kinderen durven schrijven.

Met fijn didactisch gevoel wordt een eenvoudige periodisering in het boek volgehouden.

De Romeinen is iets vlotter geschreven, maar ook hier hebben we niet te doen met praatjes die de gaatjes tussen de afbeeldingen moeten vullen. Eén keer vinden we Caesar in de leerlingenspelg 'Ceasar' (9). De goede gedachte iets over Romeins Nederland toe te voegen wordt op maar een

bladzijde uitgewerkt.

Als de leraar-historicus deze boeken paraat heeft, zal hij er menig leerling een leerzaam plezier mee kunnen doen, als hij al zo'n alibi nodig heeft om spoorlags tot aankoop over te gaan.

T. Bechert, *De Romeinen tussen Rijn en Maas*. De Bataafsche Leeuw, Dieren 1983, 287 blz., 365 afbeeldingen, ook in kleur, f 87,-.

Dit forse boek is een van de eerste uitgaven waarmee de Bataafsche Leeuw de scherpste van zijn archeologisch-historische klauwen wil laten voelen. Het concept van het boek is voortreffelijk: voor de Romeinen was het gebied van Zuid-Nederland en de Neder-rhein een geheel, Germania Inferior. Boeken als *De Romeinen in Nederland* en Duitse tegenhangers doen geen recht aan de principiële eenheid.

Het beoogde en bereikte niveau is hoger dan dat van *De Romeinen op hun weg naar de lage landen* van Rudolf Pörtner en Bob Tadema Sporry. Het boek begint ook sterk met een uiteenzetting van de geografisch bindende elementen van het gebied, maar dit hoge beginniveau wordt niet gehandhaafd. Het boek vervalt tot de obligate beschrijvingen van afzonderlijke vindplaatsen en voorwerpen. De hoofdstuktitels klonken veelbelovend genoeg: het leven in de stad, beroepen en produkten, dood en hiernamaals. Maar niet de gemeenschappelijke trekken zijn het ordenend principe. Bechert duikt in de valkuil die archeologen in hun beroepsblindheid zo vaak voor zichzelf graven, namelijk vondsten registreren, maar niet tot een synthese komen.

Een onmiskenbare verdienste van het boek is de verwerking van recente vondsten als Druten en Maasbracht. In die zin maakt het de belofte van het Woord Vooraf wel waar 'een overzicht te geven, waarin de nieuwste archeologische gegevens worden samengevat'. Maar de toegezegde 'verbanden' blijven in de windsels steken.

Bechert verbergt zich in zijn inleidend dankwoord achter vele brede ruggen van geleerden. Had de uitgever toch een van de bedankte Nederlanders toezicht laten uitoefenen op de Dietse uitgave. Heel wat knociwerk was de lezer bespaard gebleven: verkeerde spelling van Latijnse en Nederlandse woorden en lidwoorden die de Latijnist doen knarsetanden: *het insula, de nommen*.

Laten we maar aannemen dat de beginnende uitgever nog moet leren de nodige zorg aan de laatste correctie te besteden. Zijn initiatief tot uitgave van dit boek is lofwaardig genoeg. Iemand die – wel als iets meer dan leek – geïnteresseerd is in de provinciaal-Romeinse archeologie zal dit boek met zijn euvels, maar ook met zijn goede collectie afbeeldingen, niet willen missen.

R. Étienne, *Het dagelijks leven in Pompeji*, uitg. Hollandia (= Hollandia 1966), Baarn 1985, 382 blz., 44 zwart/wit afbeeldingen, 16 fotopagina's in zwart/wit, f 24,90.

Zijn de goede herinneringen die verbonden zijn met de serie 'Zo leefden...' terecht? Met die vraag herleest de recensent de heruitgaven van de Nederlandse versies van de vermaarde serie 'La vie quotidienne'. Uiterlijk hebben de boeken heel wat kwaliteit ingeboet ten opzichte van hun voorgangers van twintig jaar geleden: paperbacks in plaats van gebonden boeken en de foto's zijn allertreurigst gekopieerd. Ik was ook wat teleurgesteld over slordigheden die mij als jonge lezer niet waren opgevallen: veel zetfouten en onjuiste weergaves van Franse woorden voor Romeinse namen: Trimalcion i.p.v. Trimalchio, sestert, dinarius.

Toch blijven een aantal sterke punten zichtbaar: in een rijk, breed proza wordt de wereld van Pompeji door Robert Étienne tot leven geroepen. Zijn boek staat ver af van moderne uitgaven die wat praatjes bij fraaie plaatjes verkopen. Étienne heeft alles – of veel – zelf met aandacht bekeken, hij heeft de opvattingen die indertijd leefden, verwerkt. De degelijkheid van informatie en de evokatieve kwaliteit van het proza blijven overeind (bij de minutieuze beschrijving van plattegronden is de schrijver wel eens te breedspragig).

Kortom: dit Pompeji verdient een plaats tussen de andere Pompeiana, die overrijk zijn aan illustraties. Voor jonge leerlingen is de taal niet erg toegankelijk, maar oudere kunnen best wel gevoelig zijn voor de kracht van een goed verhaal.

G.P. Ceserani, illustraties van P. Ventura, *Pompeï, Aan de voet van de vulkaan*. Lemniscaat, Rotterdam 1984, 47 blz., groot formaat, gekleurde afbeeldingen op alle bladzijden, f 19,90.

De formule van dit boek lokt vergelijking uit met andere publikaties – inmiddels een reeks – die via uitgewerkte tekeningen Pompeji tot leven proberen te roepen: het niveau van de beste daarvan – Peter Connolly's *Pompeii* – wordt niet gehaald, maar die zijn niet in een Nederlandse versie beschikbaar. De Nederlandse tekst van het hier besproken boek is het resultaat van 'navertelling' door L.M. Niskos. Hij hanteert de ongebruikelijke weergave Pompei in plaats van Pompeii of Pompeji. Ook Erculano lijkt direct te zijn overgezet uit het Italiaanse Erculano. Op andere plaatsen schemert het Italiaans ook al door de tekst heen, die overigens een behoorlijk gehalte aan informatie heeft. Een beetje raar is de mededeling dat de hoofdstraat Via dell' Abbondanza *heette* (34). En op een plattegrond is 'toonbank' een vreemde weergave voor de winkels aan de straatkant die in het Latijn tabernae heten.

Het zijn de illustraties die het gezicht van een boek als dit uitmaken. De kleurtjes en vooral de poppetjes deden mij denken aan de albums van Kuifje, maar mijn drie dochters die in de leeftijd van het bedoelde lezerspubliek verkeren, vonden Ventura's stijl aansprekender dan de meer preciese en volle tekenwijze van Connolly. Heel geslaagd is een reeks tekeningen die Fiorelli's methode duidelijk maken om ruimten die organismen in het vulkanisch materiaal hebben nagelaten, met gips te vullen (13). Dit is met al een leuk boek dat zeker tegemoet zal komen aan de onverzadigbare archeologische belangstelling van veel leerlingen: de schoolbibliotheek hoort dit boek voor hen paraat te hebben.

F.J. Meijer, *De verliezers, Catilina en Clodius*. Martinus Nijhoff, Leiden 1984, XIII + 192 blz., enkele afb., f 35,-.

Oudhistorische monografieën in het Nederlands, anders dan als proefschrift, zijn zeldzaam. Iedereen in wiens hoofd nog de eerste woorden van de eerste Catilinarische rede klinken — 'hoe lang nog, Catilina, zul je misbruik maken van onze lijdzaamheid?' —, zal het waarderen dat volstrekt niet monomaan de achtergronden van de troebelen worden gepresenteerd waarvan Catilina het sinistere brandpunt vormde. Meijer kent de moderne literatuur en hij brengt de actuele kennis op een niet pedante wijze over (Als hij Hopkins laatste, *Death and Renewal*, nog had kunnen verwerken, zou hij de tegenstelling senatoren-equites wat minder zwaar hebben aangezet).

Behoedzaam kiest Meijer positie in het debat over de motieven en de betekenis van Catilina: 'wel in staat de aandacht en sympathie van velen te verkrijgen, maar niet om die duurzaam te bundelen' (105). Dat Catilina ook bij Sallustius — naast Cicero — een slechte pers heeft, mag niet alleen worden toegeschreven aan diens Caesarianisme (51): Sallustius is meer dan een partijganger met pen.

De overvoorzichtigheid die de eerste delen — algemene schets en Catilina — kenmerkt, is op aangename wijze afwezig in het hoofdstuk over Clodius; mijn talrijke instemmende potloodstrepen in de tekst getuigen ervan. Het verhaal wordt dan veel vitaler en evocatiever.

Meijer is geen groot stilist. Een zekere modieusheid irriteert; er wordt wel erg veel 'opgevijseld'. De keuze van de afbeeldingen is aardig, al wordt ons ten onrechte een flat in Ostia als toiletten verkocht (126). Met name twee postantieke afbeeldingen zijn interessant; ik had best wel wat willen horen over Catilina's 'Nachleben'.

In James Joyces *Ulysses* zegt iemand: 'Please, put away that knife; it reminds me of Roman history'. Om de mensen en machten achter de messen te leren kennen,

is *De verliezers* een betrouwbare, gedegen informant.

L.B. dal Masao, *Het Rome van de Caesars*. Uitg. Bonechi-Edizioni 'Il Turismo', Florence z.j., in Nederland geïmporteerd door Nilsson en Lamm, 128 blz., veel kleuren-illustraties, f 20,25.

Weinig Rome-gangers zullen in de Urbs niet gebladerd hebben in de talrijke fotoboeken die ter plaatse worden aangeboden in de diverse wereldtalen. Het is een vleiende erkenning van de betekenis van een taalgebied van meer dan 20 miljoen mensen (of van hun koopkracht) dat nu ook een Nederlandse editie beschikbaar is van *Roma dei Caesari*. Door de distributie via een Nederlands importeur kan het boek al voor de Rome-reis in de klas of in huis zijn. Toch durf ik de aanschaf van deze verdienstelijke versie niet zonder meer aan te raden.

Gelukkig is de taal van de afbeelding internationaal: de illustraties zijn sprekend en — voor de prijs — van goede kwaliteit. Met name de talrijke foto's van de grote maquette van Rome in het Museo della Civiltà Romana naast opnamen van de tegenwoordige toestand doen het goed: Rome vóór en na antiek en recent barbarisme.

Maar waarom heeft de uitgever niet de moeite genomen de vertaling toe te vertrouwen aan een kapabel iemand? Met plaatsvervangende schaamte, met ergernis en met een schaterlach leest men de tekst van mevrouw Theodora Benedetti; praktisch geen bladzijde is vrij van fouten: misers in spelling, zetfouten, verkeerde termen, onjuiste transcripties van Latijnse namen en Italianismen. Geen moment was het rode potlood uit de leraarshand. Amusant zijn de uitdrukkingen die er net even naast zitten: mentaal integratieproces (= begrip?), urbanistische ontwikkeling, plastische reconstructie (= maquette), synthetische beschrijving (= overzicht, samenvatting), impressionante hoeveelheid, ongebruik (onbruik). Het haalt nog net niet het niveau voor de rubriek 'Geknipt voor u' in Vrij Nederland, maar de nonchalance waarmee de uitgever deze versie heeft laten maken, staat haaks op de dienst die hij Nederlandse Rome-bezoekers had kunnen bewijzen.

Tim Cornell & John Matthews, *Atlas van het Romeinse Rijk*. Elsevier Amsterdam 1983, 240 blz., 62 kaarten, 470 illustraties waarvan 257 in kleur, f 69,50.

Na de eerder verschenen pendanten over Egypte en Griekenland is met deze *Atlas* het drieluik van de oudheid voltooid. De formule is dezelfde als die van de voorgangers, die ik eerder in *Kleio* heb geprezen. Een compact historisch verhaal wordt regelmatig onderbroken door thematische bladzijden. En er is veel te zien.

De auteurs steunen bij het eerste deel van hun geschiedverhaal sterk op wat Britse oudhistorici de laatste decennia aan inzichten hebben gebracht. Soms worden Brunt en Hopkins als een soort goeroes even letterlijk aangehaald. Maar in dit goede geleerde gezelschap heeft het schrijversduo een historische schets van de republiek gemaakt die in de dubbele betekenis van het woord knap is. De keizertijd komt er wat minder vanaf. Op het eind onttaardt het verhaal over de laat-Romeinse perikelen toch een beetje in een orgie van namen en feiten. Maar ook hier ontbreken algemene karakteristieken niet tussen het eentonige verhaal van de keizerestafette.

Niet alleen de tekst geeft een actuele geschiedenis van Rome, ook de illustraties zijn bij de tijd. Recente vondsten krijgen hun verdiende aandacht, zoals de inscriptie die in 1977 door Nederlanders in Satricum gevonden is. Van de kaarten troffen mij vooral die van de geografie van Italië en die van de provincies die in een beeldverhaal worden besproken. Het m.i. aantrekkelijkste onderdeel van de formule, de thematische artikelen zijn er wat mager afgekomen in verhouding tot het historische verhaal. Het stijlniveau maakt het niet mogelijk het boek in handen van jonge leerlingen te geven. Soms worden de dingen raak gezegd. Zo wordt de schematisering van de Peutingerkaart vergeleken met die van een overzicht van metrolijnen.

In momenten van diepe zelfrelativering denk ik me ervan de weg van de klassieken te zijn ingeslagen omdat die geplaveid is met zulke fraaie boekwerken. De *Atlas van het Romeinse Rijk* is er zo een. Wel heb ik mij gestoord aan een reeks foutjes die het toelaatbare in een boek van dit aspiratieniveau te boven gaan. Latijn hoeft van mij niet in zo'n boek, maar als het dan moet, wel correct: niet *cabanae* i.p.v. *canabae* (80), niet de leerlingenspelletjes *Cesar* voor *Caesar* (132), niet *foederatie* i.p.v. *foederati* (172) of *collegae* voor *collegia* (201). Ook de Nederlandse tekst heeft een aantal mankementjes, soms zichtbaar het resultaat van mechanisch vertalen: 'aan hemzelf' voor 'aan zichzelf' als titel van Marcus Aurelius filosofisch dagboek (103). Daarom krijgt deze *Atlas* van mij de bronzen plak in de competitie met de andere twee. Maar een prijs verdient hij wel; en zijn prijs is hij waard.

Over de HEG en verder

De Kleio-redactie heeft zich afgevraagd of het, na de publikatie van het concept-advies van de HEG, goed zou zijn om ook ruimte te bieden voor reacties. Als het effect zou zijn dat de lezers van dit tijdschrift daardoor in een toeschouwersrol gedreven worden – onder het motto 'laat hen dat maar uitvechten', dan zou dit een slechte politiek zijn. Wij menen, nu de

HEG-termijn om met reacties te komen al zo ver verstreken is, dat degenen die wilden reageren dat intussen wel gedaan zullen hebben en hopen met deze stukken anderen te stimuleren om toch alsnog zelf te reageren. Wie van zijn reactie in Kleio iets kwijt wil kan dat doen: mits zij, of hij, maar blijft binnen de door deze eerste vier artikelen gestelde lengtemaat voor een reactie.

Voorzover het nog nodig mocht zijn daarop te wijzen: uit het feit dat Kleio-redacteuren reageren mag niet worden afgeleid dat er hierbij sprake is van 'redactie-standpunten'. Wie goed leest zal merken dat hier niet alleen verschillende verhalen, maar ook verschillende meningen geventileerd worden.

Wel is het standpunt van de redactie dat het werk van de HEG belangstelling en steun verdient van de collega's die voor de klas met dit schoolvak bezig zijn: het is echt belangrijk!

Hieronder volgen de eerste vier reacties: van J. Beetsma, vakdidacticus aan de universiteit van Utrecht, van J.G.M. Krol namens de sectie geschiedenis van het Twickelcollege in Hengelo, en van de redactieleden E.M. Janssen Perio en C. Bogaerts.

A camel is a horse drawn by a committee ... hup HEG!

De voorzet die de HEG biedt om te komen tot een nieuw examen bevat een aantal praktische organisatorische elementen (het eigenlijke eindexamenvoorstel); dat is uitstekend want zonder aandacht daarvoor zal een nieuw examen zeker nooit van de grond komen. In dat opzicht is de HEG overigens nog niet klaar; een lijst met criteria voor de onderwerpkeuze voor het CSE moet nog komen, evenals een 'nader' stuk over de staatsinrichting. Het grootste deel van dit eerste concept advies gaat over meer inhoudelijke zaken, over de eindtermen die in het nieuwe geschiedenis-eind-examen een rol moeten spelen.

De HEG stelt voor dat in het nieuwe examen structuurbegrippen, basisvaardigheden en structuurvaardigheden – het verschil tussen die twee blijft wat vaag – tot de examenstof zullen horen. Dat wordt toege-licht in een lange paragraaf waarin kenners van *Sprekend Verleden* en de *Onderzoekende Methode* Dalhuisens hand zullen herkennen. Die begrippen en vaardigheden zullen getoetst gaan worden in het kader

van 'nieuwe' onderwerpen. Bij de keuze van die onderwerpen zullen in elk geval de volgende uitgangspunten hoog staan aangeschreven: bestaansverheldering, vraagstellinggerichtheid vanuit de huidige actualiteit (lees: relevantie), exemplariciteit voor wat werkwijze en inhoud aangaat – § 2.2 –, mondiale oriëntatie, waarbij ook aan 'deze Delta' aandacht gegeven wordt, zij het alleen in ruimer kaders – § 2.3.3 –, gelijke nadruk op politieke, culturele en sociaal-economische geschiedenis, én, staatsinrichting in een 'brede' verpakking, dat wil zeggen met aandacht voor wording, werking en klemmende problemen: dat alles opnieuw in gethematiseerde kaders (wat dus inhoudt: relevante vraagstellingsgerichtheid en exemplariciteit). Dat is niet mis, de commissie heeft kennelijk hard gestudeerd op de hoofdstukken die Toebes schreef voor *Geschiedenis op School*.

De HEG hoopt dat haar voorstellen aansluiting zullen vinden bij de in het onderwijsveld levende opvattingen betreffende haalbaarheid en wenselijkheid, ze pretendeert niet te komen met radicaal nieuwe voorstellen.

Ik denk dat de echte toetsing van dit soort stukken in de praktijk van het onderwijs en het erop volgende examen zal moeten liggen – hopelijk zal de HEG haast maken om het daarop te laten aan komen en zich niet zal laten verleiden tot steeds meer bijstellings- en verfraaiingsrondes. Ik ben daar niet helemaal gerust op. De eindtermen en het eigenlijke eindexamenadvies beslaan nog geen bladzijde, didactische beschouwingen over vaardigheden en leerstofkeuze nemen de meeste plaats in beslag. Wie het stuk leest zal alleen daarom al zich uitgenodigd voelen om prettig mee te gaan beschouwen terwijl het toch eigenlijk allereerst om die laatste bladzijde zou moeten gaan.

Het zou goed zijn als de HEG zelf een signaal gaf dat het daár vooral om gaat, dat al die pagina's met didactische wijsheid als weinig anders gelezen moeten worden dan een verzameling welluidende en maatschappelijk wenselijke volzinnen waarmee wordt uitgesproken dat in de nieuwe examenopzet nieuwe vakdidactische inzichten een rol zullen spelen – en meer niet. Dat het gaat om een oriëntatie en niet om de stenen tafelen van het nieuwe geloof. Zo'n waarschuwing is des te meer op z'n plaats omdat men in didactiek en onderwijskunde nogal eens de neiging heeft om de waarheden van het ogenblik zeer absoluut naar 'het veld' toe te presenteren als 'de' waarheid.

Om de gebodenheid van zo'n relativisering te onderstrepen wil ik kort ingaan op een tweetal 'algemene' zaken uit het rapport: de kwestie van de te toetsen structuurbegrippen en -vaardigheden en het voornemen

Kleio

van de commissie om aan te sluiten bij de belangrijke bestaande vernieuwingstenden-
sen in samenleving en didactiek.

a De vaardigheden en de structuurbegrippen

De commissie noemt een zevental begrip-
pen en spitst die toe in 'de leerling kan...'
omschrijvingen. De leerling die dat 'kan'
'beheerst' kennelijk de begrippen en de
vaardigheden. De leerling die de vierentwin-
tig kannetjes met kundigheden op heeft is
vast en zeker erg geleerd — maar: bij alle
omslachtigheid van die eerste pagina's
houdt het hele verhaal toch een oppervlak-
kig karakter zolang niet duidelijk omschre-
ven is wat nu eigenlijk de criteria zijn waar-
aan al die kundigheden worden afgemeten.

Bijvoorbeeld:
er is sprake van de vaardigheid om kritisch
vast te stellen wanneer iets als feit aanvaard
kan worden. Dat staat degelijk, maar wat
houdt het in? In Dalhuisens vaak gepresen-
teerde 'Hongarije 1956'-voorbeeld worden
6 regels genoemd voor het vaststellen in
hoeverre men een bron betrouwbaar vindt
(zie: *Geschiedenis op School* dl I p. 106).
Is het nu de bedoeling dat leerlingen per
vaardigheid zulke regels uit het hoofd leren
— uit een door de HEG vervaardigd groot-
regelboek — om dan tijdens het examen te
demonstreren dat ze die hoofdregels ook
kunnen toepassen?
Dat zou duidelijk zijn, het zou vrees ik ook
bij velen het enthousiasme voor zo'n onder-
zoekende methode doen slinken..., of, mis-
schien ook niet.¹ Ik zou in dit geval mijn
reactie laten afhangen van de regels die uit-
eindelijk genoemd zouden worden.

Nu de HEG dat achterwege laat meen ik
dat de pagina's over structuurbegrippen en
vaardigheden dan wel relatief lang zijn,
maar in feite weinig meer bieden dan een
eerste oriëntatie. De HEG vraagt dan wel
om reacties, maar biedt op zo'n manier
daarvoor weinig vaste aanknopingspunten.
Die eerste bladzijden met theorie krijgen zo
het karakter van blufpoker; voor een bui-
tenwacht die leeft bij de gratie van kreten
is dat waarschijnlijk imposant bij wijze van
'considerans', maar een 'leraren-discussie'
over een nieuw eindexamen komt er niet
zoveel verder mee. Het is jammer dat de
HEG dit door de lengte van de tekst wel
suggereert. Eigenlijk is het weinig meer dan
een erg open intentieverklaring.²

b De aansluiting bij bestaande
vernieuwingstendenzen

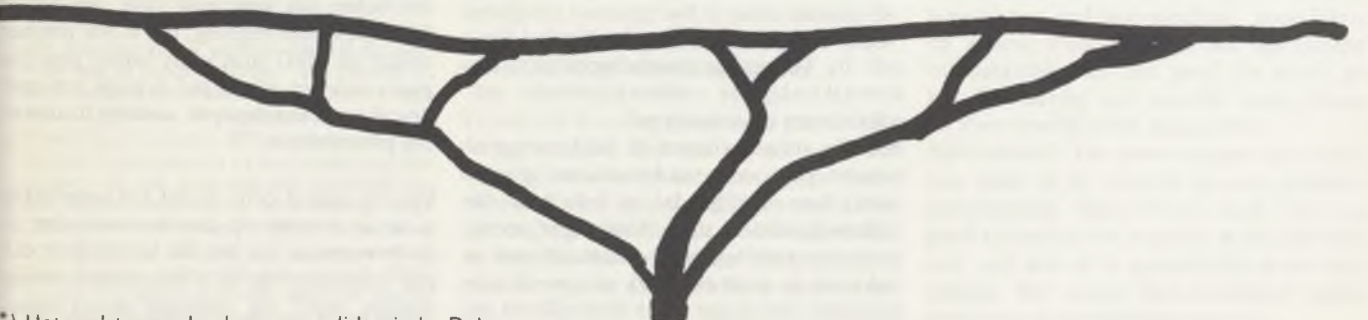
In deze nota zullen naar ik verwacht vooral
twee vakdidactici sporen van hun werk her-
kennen. Of die twee vakdidactieken ook
naadloos in elkaar te schuiven zijn, zoiets
als Dalhuisen voor de vaardigheden en het
onderzoek en Toebees voor de thema's?
Ik vind dat de commissie door eerst met
veel vertoon uiteen te zetten hoe belangrijk
'structuurbegrippen en -vaardigheden' zijn
om daarna het beeld van een feestetalage
met alle mogelijk onderwerpen te gaan
presenteren, suggereert dat de vraag of je in
je examen veel inhouden wilt opnemen
(dus veel kennis over veel onderwerpen) of
juist veel getrainde vaardigheden centraal
wilt stellen eigenlijk helemaal geen vraag is
omdat het gaat om een eenvoudig én... én.
In de praktijk zal de afweging toch ook
vaak een óf... óf karakter krijgen. Een keu-

zemoment is op deze manier door de com-
missie voor zich uitgeschoven. Daarover
valt hetzelfde te zeggen als over het toetsen
van vaardigheden: een heldere discussie
wordt er niet mee gediend.
Ik wil overigens niet suggereren dat de
HEG helemaal geen keuzes gemaakt heeft,
integendeel. Alleen is het merkwaardig dat
de commissie een belangrijke keuze die ze
wél gemaakt heeft nogal schuil doet gaan
achter de aankondiging dat ze heeft willen
aansluiten bij de belangrijke bestaande ver-
nieuwingstendenzen in de samenleving en
didactiek. Wat zijn die tendensen? Valt er
in onze Delta, in nationaal verband, meer
waar te nemen dan het werk van de Leidse
en Nijmeegse didactici?

Om tijd te besparen en voor de overzichtel-
ijkheid wil ik een en ander illustreren met
een, uiteraard wat generaliserend, hulp-
schema van ons didactisch driestromen-
land om zo te verduidelijken dat de HEG in
haar concept-advies toch ook weer niet
alles meenam. Voor de verschillende stro-
mingen heb ik afkortingen gemaakt; ge-
heel in onderwijskundige stijl — de afkor-
ting als 'kwaliteitssignaal'. Die afkortingen
zijn dus ook kort en zonder uitleg slecht te
snappen. Een toelichting staat er dan ook
onder.

Het zal U duidelijk zijn dat er voor wat 'de
didactieken' betreft nogal wat alternatieven
zijn en dat daartussen de HEG wel degelijk
koos, namelijk voor twee van de drie va-
rianten van histoprof en voor enig neotrad
(denk aan de Herdenkingen van Patriotten-
beweging en Franse revolutie). De overige
richtingen zijn buitenspel gebleven. Of met
deze keuze voor het universitaire histoprof

HISTOPROF	HISTOTRAD	HISTOJECT	*)
histodistruct, histoclear, histornar.	tradcult, neotrad.	histoped, histodim/hisinteger.	

*) Het veelstroomland van onze didactische Delta.

Histoprof: de degelijke vakdidactiek van al dan niet universitaire lerarenopleiders, uiteenvallend in drie prominente richtingen: de onderzoekende (discovery) methode met z'n structuurbegrippen van Dalhuisen (histodistruct), de door de Duitser Kocka geïnspireerde maatschappijhistorisch georiënteerde bestaans-verhelderende (histoclear) benadering van Toebees en de Ankersmits narrativisme bewonderende op 'de structuur van het vak' geënte benadering (histornar) van het LOGA-project.
Histotrad: typisch de hoofdstroom, de ondanks modieuze en serieuze verkettering in het onderwijs van veel leraren (én opleidingen) nog steeds een centrale plaats innemende overdracht van de historische traditie, soms min of meer aangevuld met elementen van nieuwer richtingen (respectievelijk tradcult en neo-trad).
Histoject: de geschiedenis van twee landelijke vernieuwingsprojecten, Mavo-project en ISG-project, gekenmerkt door respectievelijk pedagogische accenten op de persoonlijkheidsontwikkeling van de leerling (histoped) en een open oog voor de mogelijkheden van de vakkenintegrerende bestaansdimensies (histo-dim/histinteger), zie hierover Kleio '85, nr. 5.

ook bij belangrijke maatschappelijke, onderwijskundige en onderwijspolitieke ontwikkelingen is aangesloten?

Wie die ontwikkelingen en tendensen projecteert op ons vakdidactische plaatje merkt hoe moeilijk dat in feite is. In de onderwijspolitiek staat 'histinteger' sterk, in de samenleving is de histotradtend in opkomst en in de didactiek zien we de prominenten verschanst in de verschillende varianten van histoprof. Geschiedenis mag dan onder NRC-lezers en de leden van de Vereniging voor Onderwijs, Kunst en Wetenschap 'in' zijn (vgl. Kleio '85, nr. 6, p. 35), maar die geschiedenis is een andere dan die van vakdidactici en leerplanontwikkelaars.

Zo zit de HEG in een lastig parket als ze wil 'aansluiten'; eigenlijk moet er gekozen worden, en is er ook gekozen: zo voor-

zichtig en veilig mogelijk: namelijk voor die didactieken die het sterkst verschanst zijn aan de eerstegraads opleidingen. Hoe het verder moet met leerlingen die praktischer zijn dan praktisch – vgl. het advies par. 2.5.2 – en tactieler dan tactiel – vgl. Kleio '85, nr. 7, p. 42 – blijft vooralsnog een open vraag. Duidelijkheid daarover wordt mogelijk geschapen door de kort geleden geïnstalleerde sub-commissie van HEG en AGEF (§ 1.2.2).

Wie gespitst was op de vraag naar de overgangen van Lbo naar Mavo en van Mavo naar Havo en vandaar naar Vwo wordt door de commissie, juist door deze keuze, weinig houvast geboden voor commentaar. Dat is jammer, want vooral in de Lbo/Mavo sector van het onderwijs is haast en alertheid geboden. Denk aan de VBaO ontwikkelingen. Het zou triest zijn als grote groepen kinderen die vroeger te min waren voor behoorlijk geschiedenisonderwijs straks opnieuw het nakijken krijgen. Dat mag dan verguld worden met een keur van 'progressieve middenschool-kreten' uit de zeventiger jaren, het uiteindelijk resultaat dreigt op een droevige verschraling te gaan lijken. Duidelijke, betere vakalternatieven zijn hard nodig!³

Afsluitend

Ik kom tot mijn conclusie: de HEG heeft een stuk gepubliceerd en gevraagd om reacties daarop. De aard van het stuk is zodanig dat het grootste deel ervan eigenlijk beter buiten de reageer-zone had kunnen blijven, voor commentaar komen vooral de praktisch-organisatorische punten van het examen-advies in aanmerking. Dat wordt m.i. versluierd door de didactische overkill waarmee dit stuk gepresenteerd is: ik ben bang dat dit veel lezers ervan weerhouden zal om te reageren en dat is jammer, want dat helpt ons ook niet naar een betere nieuwe examen-regeling, het is ook jammer omdat de HEG juist in de laatste paar pagina's van het advies wel degelijk een goede, zij het dan beknopte, aanloop daarnaartoe presenteerde.

Van die aanzet denk ik dat het ongelukkig is ze te baseren op urenvermeerdering in de bovenbouw en dat het wenselijk is dat een voorbeeld van zo'n examenonderwerp 'nieuwe stijl'⁴ bij voorrang wordt uitgewerkt – zo'n soort voorbeeld is al eens gemaakt door de Havo/Vwo-commissie, misschien dat dit zo bewerkt en aangepast kan worden dat het past binnen de criteria die de HEG zich voorstelt van een nieuw examen. Als bij zo'n onderwerp ook voorbeeld-CSE-opgaven gemaakt zouden worden zou de meningsvorming over een nieuw eind-examen wel helemaal een eind op weg geholpen zijn.

Omdat het nu voorgestelde type nieuwe

examens ook nogal wat eisen stelt — aan leraren, leerlingen en materiaalmakers/uitgevers — lijkt het me bovendien een goed idee om de eerste paar jaar een aantal scholen de keus te bieden tussen examens oude en examens nieuwe stijl. In die periode kunnen dan de oneffenheden die ongetwijfeld altijd in dit soort voorstellen zullen blijven zitten weggewerkt worden. Zo'n procedure lijkt me werkzamer dan een waarbij eerst naar het ideale voorstel toegewerkt moet worden.

Hup HEG, het is zaak om nu niet te lang meer om te zien, maar te koersen naar de eerste nieuwe proefexamens. De aanloop is gemaakt, nu verder!

C. Bogaerts

Noten

1. Ik vind zo'n aanpak logisch. Barry K.G. Beyer, Amerikaans autoriteit op het gebied van kritisch en onderzoekend leren schreef onlangs (*Social Education*, april '85): 'The standards that distinguish each critical thinking skill must be taught and learned as knowledge...'. Dat vooronderstelt natuurlijk wel dat bekend is wat men als die 'standards' wenst te beschouwen. Zover is de HEG kennelijk nog niet. Dat is geen schande, het geldt ook voor Beyer, die alleen een aantal suggesties doet in zijn artikel. Het leidt wel tot de conclusie dat de HEG in deze pagina's meer naar structuren verwijst dan dat ze ze verheldert.
2. De HEG had met haar vaardighedenverhaal stellig meer aanleiding tot reacties gegeven wanneer zij duidelijker had geprobeerd aan te knopen bij het Engelse History 13/16 project dat in 1972 begon met de intentie om in het geschiedenisonderwijs een centrale plaats aan vaardigheden (structuur- en basisvaardigheden — abilities and skills) toe te kennen. In het project zijn niet alleen principes maar ook lesmateriaal met bijpassende examens ontwikkeld (met een startkapitaal van 126.000 pond — en daar kan onze budgettaire neutrale HEG natuurlijk niet tegenop). Wat blijkt? Het examineren van 'vaardigheden' is kennelijk mogelijk, maar dan wel met een heel andere organisatie van de beoordelingsstructuur dan die waaraan wij nu gewend zijn. Of dat allemaal ook de moeite waard is — dat zou ook in HEG verband een passende vraag kunnen zijn —? Hebben de leerlingen er baat bij? Daarop is in Engeland vijf jaar geleden enthousiast antwoord gegeven na de evaluatie van het project. Op dat antwoord zijn inmiddels (in het Beiheft van *History and Theory*, eind 1983) weer een aantal kritische nabeschouwingen gevolgd. Zo zou je met enige overdrijving kunnen stellen dat nog voor de HEG startte, het eerste materiaal voor een reactie op haar advies al verzameld was. In een aantal van die bijdragen (de artikelen van Peter Lee en Kieran Egan bij voorbeeld) valt een nieuwe nadruk op inhouden te bespeuren waarbij men terugkomt op het wel zeer zware accent dat in History 13/16 op vaardigheden was gelegd (zwaarder dan nu door de HEG gedaan lijkt te worden). Dit soort problemen blijft nu onder de oppervlakte van het HEG verhaal verborgen.
3. Ik bedoel hiermee niet dat het Havo/Vwo terrein zo 'veilig' zou zijn, ook dat is niet het geval. Het eindexamen is een nogal geïsoleerd gebeuren. Waar dient het voor?

De officiële historische wereld jammert weliswaar graag over het verdwijnen en vervagen van 'Geschiedenis op school', maar laat het er verder bij zitten — een enkele schoorvoetend, 'in grote lijnen' gevolgde 'Verklaring' daargelaten (zie Kleio '85, nr. 7, p. 41). Het zou een goed idee zijn wanneer de heren zich eens bogen over hun eigen bijdrage aan de depreciatie van het geschiedenisonderwijs en het geschiedenisindexamen: nergens eisen historische subfaculteiten geschiedenis als onderdeel van het eindexamenpakket... stel je voor, die feitjes halen ze toch zo weer in en de rest van zo'n schoolvak hoeft je ook weer niet zo serieus te nemen!?

4. Ik begrijp overigens slecht waarom Nederlandse geschiedenis niet ook over beperkt lokale — want niet in wisselwerking met het buitengebeurende staande — verschijnselen zoals bijvoorbeeld de verzuiling mag gaan. Of bedoelt de HEG iets anders in § 2.3.4?

'Kijk goed naar de leerlingen en naar wat er in de samenleving gebeurt'

Met de suggesties die staan in het 'Deeladvies' van de HEG, wordt veel meer dan voorheen vastgelegd wat een geschiedenisleraar in de laatste 2 jaar in Havo en Vwo kan doen. Voor de sectie Geschiedenis van het Twickelcollege in Hengelo was dit reden om het 'Deeladvies' te bespreken en te toetsen aan de visie van waaruit zij werkt. Een half jaar geleden werd in het aprilnummer van *Geschiedenis in de klas* deze visie uiteen gezet onder de titel 'Geschiedenis, onderwijs en vorming. Over het toegenomen belang van het schoolvak Geschiedenis in onze tijd'.

Vanuit mijn lespraktijk en de opvattingen die centraal stonden in 'Geschiedenis, onderwijs en vorming' wil ik mede namens de sectie kanttekeningen maken bij het 'Deeladvies', en enige aanvullingen geven.

Vooraf wil ik uiting geven aan onze bewondering voor het werk dat tot nu toe in een korte tijdsspanne en met gebrekkige financiële middelen door de HEG is verricht; we zijn onder de indruk van de intensieve wijze waarop behandeld is wat het Geschiedenisonderwijs in de bovenbouw moet worden.

Het is verheugend dat de HEG met een min of meer uitgewerkt alternatief komt voor het te strakke keurslijf van de laatste 50 jaren. We gaan er daarbij van uit dat de hoofdmoot van het Geschiedenisonderwijs in de bovenbouw wél uit moderne geschiedenis blijft bestaan. Het idee van 30 onderwerpen waaruit men er 9 kan kiezen om te behandelen in de laatste 2 jaar spreekt ons aan. We zouden er echter prijs op stellen als ruimte wordt gekreëerd om,

als daar behoefte aan is, 2 à 3 onderwerpen zelf te mogen bepalen en samenstellen. Anders wordt dit de dood in de pot voor eigen initiatief.

Bepaald verheugend is het vervolgens, dat de actualiteitswaarde van deze 9 onderwerpen door de HEG als een centraal gegeven wordt beschouwd en dat daartoe ook aanwijzingen worden verstrekt. Veel meer waardevolle opmerkingen zijn te maken, maar vanwege tijdsgebrek zullen we ons verder beperken tot kanttekeningen en constructief bedoelde kritiek.

De 'structuurbegrippen' en de twee niveaus

Op de eerste plaats geldt ook voor dit 'Deeladvies' de belangrijke kritiek die op pagina 18/19 van Kleio 8/85 wordt geuit door het VGN-bestuur op het Eindexamenrapport uit november 1984. Ook nu wordt o.i. nog:

- a. Onvoldoende verantwoording afgelegd vanuit welk concept men heeft gewerkt. En misschien al net zo belangrijk: hoe denkt men gegeven de verschillende scholingsconcepten die in het land worden gehanteerd, te kunnen komen tot een communis opinio ten aanzien van het CSE?
- b. Daarnaast wordt ook in het 'Deelplan' de 'niveauproblematiek' geenszins opgelost.

Over beide punten van kritiek wil ik wat zeggen, te beginnen met b.

Kritisch staan wij tegenover de *dominante positie die aan de intellectuele vorming is toegekend* middels de 'structuurbegrippen'. Afgezien van het gegeven dat ze in het tweede deel van het 'Deeladvies' onvoldoende uitgewerkt worden, zijn ze ons inziens te centraal gesteld voor het gehele Geschiedenisonderwijs. Dit is voor Vwo-niveau nog wel aanvaardbaar, voor Havo en andere schooltypen is dat ons inziens uitdrukkelijk *niet* het geval. Zo wordt in het 'Deeladvies' het verschil tussen Havo en Vwo onvoldoende aangegeven.

Bijvoorbeeld: Het leren omgaan met bronnen blijkt in de praktijk op onze scholengemeenschap (Havo/Vwo) toch niet zo goed te werken als waarvan in het 'Deeladvies' wel wat al te gemakkelijk wordt uitgegaan. Met name Havo-leerlingen lopen daar maar al te makkelijk op vast.

Als je nú geen duidelijk verschil aan weet te brengen dan loop je straks met Arvo II en de nieuwe lyceumplannen het risico, dat Geschiedenis op één niveau uitgewerkt gaat worden.

Nu wordt in het 'Deeladvies' het werken met bronnen wel enigszins gerelativeerd. Maar juist doordat zoveel tijd is gestopt in het analyseren van vaardigheden die te maken hebben met het werken met bronnen en historische analyse, zijn andere

aspecten van het Geschiedenisonderwijs veel minder doordacht. Aan die aspecten worden dan ook veel minder doelstellingen gekoppeld en geformuleerd dan mogelijk en ons inziens noodzakelijk is.

Hiermee komt eigenlijk onderhuidse kritiek op het hele 'Deeladvies' naar voren, namelijk dat het toch nog veel te veel vanuit de vakwetenschap Geschiedenis is opgezet, en er te weinig leerlinggericht, onderwijsvormend is gedacht. In veel opzichten mogelijk en werkbaar voor Vwo, maar *niet* voor Havo. Daar zien wij die 'structuurbegrippen' niet zomaar direct of indirect verwerkt in alle stof die wordt aangeboden, en we vragen ons ook af of dat wel de bedoeling mag zijn.

En hiermee zijn we dan tevens aangeland bij het concept van waaruit is gewerkt.

Het concept. Wel actualiteit, maar welke relevantie?

De HEG streeft er welbewust naar de actualiteitswaarde van het Geschiedenisonderwijs in de bovenbouw te garanderen. Zij geeft daartoe aanwijzingen; bijvoorbeeld maakt ze op pagina 13 in de 2e kolom de belangrijke en voor velen behartigenswaardige opmerking, dat je wel een contemporair onderwerp kunt behandelen, maar wanneer daarbij niet wordt uitgegaan van een eigentijdse vraagstelling, er toch weer sprake is van 'historische overlevering', die niet wezenlijk verschilt van de behandeling van 'het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk'. Ook geeft de HEG voortdurend aan deze behoefte tot actualiteit uiting door het gebruik van begrippen als 'bestaansverheldering', en het uitgangspunt dat Geschiedenis inhouds- en betekenisvol moet zijn voor leerlingen.

Hier zijn wij het volledig mee eens. Maar er ontbreekt iets. De teneur van het hele 'Deeladvies' is: 'historisch leren denken, dat telt, daar gaat het om'. Dit is eenzijdig, omdat de beoogde maatschappelijke vorming hierbij niet aan de orde wordt gesteld. Die blijft buiten schot. Een belangrijke omissie in dit 'Deeladvies', dunkt me, en ik zal proberen uit te leggen waarom.

Uitgangspunt voor elk concept behoort te zijn dat het belang van het vak Geschiedenis niet voornamelijk of alleen gelegen is in haar intellectueel en cultureel vormende waarde, het vermogen te komen tot 'historisch denken'. Het Geschiedenisonderwijs is in onze tijd ook van wezenlijk belang voor aspecten van de persoonlijke- en maatschappelijke vorming van leerlingen die met name via historische vorming gestalte kunnen krijgen. Impliciet is er uiteraard altijd sprake van vorming, maar gestructureerd en toegesneden op de huidige tijdsomstandigheden is dit evenwel slechts mogelijk, als

er een *uitgesproken pedagogische visie aanwezig is*. Om de maatschappelijke relevantie van het vak te waarborgen dient men in die visie op de eerste plaats uit te gaan van de belangen van de leerling in samenhang met die van de samenleving waarin hij/zij opgroeit. Wil het Geschiedenisonderwijs zichzelf recht doen, én haar bestaansrecht voor derden blijvend aantonen, dan behoort de leerstofkeuze consequent vanuit die achtergrond te geschieden. Het 'Deeladvies' van de HEG schept hiervoor echter geen kader.

Bijvoorbeeld: De Onderwijscommissie van de Europese Raad te Straatsburg propageert al geruime tijd dat de hedendaagse schooljeugd in alle Westeuropese landen dient te worden opgevoed om met een positieve instelling te leven in een *pluriforme en multiraciale samenleving*, om in de toekomst spanningen te voorkomen. En evenzeer wordt benadrukt dat het onderwijs zich er rekenschap van dient te geven dat heden ten dage in West-Europa 40 procent van alle jongeren tussen de 18 en 24 jaar werkloos is. Zowel in het belang van de leerlingen als vanwege het achterliggende maatschappelijke belang mag er in hun schoolperiode ('Learning for Life') niet van worden uitgegaan, dat zij allen in de toekomst hun weg in het arbeidsbestel wel zullen vinden.

Het lijkt mij dat de meeste Nederlandse geschiedenisleraren al jaren vanuit een uitgesproken pedagogische en maatschappelijke visie, in hun lespraktijk bezig zijn met het eerstgenoemde punt van aanbeveling. Zo komen ook de veranderende machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen met hun historische achtergronden gaandeweg binnen het aandachtsveld van het Geschiedenisonderwijs. Zo vinden er gelukkig ontwikkelingen plaats waarin Geschiedenis niet alleen getuigt van haar betekenis voor de intellectuele ontwikkeling van leerlingen, maar ook, door het vormingsaspect, van haar maatschappelijk belang.

Maar ze staan teveel op zichzelf. Want neem nu de tweede aanbeveling die door de Europese Raad wordt gegeven: hoeveel geschiedenisleraren geven zich van dit probleem rekenschap in hun lespraktijk? En — nu meer concreet — zou er één thema in het te ontwerpen leerplan, zoals voorgesteld op pagina 11 volgens de richtlijnen van het 'Deeladvies', het ontstaan van de moderne arbeidsmoraal behelzen? Zo ja, dan lijkt dat een toevalstreffer, en niet het resultaat van het verder niet ingevulde uitgangspunt dat men bij het kiezen van een thema moet uitgaan van 'eigentijdse verschijnselen en problemen'. En zeker ook niet van de argumenten die op pagina 13 t/m 15 worden aangedragen om te komen tot thema- en leerstofkeuze.

Zo suggereert de wijze waarop begrippen

als 'algemene Geschiedenis' of 'vaderlandse Geschiedenis' worden gedefinieerd wel heel wat omdat daardoor de Geschiedenis meer op de eigen tijd en samenleving betrokken lijkt te worden. Er worden echter geen normen of criteria omschreven die enige aanduiding geven van datgene uit de Geschiedenis, wat heden ten dage dienstbaar of noodzakelijk kan zijn voor de leerlingen om hun bestaan beter te begrijpen en daarin keuzes te doen die getuigen van een visie op een breder maatschappelijk belang.

De 'Eindtermen' en het 'Eindexamen-voorstel Havo/Vwo'

Bekijken we de 'Eindtermen' voor Havo/Vwo op pagina 16 en de 'Eindexamenstof', dan vallen de gaten.

- * Bij de Eindtermen mis ik de aanwijzingen dat leerlingen historische verschijnselen — die ze weer moeten kennen in hun context — dienen te kunnen actualiseren en te relateren aan de eigen tijd (wat toch als een belangrijk doel werd omschreven van het Geschiedenisonderwijs.)
- * Evenzeer mis ik hier de opmerking dat een Havo/Vwo-abituriënt (enige) actuele maatschappelijke verschijnselen en problemen vanuit historisch perspectief moet kunnen toelichten.

Bekijken we vervolgens het 'Eindexamen-voorstel', dan sluit dat aan op de 'Eindtermen' en vertoont dit als zodanig dezelfde hiaten — alle goede bedoelingen van het 'Deeladvies' wat eraan vooraf gaat ten spijt. En ook wordt geen enkele garantie gegeven in het 'Eindexamenvoorstel', dat de te behandelen onderwerpen worden gekozen omdat men denkt, dat deze de leerlingen zullen brengen tot een maximale individuele ontplooiing in samenhang met het gevoel van gezamenlijke verantwoordelijkheid. En juist dat laatste, die vorming, maakt het Geschiedenisonderwijs in onze tijd maatschappelijk zo relevant. Bovendien, zoals het staat geformuleerd in het 'Eindexamenvoorstel' kunnen de onderwerpen ook weer als 'historische overleving' in de zin zoals op pagina 13 werd aangeduid, worden getoetst op het CSE. Zodat wij, geschiedenisleraren, ze dan ook noodgedwongen weer zullen moeten gaan behandelen in de klas.

Wanneer de tekst van de 'Eindtermen' en het 'Eindexamenprogramma' niet wordt uitgebreid met richtlijnen zoals hierboven zijn gegeven om de actualiteitswaarde en maatschappelijke relevantie te verzekeren, dan is de kans groot dat het Eindexamenprogramma in de praktijk (weer) verwordt tot een karikatuur, nú van hetgeen de HEG heeft bedoeld.

Pluriforme inspectie als een medisch tuchtcollege

Het voert te ver om hier beargumenteerd een mogelijk kader te geven van waaruit leerstofkeuze gedaan kan worden. We hebben binnen onze sectie vaak met dit probleem geworsteld. De lezer die geïnteresseerd is in de uitkomst ervan wordt doorverwezen naar 'geschiedenis, onderwijs en vorming', het voornoemde artikel in *Geschiedenis in de klas* van april 1985. Daarin wordt verwoord waarom en hoe wij op het Twickelcollege onze doelstellingen en leerstofkeuzes proberen te bepalen. Ons dunkt, dat een omschreven en normatieve visie op ontwikkelingen die in ons maatschappelijk bestel én op mondiaal niveau spelen onmisbaar is, om te komen tot goede afgewogen leerdoelen en stofkeuze in het geschiedenisonderwijs.

We zijn ons ervan bewust dat hierin het centrale probleem naar voren komt, *wie* er gaat bepalen welke hedendaagse verschijnselen en problemen onderwerp mogen worden van het CSE. Nederland is te pluriform en vrij om overal dezelfde doelstellingen te laten gelden. Het is daarom de vraag of men met vaste hand kan en mag streven naar consensus. De HEG behoort richtlijnen te verstrekken die de leerstofkeuze mede bepalen en de maatschappelijke betekenis van het schoolvak Geschiedenis waarborgen. Maar het Ministerie mag straks niet de doelstellingen voorschrijven waaraan alle scholen zich hebben te onderwerpen.

Om dit wezenlijke probleem te omzeilen, lijkt het nodig dat veel van de verantwoordelijkheid terug gaat naar de docent. Mede op basis van richtlijnen van bovenaf kan deze dan tegen de achtergrond van de identiteit van de school de leerstof kiezen voor de onderwerpen op het school-onderzoek. Een pluriform samengestelde inspectie kan daarbij controle uitoefenen op vakinhoudelijk niveau, met inachtneming van de opgestelde richtlijnen. Deze inspectie behoort dan collegiaal te toetsen, zoals het medisch tuchtcollege dat doet: bespreken, niet de norm bepalen anders dan die welke het kwaliteitsniveau betreft.

Tot slot: over periodisering en het spreiden van thema's over tijd en plaats

Bij de keuze van de examenstof praat de HEG in het 'Eindexamenvoorstel' over thema's gespreid in de tijd en plaats, niet over hun maatschappelijke relevantie. Er wordt voorgesteld die thema's (vrij) streng af te bakenen in tijd. Maar hiermee wordt de aard van de thema's bepaald, die zo nóóit de ontwikkeling van een bestaansaspect over een langere periode als onderwerp kunnen hebben. Tevens worden hierdoor criteria gesteld aan de behandeling van onderwerpen van voor 1870, die strij-

dig zijn met het beginsel dat de stof de hedendaagse wereld van de leerlingen moet helpen verduidelijken.

Overigens: de periodisering van de Geschiedenis waarvoor men in het 'Deeladvies' gekozen heeft kan beter vervangen worden door een die uitgaat van prehistorie (te omschrijven als de tijd vóór de agrarische revolutie) — agrarisch tijdperk — en industrieel tijdperk. Deze evenzeer verantwoorde fase-ring stelt zowel Havo- als Vwo-leerlingen in staat de gehele menselijke Geschiedenis te overzien en daar zijn of haar eigen bestaan aan te spiegelen. Dit beantwoordt niet alleen aan een behoefte die in de leeftijdsfase waarin deze leerlingen zitten, merkbaar aanwezig is. Het wordt hiermee ook beter mogelijk om generaliseerbaarheden, grote lijnen en patronen in de menselijke Geschiedenis aan de orde te stellen. Deze kunnen — en dat is belangrijk — goede aanzetten geven om de leerlingen een denk-kader te verschaffen om zowel historische gegevens als ook de overvloed van informatie die hen dagelijks overspoelt, enigszins te ordenen. Daarnaast — en de lespraktijk wijst dit uit — wil men onderwerpen tegen de achtergrond van hun tijd bespreken, dan verkrijgen die met de hantering van dit drie-vlaks tijdschema een historisch kader, dat door de leerlingen veel gemakkelijker kan worden overzien.

Jan Krol

De abituriënt beheerst ...

Een suggestie naar aanleiding van het deeladvies Werkgroep HEG

Er is een aspect in de eindexamenproblematiek waarmee ik grote moeite heb en waarover ik enige woorden kwijt wil. Een van de eindtermen in het rapport luidt: De abituriënt beheerst de geschiedenis van de huidige samenleving en haar voorgeschiedenis...

Hier doemt voor de docent een enorm probleem op: Wat is die beheersing? Betekent dat 'kennis van' of 'kunnen omgaan met kennis'? Hoeveel kennis moet de leerling hebben om te kunnen concluderen dat hij of zij de geschiedenis beheerst? Bij de voorbereiding op het CSE komt dat probleem steeds naar voren. Als er een pleidooi gehouden wordt voor het beoefenen van vaardigheden, dan is er bijna niemand die zegt dat dat onzin is. Wel heb ik vaak gehoord: 'dat is nu allemaal mooi wat die didactici zeggen, maar daarvoor hebben wij geen tijd'. Deze reactie komt misschien voort uit grote zorg voor de leerlingen, maar de do-

cent zit waarschijnlijk ook nog met een ander probleem: 'Er moet zoveel stof behandeld worden. De zaken moeten voor de leerlingen op een rijtje gezet worden. Ze moeten toch wat weten, voordat...'

Natuurlijk is het waar dat de leerling moet weten, maar de vraag is of we wel zoveel energie moeten besteden aan het instampen van feiten. Beheersen van de stof betekent dat je er iets mee kunt doen. In de praktijk is het vaak andersom: de stof beheerst de leerlingen en ook de leraren en dat is niet een gezonde situatie. De stof beheerst ook het eindexamen getuige de ellende die de stofomschrijvingen te weeg brachten. Om nog maar niet te spreken van de onrust veroorzaakt door een zinnetje in een schrijven van de minister (2 mei 1985). *'Dit betekent dat bij het vervaardigen van de opgaven voor het c.s.e. er rekening mee gehouden moet kunnen worden dat de kandidaten behalve een meer gedetailleerde kennis van de voor het desbetreffende jaar aangewezen onderwerp, een zekere kennis bezitten van de sub 1a en 1b genoemde terreinen.'*

Hiermee is dan weer een brok onzekerheid ingevoerd die niet bevorderlijk is voor een goed leerklimaat. De stof beheerst nu het denken van allen die met het eindexamen te maken hebben, terwijl we toch op weg waren naar een beheersing van de stof.

Het wordt tijd dat ik met mijn suggestie kom: Waarom geven we op het examen niet de gelegenheid hulpmiddelen te gebruiken?

Hulpmiddelen

De leerling mag bij het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting gebruik maken van hulpmiddelen.

Een van die hulpmiddelen zou kunnen zijn: een woordenboek. Hoe vaak hoor ik niet de klacht van docenten: 'ik voel me soms net een wandelend woordenboek'.

Verder valt te denken aan een min of meer uitgebreide chronologie, een historische atlas, begrippenlijst, etc.

De tijd die tot nu toe werd besteed aan het instampen van feiten en uit het hoofd leren daarvan, komt dan vrij voor het bezig zijn met geschiedenis.

Ik ben benieuwd wanneer het moment is aangebroken dat op geschiedenisexamens de leerlingen hulpmiddelen mogen meenemen en raadplegen. Een volgende HEG-werkgroep kan zich dus nu bezighouden met het oplossen van de problemen rond de 'hulpmiddelen'.

Of is de zaak zo urgent en belangrijk dat we dit nog even meenemen in de discussie rond het deeladvies-HEG-werkgroep?

Ik hoop dat het gebruik van hulpmiddelen

bij het eindexamen snel gerealiseerd wordt en dan zou dat niet alleen moeten gelden voor het examen Havo-Vwo, maar ook voor het eindexamen Mavo...

J. Beetsma

Een commentaar en een alternatief voorstel

De werkgroep HEG heeft er mijn inziens goed aan gedaan in haar rapportage enige theoretische preliminieren op te nemen. Of deze beschouwingen op de zwoegers in het veld als een vorm van filosofische lafenis zullen overkomen, blijft voor mij niettemin een open vraag; anders gezegd vrees ik dat velen deze overwegingen zullen ondergaan als gelovigen in de kerk: men is het er in beginsel wel mee eens, maar de boodschap is te bekend om nog erg te boeien en de relatie met de barre praktijk van het dagelijks werk niet in alle opzichten evident.

Met voorbijgaan aan de voor iedere historicus duidelijke betekenis van de 'bron' als 'bouwsteen' — en, zou ik meteen willen zeggen, als middel tot de onder 2.3 besproken 'inleving' — wil ik iets opmerken over het onder 2.2 aan de orde gestelde duo van *'feit en objectiviteit'*, en wel in mijn kwaliteit van ongelovige, die hier al vóór psalm en preek de kerk uittrekt. Ik zou namelijk wel eens willen weten, wat eigenlijk de zin en betekenis is van dat 'begrip "feit"', waarmee de commissie HEG de lezers confronteert en waarmee zij onze leerlingen 'systematisch (wil) laten kennismaken' (p. 8). Ik beschouw dit begrip veeleer als een wanbegrip en vermoed dat de commissieleden het hebben ontleend aan de vermaarde *'Inleiding tot de geschiedenis'* van Ger Harmsen, die dit begrip in het eerste hoofdstuk ('De sporen van het verleden') laat opdraven en in de onderhoofdstukken 7, 8 en 9 aan een nadere analyse heeft onderworpen; waarbij inderdaad ook het duo 'feit en interpretatie' (8) aan de orde komt.

Het is opvallend dat Harmsen zich met name in dit onderhoofdstuk in velerlei bochten wringt om zin en waarde van deze antithese te relativiseren, ja ontkennen, maar dat hij toch niet de mijns inziens voor de hand liggende conclusie trekt dat dit begrip 'feit' feitelijk een onding is; ofschoon deze conclusie zich met name tegen het einde van zijn betoog aan de lezer lijkt op te dringen. De historische 'feiten' krijgen hier min of meer de betekenis van elementaire gegevens, die in hun historische hardheid of evidentie nauwelijks of niet te ontkennen zijn. Ik kan en wil hier niet alle complicaties overhoop halen, maar als Harmsen hier zegt: *'We herinneren aan de onderscheiding van Droysen en Bernheim in onbewuste*

kleio

(overblijfselen) en bewuste (traditie) bronnen. De eerste categorie is van een aanzienlijk objectiever gehalte dan de tweede' (p. 29: in de 1e druk, Balthoven 1968), dan is het duidelijk dat de 'feitelijkheid' of 'objectiviteit' van bijvoorbeeld een vuursteen of grafsteen inderdaad onder andere in zoverre groter is dan die van een oorkonde of ooggetuigeverslag, dat men over de eerste twee letterlijk kan struikelen en zich over de laatste twee hoogstens figuurlijk en wetenschappelijk een buil vallen (bijvoorbeeld wanneer de oorkonde vals blijkt te zijn).

Zodra wij ons echter gaan afvragen, wat de betekenis is van die steen, zijn we al evenzeer op een noodzaak van interpretatie aangewezen als in het geval van die andere bronnen.

'Dat de slag bij Nieuwpoort in 1600 plaatsvond, wordt door niemand betwist, maar met dit soort gegevens bevinden we ons natuurlijk nog helemaal aan de buitenkant van het historisch proces', vervolgt Harmsen dan — en hier wordt de argumentatie nog wat labieler. Is dit populaire jaartal dan soms een 'feit'. Ik geloof er niets van — het is integendeel een mededeling die volstrekt verschillend overkomt al naar gelang de geestelijke en culturele achtergrond van degenen die deze boodschap verneemt. Voor een Chinees zal 'slag bij Nieuwpoort' een zinloze klank zijn, voor de Islamiet is het misschien een ketters jaartal, voor de didacticus een overwonnen standpunt, voor oudere Nederlanders een jaartal dat je uit je hoofd moest leren en voor moderne scholieren een jaartal dat hun niets zegt (waarmee zij dus de reactie van de Chinees benaderen...). Wie zich echter in de geschiedenis van zo'n veldslag gaat verdiepen, gaat uiteraard meteen kopje onder in een zee van interpretaties — en dat is dan waarschijnlijk wat Harmsen 'de binnenkant van het historisch proces' zou noemen.

Ik zou dus willen voorstellen om ter zuivering van ons historisch-theoretische begrip-penapparaat het 'feit' als (wan)begrip of categorie maar eens te begraven. Wat men voorafgaand aan deze plichtigheid wel zou kunnen doen, is eens de genealogie van dit misverstand na te gaan, waarbij men uiteraard als stamvader het Latijnse 'factum' zou moeten erkennen; volgens mijn ('beknapt') 'Latijnsch-Nederlandsch woordenboek' (dr. F. Muller Jzn/ dr. E.H. Renkema, Groningen, Den Haag 1928, 1e druk) komt men dan op de betekenissen van 'daad, handeling, werk' en 'voorval, gebeurtenis, feit', respectievelijk afhankelijk, zo neem ik aan, van de werkwoorden 'facere' in de zin van 'doen, handelen,' enz., en van 'fieri' als 'gebeuren, worden', enz.

Wat de slag bij Nieuwpoort een hele gebeurtenis was, is wel duidelijk, en gedaan werd er zeker heel wat, onder andere het elkaar te lijf gaan en afslachten; voor de deelne-

mers was het daarbij zeker ook een 'drama' (van het Griekse woord voor handelen!) en voor de slachtoffers en hun nabestaanden een tragedie; bovendien voor Maurits een ergernis en voor Oldenbarnevelt een wenselijkheid — en zo kan men nog wel wat doorgaan (waarbij ik nog zwijg over wat zich bij Nieuwpoort 1914–1918 afspeelde). Aan interpretaties ontkomen wij hierbij nooit en nergens — en wat leraren én leerlingen dus permanent aan het doen zijn, is inderdaad interpreteren, al dan niet aan de hand van bronnen (en in de praktijk grotendeels niet, omdat geen mens zijn historische kennis alleen aan primaire 'bronnen' ontleent).

Wat de werkgroep formuleert met betrekking tot 'Verandering, continuïteit en discontinuïteit' (punt 5 van het 2e hoofdstuk, p. 9) komt mij voor te behoren tot de vrome wensen die door de veldwerkers wel weer ternauwernood als een evangelie zullen worden verwelkomd. Met het hier geformuleerde ben ik het zelf zeker niet eens, maar wat wordt men verwacht te doen met een omschrijving als deze (in verband met historische acceleratie-verschijnselen): 'Zo moet de snelle loop der gebeurtenissen in de Franse Revolutie niet de aandacht der leerlingen in de weg staan om de opkomst waar te nemen van een nieuwe elite, die tot ver in de 19e eeuw van overwegende betekenis zou blijven voor de lotgevallen van Frankrijk' (p. 9)? Kan men niet beter eenvoudig formuleren dat men de Franse Revolutie doorgaans beschouwt als een 'burgerlijke' revolutie en dat de burgerij die onder andere aan deze revolutie en haar beginselen haar machtspositie te danken had, in de 19e eeuw een tamelijk dominerende plaats ging innemen — en niet alleen in Frankrijk (en bovendien niet alleen in die eeuw: de Franse burgerij is nog altijd vrij dominant).

Overigens vind ik deze vaststelling nogal pretentius onder het gezichtspunt van datgene wat, getuige onze hedendaagse schoolboeken, de leerlingen — doorgaans in de 2e klas! — van de Franse Revolutie te weten komen.

Dat de tijds- of caesuur-bepaling ten aanzien van de eindexamenstof tot een verschil van mening moest leiden, spreekt vanzelf, gezien onze beroepsdeformatie om vooral in termen van tijd te denken; over dit meningsverschil en de ermee verbonden aloude discussie rapporteert de werkgroep met een prijszenswaardige openhartigheid. De overwegende voorkeur voor het jaar 1870 als caesuur vind ik in zoverre verrassend als we hier met een typisch politiek-historisch jaartal te doen hebben, dat wil zeggen de Frans-Duitse oorlog.

Mijn eigen voorkeur zou naar het einde van de 18e eeuw uitgaan, aangezien toen de twee grote 'revoluties' — de industriële en

de democratische (Palmer) — begonnen die in talloze opzichten het gezicht van de moderne wereld hebben bepaald. Wanneer men, zoals is geformuleerd in de 'samenvatting' (p. 14). 'de eis van kennis van eigentijdse geschiedenis' wil 'herdefiniëren als kennis van de huidige samenleving en haar voorgeschiedenis', dan zal men er mijns inziens niet aan ontkomen om de grondslagen van deze 'huidige samenleving' in eerste (uiteraard niet in laatste!) instantie te zoeken in de historische processen die aan het eind van de 18e eeuw op gang kwamen in de 'Atlantische wereld'.

De didactische wisseltruc die de werkgroep onder 2.5 ('Niveau-differentiatie en ontwikkelingstendensen in het Voortgezet Onderwijs', p. 15/16) uithaalt met niveaus en varianten, vervult me daarentegen van een diepe afschuw. De praktische deelname aan een historische tentoonstelling zou abiturienten van de 'praktische variant' dus een 'uitstekende voorbereiding' bieden voor bijvoorbeeld journalistiek? Ik heb altijd gedacht dat een journalist (met uitzondering van de geestelijke loopjongens van bepaalde ochtendbladen) moest beschikken over enige en met name historische kennis, en dat hij met betrekking tot geschreven teksten tenminste enig kritisch vermogen moest hebben ontwikkeld. Voor de werkgroep kan ik alleen maar hopen dat geen journalist dit pleidooi voor een intellectuele minus-variant onder ogen zal krijgen (stel je voor: Heldring...).

Wat mij in het 'eindexamenvoorstel Havo/Vwo', waarmee de werkgroep haar rapport afsluit, vooral frappeerde, is dat dit voorstel enerzijds ambitieus en anderzijds nogal traditioneel is; dit laatste in die zin dat hier op de weg die door de CEGES, niet tot ieders welbehagen, is ingeslagen, in wezen wordt voortgegaan. Het ambitieuze en tegelijkertijd ook enigszins beklemmende ligt daarin dat het netwerk van 'onderwerpen' voor de 'examenstof' hier nog wat vollediger en dwingender over de twee jaren van de bovenbouw wordt uitgespreid.

De 'selectie van onderwerpen, te toetsen op het CSE' (p. 15) ten getale van dertig, gelijklijk verdeeld over 'eigentijdse' en 'oude-re' onderwerpen alsmede de staatsinrichting, lijkt veelbelovend; in de commissariale 'omschrijving' met behulp van de bekende educatieve en wetenschappelijke instanties, zie ik daarentegen een bron van ellende en tenminste van veel kostbare en moeizame arbeid. De relatie van deze produktie tot de schoolonderzoekstof is mij ook niet helemaal duidelijk: is deze aan deze stofomschrijvingen gebonden, of kan de leraar al dan niet puttend uit deze didactische goudmijnen — verder zijn eigen gang gaan? In dit laatste geval zouden mijn bovengenoemde bezwaren uiteraard van geen of minder gelding zijn.

Aanbevelingen

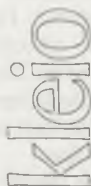
Wat mij voor ogen staat, is een geheel andere programmering – en daarbij aansluitend examinering – van de 'leerstof' van de laatste twee jaren. Ik zou het uitgangspunt willen leggen bij het einde van de 18e eeuw, om de bovengenoemde redenen.

Bij de presentatie en behandeling van de leerstof zou ik een accent willen leggen op een drietal aspecten of benaderingen: de politieke geschiedenis, de culturele geschiedenis en de sociaal-economische geschiedenis; en wel zodanig dat enerzijds het onderlinge verband van deze benaderingen steeds duidelijk zou zijn, maar dat anderzijds toch een keuze kan worden gemaakt naar gelang van de belangstelling en voorkeur van leraar en leerlingen.

De uitwerking van dit programma zou dan in handen kunnen worden gelegd van een commissie, bijgestaan door enige hiervoor vrijgestelde deskundigen en in het kader van een hiervoor gevormd instituut(je). Deze deskundigen zouden dan een soort 'corpus' kunnen produceren van didactisch materiaal, waarvan de docenten gebruik zouden kunnen of moeten maken. Een groot voordeel hiervan zou al zijn, dat wij eindelijk bevrijd werden van de ellende van steeds nieuwe en altijd weer op enige of vele punten deficiënte methodes.

Als examenstof zouden dan ieder jaar (en uiteraard van tevoren aangekondigd) twee of drie 'onderwerpen' kunnen worden geselecteerd, één voor een CSE en één of twee voor het schoolonderzoek. Deze onderwerpen zouden echter deel uitmaken van de algemene leerstof, zodat in elk geval geen inbreuk zou worden gemaakt op het continuïteitsbesef van de scholieren, waaraan ik zelf hoge waarde hecht maar dat bij de tegenwoordige leerlingen veelal ontbreekt.

Wat mij bij een dergelijke organisatie niet het minst van belang lijkt te zijn, is het beroep dat onvermijdelijk zou moeten worden gedaan op de aan onze universiteiten aanwezige deskundigheid. Dientengevolge zou men aan deze universiteiten ook meer geïnteresseerd kunnen raken in de bezigheden en ontwikkelingen binnen het voortgezette en uit de aard der zaak tegelijk voorbereidende (voor deze universiteiten) onderwijs. Binnen dit voortgezet onderwijs zou men anderzijds ook wat meer inzicht kunnen krijgen in de activiteiten van het wetenschappelijke onderwijs en onderzoek. De kloof die tegenwoordig afgrondelijker dan ooit gaapt tussen de twee vormen en niveaus van onderwijs zou hiermee wellicht enigszins worden overbrugd.

KLEIO KRANT

Bestuur

VGN

De jaarvergadering over huishoudelijke zaken zal plaats vinden op zaterdag 8 maart in het gebouw van het Bonifatiuscollege, Fockema Andreaelaan 7, Utrecht. Informatie over plaats, tijd en agenda zal u begin 1986 toegezonden worden, alsmede de jaarstukken.

Houd deze datum vast vrij!

VGN-geschenk 1985

Deze maand ontvangen alle leden als VGN-geschenk het boekje *Handel en wandel*, geschreven door Maurits van Rooijen.* Het is aan de VGN aangeboden door Shell Nederland, afdeling Onderwijscontacten.

Elk jaar biedt Shell het personeel een speciaal geschreven boekje aan in de serie *Shell-journaal van...*

Dit jaar handelt het over de historisch zeer interessante onderwerpen markten en kermis. Het is een erg leuk boekje geworden. Geschiedenisdocenten zullen er mogelijk door worden geïnspireerd om zo'n herkenbaar stukje heden en verleden uit de eigen omgeving ook eens aandacht te geven in de les.

Over eventuele lesmogelijkheden kunt u meer lezen in een volgende Kleio.

Wij danken Shell voor het belangeloos schenken van het boekje. Wij wensen onze leden een rustgevend kerstvakantie en een inspiratievol 1986!

Namens het VGN-bestuur,
Tom van der Geugten

* Leden die op 1 januari nog niets hebben ontvangen, kunnen ondergetekende daarover bellen.

Contributie 1986

Met deze Kleio heeft u een acceptgiro ontvangen voor de contributie/het abonnementsgeld 1986. Wilt u ook de achterzijde invullen: deze gegevens zijn voor de ledenadministratie van belang. Wist u dat leden in de VUT of met pensioen behoren tot de buitengewone leden! U betaalt dan minder. Zie voor in dit blad.

De penningmeester

VGN op reis

Naar Berlijn in de Krokusvakantie 1986

Van 10 tot 15 februari zal er in de Europese Akademie in West-Berlijn een conferentie georganiseerd worden voor in principe Nederlandse geschiedenisleraren over de Oost-Westproblematiek. Reiskosten zijn voor rekening van de deelnemers. De verblijfskosten bedragen 120 DM. Uit eigen ervaring weet ik dat u kunt rekenen op een prima kamer en voortreffelijke maaltijden. De totale kosten bedragen, uitgaande van een groepstreinretour ca. f 325,-.

Eigenlijk is de aanmeldingstermijn al verstreken, maar omdat de conferentie zeker doorgaat – in overleg met de cursusleider is besloten de Nederlandse Gideonsbende aan te vullen met Duitse leerkrachten –, kunt u zich nog opgeven bij: Dr. G. Renner, Europäische Akademie Berlijn, Bismarckallee 46-48, D 1000 Berlin 33.

Verdere informatie verstrekt: Frits Kat, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen, tel.: 03448-1686.

Onderwijswerkplaats Den Bosch

De Onderwijswerkplaats in 's-Hertogenbosch gaat in 1986 haar derde jaar in. Op dit moment wordt de laatste hand gelegd aan de productie van een onderwijsleerpakket dat ontwikkeld is door leerkrachten uit het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de regio Den Bosch. Het pakket wordt gepubliceerd in het kader van de viering van 800-jaar Den Bosch. Het handelt over het dagelijks leven van een 13-jarig jongetje in het huidige en het middeleeuwse Den Bosch. Centraal staat een stadswandeling die de lezer middels de hoofdpersoon Mathijs meemaakt en... die uiteraard ook nu nog te maken is. Het ligt in de bedoeling om alle scholieren van de bovenbouw basisonderwijs en brugklas voortgezet onderwijs in de gemeente 's-Hertogenbosch dit onderwijsleerpakket als geschenk aan te bieden.

Inmiddels zijn er samenwerkingsverbanden aangegaan met het stadsarchief Den Bosch, het Noord Brabants Genootschap, de interscholair vaksectie geschiedenis van de Vereniging Ons Middelbaar Onderwijs.

Momenteel staat de uitwisseling van ervaringen en materiaal inzake omgevingsonderwijs nog steeds centraal. Vandaar dat wij alle leerkrachten in de regio Den Bosch en omstreken uitnodigen om contact met ons op te nemen als zij hieraan willen meewerken. Ook werkloze leerkrachten zijn van harte welkom.

In het komende schooljaar zijn er nog vier vergaderingen: 17 december 1985, 25 februari 1986, 29 april 1986, 20 mei 1986.

onderwijswerkplaats Den Bosch

Deze centrale bijeenkomsten worden gehouden in het Stadsarchief (centrum Den Bosch) of in de RKSG 'Hertog Jan' (vlak bij sta-

tion NS Den Bosch) om 19.30 uur.

Belangstellenden worden uitgenodigd contact op te nemen met het secretariaat. Adres: Francis Elkerbout, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen, tel. 04108-6795 ('s avonds) of 073-316238 (overdag).

Leermiddelendag 1986

Evenals vorige jaren organiseert de Stichting Burgerschapskunde een landelijke 'Leermiddelendag Politieke en Sociale Vorming'. De leermiddelendag vindt plaats op vrijdag 31 januari 1986 in het Cultureel Centrum *De Flint* te Amersfoort, van 13.30-22.00 uur. Toegang gratis, voor kinderopvang wordt gezorgd.

Op de Leermiddelendag zullen rond de honderd uitgeverijen, instellingen, organisaties, instituten, actiegroepen hun schriftelijke en audio-visuele producties op het terrein van de politieke en sociale vorming en maatschappijleer presenteren. Nadere informatie volgt via uitnodigingsaffiches, persberichten en dergelijke of op tel. nr. 071-121841.

Stichting Burgerschapskunde, Noordeinde 2A, 2311 CD Leiden. Tel. 071-121841. Postadres: Postbus 349, 2300 AH Leiden.

Hier kunt u ook aanvragen:

Leermiddelen voor politieke vorming

Van vrijwel alle uitgaven van de Stichting Burgerschapskunde is speciaal voor onderwijs en vormingswerk een omschrijving van de inhoud en de mogelijkheden voor gebruik in klas en groep gemaakt. Zowel apart als compleet (tot op heden 18 stuks) verkrijgbaar. De leermiddelenbeschrijvingen worden gratis op aanvraag toegestuurd.

Nieuwsbrief

Alle informatie over de nieuwste uitgaven van de Stichting Burgerschapskunde. Verschijnt maximaal twee keer per jaar. Gratis abonnement door te schrijven naar Antwoordnummer 10055, 2300 VB Leiden of door te bellen naar 071-121841.

Catalogus

Eenmaal per jaar brengt de Stichting Burgerschapskunde een catalogus uit. In die catalogus uitgebreide informatie over alle uitgaven en nieuwe aanwinsten. De catalogus is gratis aan te vragen.

Mini Didactica nr. 2

In het februari-nummer van Kleio zal er een Mini Didactica verschijnen over gemeentepolitiek. Aan de hand van een aantal concrete gebeurtenissen in Nijmegen kunnen leerlingen zich met dit materiaal een beeld vormen van het reilen en zeilen van een gemeente. Als u van plan was in de klas aandacht te besteden aan de komende gemeenteraadsverkiezingen kan deze Mini-Didactica u daarbij van dienst zijn. Het materiaal is geschikt voor leerlingen van derde klassen.

Stichting voor de Leerplan-ontwikkeling

SLO-catalogus 1985

Al langere tijd bestond bij gebruikers van SLO-uitgaven de behoefte aan overzichtelijke informatie over het totale produktenaanbod van de SLO. De veelheid en diversiteit van dit aanbod maakt het zelfs voor ingewijden soms moeilijk de weg te vinden.

Tegen die achtergrond heeft de SLO nu een eerste catalogus uitgebracht, die in twee edities verschijnt: één voor het basisonderwijs en de Pabo en één voor het Avo/Vwo, het beroepsonderwijs, de volwasseneneducatie en de lerarenopleidingen. Elke onderwijsinstelling in Nederland heeft in september een exemplaar van

de SLO-catalogus 1985 ontvangen. De catalogus zal jaarlijks worden uitgegeven. De volgende verschijnt in februari 1986.

De beide catalogi zijn ingedeeld in rubrieken per vak- of leergebied. Aparte rubrieken zijn gewijd aan schoolwerkplannuitgaven, onder-

wijskundige publikaties en aan uitgaven over vakdoorsnijdende thema's, zoals intercultureel onderwijs en roldoorbreking. Ook voor bepaalde onderwijstypen zoals Pabo, Lbo/Mbo en volwasseneneducatie bevatten de catalogi afzonderlijke rubrieken.

Om de informatie zo overzichtelijk mogelijk te houden is in principe voor elke SLO-uitgave een kolom gereserveerd. Behalve een korte beschrijving van de inhoud treft men daarin ook informatie aan over de doelgroep, de gebruiksmogelijkheden en de uitvoering van de publikatie.

De catalogus basisonderwijs en de catalogus voortgezet onderwijs zijn gratis verkrijgbaar, zolang de voorraad strekt, bij de afdeling Verkoop van de SLO, Postbus 2041, 7500 CA Enschede. Telefoonnummer: 053-840227. Bestelnummer catalogus basisonderwijs: 0.201.4120. Bestelnummer catalogus voortgezet onderwijs: 0.201.4121.

Losse nummers

Losse nummers van Kleio en Kleio-Didactica zijn te bestellen door storting van f 7,50 op giro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag.

Ook het leerlingenmateriaal kunt u krijgen door storting van het verschuldigde bedrag op de giro-rekening van de penningmeester van de VGN.

Kleio-Didactica en leerlingenmateriaal

1 ex. f 5,50; 2 t/m 10 ex. f 4,50 per ex.; meer dan 10 ex. f 3,50 per ex. inclusief verzendkosten. Kleio Didactica no. 1 (land zonder leerplicht) en no. 2 (van Sodom tot Rhynauwen) zijn nog tegen oude prijzen beschikbaar, te weten: 1 t/m 4 ex. f 5,— per ex.; 5 t/m 10 ex. f 3,50 per ex.; 11 t/m 20 f 3,— per ex.; meer dan 20 ex. f 2,50 per ex. Het verschuldigde bedrag dient tevoren overgemaakt te worden

op postgiro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van nummer, titel en tevens de aanduiding 'leerlingenmateriaal'.

Leverbare titels:

- 1 'n Land zonder Leerplicht
- 2 Van Sodom tot Rhynauwen
- 6 Over Leven
- 8 Suriname
- 11 Het Algemeen Kiesrecht in prenten
- 12 De lange weg naar Ulongué. Een kleine geschiedenis van Mozambique

Mini-Didactica

1 ex. f 5,50; verder f 1,— per stuk. Hier komen portokosten bij: 2 t/m 5 exemplaren f 5,— 6 t/m 10 exemplaren f 7,50 11 en meer exemplaren f 10,—. De boekjes zijn geniet, maar hebben geen stevige omslag als de Kleio-Didactica; multiperforatie is mogelijk.

De diaserie bij de Mini-didactica is klaar. Het zijn vijftien dia's met toelichting geworden. Inclusief inramen en verzending kost de serie f 15,50. U kunt bestellen door het overmaken van dit bedrag op postgiro 1 67 56 36 t.n.v. C. Bogaerts te IJsselstein. Als u even opbelt (03408-8 35 76) dat u gegireerd heeft, worden de dia's gelijk gemaakt. Dat scheelt u zo'n dag of tien in levertijd.

UITVERKOOP LOSSE NUMMERS

Van oude jaargangen zijn nog een aantal nummers leverbaar. U kunt die kopen voor f 3,— (incl. porto). Misschien is er nog iets leuks bij uit de tijd dat u geen lid was!

Hele jaargangen zijn er alleen nog van 1982, 1983 en 1984. Ze kosten f 75,—.

Losse nummers zijn te bestellen bij de redactie door het overmaken van het bedrag op postgiro 1354516 t.n.v. C. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein — gewenste nummers vermelden.

Een aantal nummers staat hieronder, voor informatie over andere kunt u bellen 03408-83576.

- Nr. 3/1984 — drie artikelen over de verzuiling.
- Nr. 3/1984 — Kleiotopia, themanummer met leerlingenmateriaal over een aantal utopiën in het verleden.
- Nr. 8/1982 en nr. 8/1983 — themanummers waarin 'het vak' ter discussie wordt gesteld en reacties daarop.
- Nr. 3/1983 — artikelen over techniek in het verleden.
- Nr. 1/1983 — artikelen over de Nederlandse geschiedenis in het Sovjetonderwijs (met vertaling van het betreffende hoofdstuk uit het leerboek voor de zesde klas).
- Nr. 7/1982 — de Tweede Wereldoorlog, een overzicht van jeugdliteratuur en artikelen.
- Nr. 1/1982 — artikel over differentiatie door F. Dijkstra en F. Buitink.
- Nr. 8/1981 — leerlingenmateriaal over de Oudheid: kaartjesles 'Atlantis' en 'Spartacus, een slavenopstand in de klas'.
- Nr. 7/1981 — artikel 'Differentiatie, sociaal leren en geschiedenis op het Ashramcollege'.

Vrouwen in Kaap Verde

De VROUWENGROEP van de MONDLANE STICHTING heeft een boekje uitgebracht over 'VROUWEN IN KAAP VERDE', een eerste kennismaking. 'In dit boekje hebben we geprobeerd iets meer te vertellen over het leven van de mensen die er wonen en werken, en in het bijzonder van het vrouwelijke deel: Hun dagelijkse zorgen om het huishouden draaiende te houden; kinderen krijgen; werk buitenshuis om geld te verdienen voor de dagelijkse maaltijd' (uit het voorwoord). Het boekje is bedoeld voor (vrouwen)groepen en belangstellenden die nauwelijks iets van Kaap Verde weten. Het boekje is ca. 40 pagina's dik, iets breder dan A5-formaat en bevat teksten en foto's. Op aparte vellen zijn discussievragen toegevoegd. Het boekje kost rond de 9 gulden.

Inlichtingen en bestellingen bij:
Vrouwengroep Mondlane Stichting
Biki Serie
O.Z. Achterburgwal 173
1012 DJ Amsterdam
Tel.: 020-237263

Scholierenwedstrijd

De Stichting Milieu-Educatie (SME), producent van lesmateriaal over milieu en samenleving,

bestaat tien jaar. Om dit jubileum te vieren schrijft ze een wedstrijd uit, i.s.m. Vara's t.v.-jongerenprogramma 'Je Ziet Maar' en uitgever van schoolboeken Educa-boek. Aan deze wedstrijd kunnen zowel individuele scholieren als klassen van het voortgezet onderwijs deelnemen.

Het thema is: DE TOEKOMST. Een toekomst, waarin gewerkt wordt met plezier, schone energie wordt gebruikt, we de natuur behouden én er eten is voor iedereen op deze planeet. Het is de bedoeling dat individuele scholieren of koppels een (al of niet geïllustreerd) werkstuk maken, een 'Plan voor de Toekomst'. In dat plan komt aan de orde wat er moet gebeuren om zo'n leefbare wereld te krijgen. De hoofdprijs voor het beste plan is een SURFPLANK. De tweede en derde prijs zijn een fototoestel en een racefiets.

Ook klassen kunnen met DE TOEKOMST aan de slag, door een tentoonstelling te maken. Aanwijzingen hiervoor en een introductieles zijn te vinden in het gratis wedstrijdpakket, dat voor het klassikale deel is samengesteld.

De tentoonstelling wordt op de school zelf beoordeeld door een deskundige jury. De hoofdprijs is een excursie naar het energievoorlichtingsproject 'Energie Anders' in Hoek van Holland. Bovendien krijgt de winnende school een windmolen.

Vara's t.v.-jongerenprogramma 'Je Ziet Maar' zal op verschillende tijdstippen aandacht besteden aan de wedstrijd. De prijsuitreiking, zowel voor de individuele als de klassikale inzendingen, geschiedt door Minister Winsemius en wordt op 14 mei uitgezonden door 'Je Ziet Maar'.

CURSUS INTERNATIONALE POLITIEK VOORJAAR 1986

De afdelingen Onderwijs en Onderzoek van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' organiseren een cursus 'Internationale Politiek' voor leraren geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer.

Doel en methode:

- het vergroten van het inzicht in een aantal belangrijke aspecten van de internationale politiek;
- na een inleiding van een docent volgt een discussie aan de hand van uitgereikte literatuur.

De cursus zal gehouden worden op de dinsdagmiddagen van maart, april en mei 1986 van 13.30 tot 16.30 uur.

Inlichtingen en aanmeldingen vóór 1 februari bij
Instituut Clingendael, afdeling Onderwijs,
Clingendael 7, 2597 VH Den Haag,
tel.: 070-245384 tst. 139

PROGRAMMA

11/3	Inleiding	A.G.A. Bakker
	Inleiding in de internationale politiek	P.W. Meerts
18/3	De Verenigde Naties	D.A. Leurdijk
25/3	Wapenbeheersing	J.G. Siccama
8/4	Ontwikkelingssamenwerking	G.W. van der Velden
15/4	Sovjetunie	H. Hendrikse
22/4	Europese integratie	B.R.A. van den Bos
29/4	Midden-Oosten	M. van Leeuwen
6/5	Zuidelijk Afrika	J.W. van der Meulen
13/5	Nederlands Buitenlands Beleid	S. Rozemond
20/5	Rollenspel	Staf Onderwijs
30/5	Sluiting CIP/LBB	

De inzendingen moeten uiterlijk 20 maart bij de Stichting Milieu-Educatie binnen zijn en de tentoonstellingen moeten dan gereed zijn. Meer informatie is te verkrijgen bij SME, vragen naar Albert Berman.

Stichting Milieu-Educatie
Oude Gracht 42
3511 AR Utrecht
tel.: 030-333357

Z.R. Dittrich en A.P. van Goudoever

H&S

HES Uitgevers B.V.
Postbus 129
3500 AC Utrecht

onder andere:
over de Russische revolutie
over collectivisatie
over persoonsverheerlijking
over Stalin's persoonlijkheid
over buitenlandse politiek

192 pag.
f 35,-

*Na de Verenigde Staten in
de 20e eeuw nu deze bundel
over Sovjet Rusland*

Verkrijgbaar in de boekhandel

Nieuw licht op een oude stad

Italiaanse en Nederlandse opgravingen in Satricum

Doel van deze tentoonstelling is het presenteren van een overzicht van de geschiedenis en de cultuur van Satricum. Sedert 1977 hebben Nederlandse archeologen in deze antieke stad, gelegen circa 50 kilometer ten zuidwesten van Rome, op uitnodiging van de Italiaanse autoriteiten bodemonderzoek verricht. De opgravingen worden iedere zomer voortgezet. Nederland continueert hiermee een reeds tussen 1896 en 1898 uitgevoerd onderzoek, dat destijds verrassende resultaten heeft opgeleverd, maar even overhaast is beëindigd als begonnen. Bovendien is er weinig van gepubliceerd. Een der interessantste Nederlandse vondsten, een zeer oude Latijnse inscriptie, werd indertijd per ver-

gissing geheel over het hoofd gezien. Een groot deel van het toenmaals opgegraven materiaal heeft bijna een eeuw gesluimerd in museummagazijnen.

De expositie presenteert aan de hand van vondsten, maquettes, plattegronden en foto's een zo volledig mogelijk overzicht van de prehistorische periode tot in de Romeinse tijd. Omstreeks 1000 voor Christus zijn Latijnse stammen Latium binnengedrongen, waarna zij vanuit Alba Longa een serie kolonies gesticht hebben. Hiertoe behoort de oudste nederzetting op de latere akropolis van Satricum. Resten van hutten zijn bewaard gebleven. Tegen het eind van de 7e eeuw, gelijk met Rome, kwam Satricum in de politieke en culturele invloedssfeer van de Etrusken. In 488 voor Christus werd de stad door de Volksen bezet, om tenslotte in 346 voor Christus door de Romeinen verwoest te worden. De tentoonstelling maakt de historische opeenvolging van deze vier perioden zichtbaar.

Financieel wordt de tentoonstelling mogelijk gemaakt doordat aan prof. dr. Massimo Pallottino, de belangrijkste Etruskoloog van onze tijd, in 1984 de Erasmusprijs

werd toegekend. De helft van het bedrag, dat hem door Prins Bernhard als regent van de Stichting Praemium Erasmianum werd overhandigd tijdens een bijeenkomst in het Koninklijk Paleis te Amsterdam, is door de Italiaanse hoogleraar geschonken als bijdrage in de hoge kosten. Bovendien heeft de Stichting zelf een belangrijk bedrag ter beschikking gesteld waar de katalogus van gefinancierd kan worden. De overige kosten worden gedragen door de Italiaanse en de Nederlandse regering.

23 november 1985 – 23 februari 1986
Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, Leiden.
Geopend: dinsdag t/m zaterdag van 10 tot 17 uur; zondag van 13 tot 17 uur; maandag gesloten.

Voor nadere informatie:
Rijksmuseum van Oudheden
Dienstgebouw, Papengracht 30
Tel.: 071-146246
Dhr. P.P. Kerpel, educatief medewerker.

Schatkamers uit het Zuiden

Van 29 november 1985 tot en met 2 februari 1986 wordt in het museum Het Catharijneconvent te Utrecht de tentoonstelling 'Schatkamers uit het Zuiden' gehouden. Topstukken van edelsmeedkunst van de 7de tot en met de 15de eeuw geven een beeld van de middeleeuwse pracht die in Nederlands en Belgisch Limburg bewaard is gebleven. Sedert Karel de Grote kende het Maas-Rijng gebied de gehele middeleeuwen door een grote culturele bloei. Maastricht en Tongeren werden in één adem genoemd met Keulen en het keizerlijke Aken, centra van het Heilige Roomse Rijk. De edelsmeedkunst bereikte een ongeëvenaard niveau. Voor de stoffelijke resten van vele heiligen maar vooral voor die van Sint Servaas, naar wie eeuwenlang honderdduizenden pelgrims op bedevaart gingen, werden kostbare reliekhouders vervaardigd van goud, zilver en bergkristal.

Hoogtepunten vormen op de tentoonstelling de verguld zilveren reliekbuste van Servaas uit Maas-

tricht en de uit de Servaaskerk afkomstige 12e-eeuwse reliekegels die zich thans te Brussel bevinden. Daarnaast zijn er nog vele andere pronkstukken, vooral uit de schatkamers van de romaanse basilieken van Maastricht, Tongeren en Susteren en uit de kerk van Maaseik.

Gegroepeerd vanuit het verschijnsel van de middeleeuwse reliekverering en pelgrimsvaarten worden de voorwerpen getoond.

Een catalogus van 200 pagina's en een videoprogramma over pelgrimstochten en relieken begeleiden de expositie.

Plaats: Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Nieuwegracht 63, Utrecht.

Openingstijden: dinsdag t/m vrijdag 10-17 uur, zaterdag, zondag en beide Kerstdagen 11-17 uur. Alle maandagen en Nieuwjaarsdag gesloten.

UTRECHTSE HISTORISCHE CAHIERS

Sinds 1980 geeft het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht de 'Utrechtse Historische Cahiers' uit. In deze reeks, die jaarlijks in 4 afleveringen verschijnt (totaal ongeveer 300 pagina's) worden een aantal scripties, werkgroepverslagen en onderzoeksrapporten van zowel studenten als stafleden gepubliceerd.

Reeds verschenen zijn o.a.:

Brok, T., *De Vrijzinnig Democratische Bond als partijorganisatie, 1908-1918* (f 5,-)

Braams, M., Ribbink, E., Zwaga, A., *Nederland en de Spaanse burgeroorlog* (f 6,50)

Velde, A.R.J. ten, *Nederland in de Korea-oorlog* (f 6,-)

Kamerbeek, E., *Geschiedenis op school - Een vak met historie* (f 6,-)

Jobse, P., *Jan van Nassau en de Unie van Utrecht, 1577-1579* (f 6,-)

Willem van Oranje - themanummer (f 9,-)

Schakenraad, A., *De Algemeene Nederlandsche Bond 'Vrede door Recht', 1901-1914* (f 8,50)

Kruyt, L.J.M., *Tolerantie in 17e-eeuws Rusland - De religieuze tolerantie jegens Westerse protestanten* (f 8,50)

U kunt een, of meerdere, nummers bestellen door overmaking van het juiste bedrag op gironummer 3218685 t.n.v. U.H.C., Postbus 80.090, 3508 TB Utrecht (onder vermelding van de auteur). Op dit adres kunt u ook een (gratis) exemplarenoverzicht van alle verschenen nummers van de U.H.C. aanvragen. Tevens bestaat de mogelijkheid om een abonnement te nemen. Studenten betalen f 17,50, anderen f 22,50. Dit bedrag dient u over te maken op het bovenstaande gironummer.

Volkscultuur

VOLKSCULTUUR: TIJD-SCHRIFT OVER TRADITIES EN TIJDVERSCHIJNSELEN is een voortzetting van het drieëndertig jaar lang bestaande blad **NEERLANDS VOLKSLEVEN**, dat vanaf 1951 werd uitgegeven door het Nederlands Volkskundig Genootschap en wat later mede door het Beraad voor het Nederlands Volksleven. **NEERLANDS VOLKSLEVEN** was gericht op de beschrijving en bestudering van 'de Nederlandse folklore'. Als zodanig vormde het een bijdrage van wetenschappers en van amateurs aan de volkskunde. Nu het Genootschap en het Beraad zijn opgegaan in de Stichting Informatiecentrum Volkscultuur, is ook de tijd aangebroken voor een nieuw tijdschrift. Wij hopen dat u van dit nieuwe tijdschrift net zo zult genieten als van zijn illustere voorganger en dat u actief wilt meewerken door ons bijdragen te sturen.

Naast het opzetten van dit nieuwe tijdschrift werkt het bureau van de Stichting Informatiecentrum Volkscultuur aan een inventarisatie van deskundigen en organisaties op het gebied van volkscultuur. Ze streeft er naar een compleet overzicht te krijgen van alle individuen, verenigingen, stichtingen, instellingen en collecties op dit terrein.

Ook zal er tien keer per jaar een nieuwsbrief uitgegeven worden, waarin aankondigingen over tentoonstellingen, manifestaties en dergelijke zullen worden opgenomen. Berichten hiervoor kunt u sturen naar het bureau van het Informatiecentrum.

Redactie en administratie:
Informatiecentrum Volkscultuur
Drift 23
3512 BR Utrecht
tel.: 030-319997, gironummer:
810806.

'Volkscultuur, tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen' verschijnt vier maal per jaar. Een abonnement kost f 30,- per jaar.

Clio

'Clio' is een Belgisch maandblad voor leerlingen wat volledig is gewijd aan geschiedenis. Wat uiterlijk en omvang betreft is het te vergelijken met Reflector.

De nummers van oktober en november zijn gewijd aan respectievelijk de Griekse godenwereld en de Romantiek. Allebei zijn ze rijk geïllustreerd.

In de 'Griekse godenwereld' wordt veel informatie gegeven over de goden en de mythologie er omheen.

Het Romantieknummer is nogal op België gericht, maar bevat ook veel algemene stof. Voor Nederland bedraagt de prijs van een los nummer f 2,20.

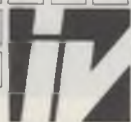
Te bestellen bij: Uitgeverscentrum, Kapelsestraat 222, B-2080 Kapellen, België.

TIJDSCHRIFT OVER TRADITIES EN TIJDVERSCHIJNSELEN VOLKSCULTUUR

POPULAIRE CULTUUR
EIGENTIJDSE FOLKLORE
DUIVEKATERS EN STEFFENEN
STEFANUSLIEDJES
KEREN VAN DE WIND
VOLKSGENEESKUNDE
OMROEPMUSEUM
WEGKRUISEN
MELLIE UYLDERT

NUMMER

1-2
1985

STICHTING INFORMATIECENTRUM VOLKSCULTUUR
UTRECHT

Lijst van commissies, besturen en afdelingssecretarissen

Bestuur sectie (1) Pedak/Basisonderwijs

C.G. van der Kooij, *voorzitter*, De Hulst 53, 9301 PC Roden. Tel. 05908-18947.
Mw. M. Kingmans, *secretaris*, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.
R. Kingma, *penningmeester*, Hageweer 3, 1151 EN Broek in Waterland. Tel. 02903-15 17.
W. Blink, *Uiterdijk* 33, 9959 PL Onderdendam. Tel. 05900-4 92 19.
Mw. A.M.J. Burlet, Ruisdaelstraat 53, 6521 EA Nijmegen. Tel. 080-23 80 94.
F.H.E. Piek, Weurtseweg 37, 6541 AM Nijmegen, Tel. 080-78 59 75.

Bestuur sectie (2) Mavo/Lbo

F.M. Elkerbout, *voorzitter*, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-67 95.
E. Keurentjes, *secretaris*, Dijkmeent 48, 1357 EC Almere-Haven. Tel. 03440-1 56 86.
E. van der Borst, Velperweg 138, 6824 HV Arnhem. Tel. 085-64 91 75.
Y. van den Beuken, Neringweg 379, 8224 CH Lelystad. Tel. 03200-22 64 42.
A. Kraak, De Verte 1628, 8231 JJ Lelystad. Tel. 03200-3 27 53.

Bestuur sectie (3) Havo/Vwo

H.J.P.M. Ketelaars, *voorzitter*, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-1 59 58.
Mevr. M.C.R. Grever, *secretaris*, Pater Brugmanstraat 19, 6522 EG Nijmegen. Tel. 080-23 27 54.
W. Schuringa, Verlengde Oosterweg 37, 9804 RD Noordhorn. Tel. 05940-31 71.
Th.F. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-41 39 25.
P. Wester, Denekamperstraat 28, 7588 PW Beuningen. Tel. 05415-20 61.
L. Dalhuisen, *Didactisch adviseur*, Postdam 5, 2361 Warmond. Tel. 01711-1 08 10.

Bestuur sectie (4) Tertiair Onderwijs

J. Baalbergen, *voorzitter*, MO, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude. Tel. 02946-32 07.
H.J.M. van der Geest, *secretaris*, universiteiten, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.
J. Beetsma, *universiteiten*, Schoteruiterdyken 2, 8538 XN Bantega (Fr.). Tel. 05145-4 27.
W.J.P. Hermans, *NLO's*, Kasteellaan 7, 6651 CC Druten. Tel. 08870-27 66.
L.M.P.G. Smeets, *MO-opleidingen*, Bea-

trixlaan 24, 9341 EE Doorn. Tel. 03430-1 41 71.

Didactiekcommissie

Mevr. D.H. Verhagen, *voorzitter*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-12 26 97.
H. van Duijsen, *secretaris*, Jekerstraat 53¹¹¹, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-73 34 94.
Mevr. H.A.M. Mulkens-Harmeijer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424. Postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didactiekcommissie VGN, 's-Gravenhage.
J.G. Raven, De Wielewaal 28, 1834 XK St. Pancras. Tel. 02267-28 78.
A. Schulp, Amstelkade 171¹¹, 1078 AZ Amsterdam. Tel. 020-629386.

Onderwijsadviescommissie

K.G. van Manen, *voorzitter*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.
Mevr. J.M.A. Eijdt, *secretaris*, Veluwestraat 168, 6813 EG Arnhem. Tel. 085-434673.
H.Th. Lambooy, Nes 2a, 1741 JZ Schagen. Tel. 02240-1 43 47.
Mevr. M.I. Röder, Peuleyenlaan 21, 2742 ED Waddinxveen. Tel. 01828-1 60 77.
L.J.G. van Schie, Telgenkamp 17, 7576 EH Oldenzaal. Tel. 05410-1 47 44.
H. Nolles, Karhulstraat 6, 7339 AE Ugchelen. Tel. 055-425131.
W. van Waardhuizen, Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn. Tel. 055-339557.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, *voorzitter*, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren (Gr.). Tel. 050-34 62 12.
W.H. Lenselink, *secretaris*, Asterlaan 19, 3871 CA Hoevelaken. Tel. 03495-344 73.
G.A.J. Giezeman, Dirk van Voorburglaan 16, 2273 DJ Voorburg. Tel. 070-86 81 23.
W.A. Kattenberg, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-1 48 37.
Mevr. D.H. Verhagen, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-12 26 97.

Commissie Volwasseneneducatie

Mevr. C.W.M. Schunck, *voorzitter*, Talingsingel 64, 6883 CX Velp.
Mevr. M. Teunissen, *secretaris*, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.
Mevr. A. van Broekhoven, *penningmeester*, Malvense Erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-83 43 64.
S. de Blauw, Lomanstraat 26 hs, 1075 RB Amsterdam. Tel. 020-64 51 27.
M. Otten, Melatensteeg 58, 7201 BR Zutphen. Tel. 05750-1 53 43.
Mevr. J. Jansen de Jonge, p/a Van Tielandtweg 2, 3991 LG Houten. Tel. 03403-7 50 33.

Redactie Kleio

C.A.M.J. Bogaerts, *voorzitter*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-8 35 76.
A.C.M. Peek, *secretaris*, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.
F.R. Kat, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448-1686.
A.J.L. van Hooff, Jachthoorn 15, 6581 BC Malden. Tel. 080-58 16 23.
E.M. Janssen Perio, Cipreslaan 34, 3053 ND Rotterdam. Tel. 010-18 43 92.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-8 35 76.
C.W. Torremans, Ceresstraat 51, 2402 BJ Alphen a/d Rijn. Tel. 01720-4 40 61.
Mevr. M. Blom, Krommekamp 16, Werkhoven. Tel. 03437-1902.

Afdelingssecretarissen

Alkmaar - G. Roos, Gerberahof 5, 1689 HW Zwaag. Tel. 02290-3 79 66.
Amsterdam - H. van Duijsen, Jekerstraat 53¹¹¹, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-73 34 94.
Arnhem - J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-77 86 80.
Den Bosch - F.M. Elkerbout, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-67 95.
Breda - A. Schillemans, Kennedylaan 45, 5051 XE Goirle. Tel. 013-34 12 52.
Eindhoven - vacant
Goes - Mevr. I. Nooren-Damen, Parkweg 11, 4461 SG Goes. Tel. 01100-1 47 87.
Groningen - Vacant.
Den Haag - Mevr. W.L.T.M. Duynstee, Burg. Keyzerlaan 32, 2262 BJ Leidschendam. Tel. 070-27 22 58.
Haarlem - G.G. Callenbach, Kempen 12, 2036 EL Haarlem. Tel. 023-33 00 06.
Heerlen - J.A. Klomp, Pannesheiderstraat 80, 6462 EE Kerkrade. Tel. 045-45 61 99.
Hengelo - P. Wester, Denekamperstraat 28, 7588 PW Beuningen (Ov.). Tel. 05415-20 61.
Leeuwarden - H.G. Wolthoff, Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden. Tel. 058-12 19 82.
Maastricht - E. Koers, Veldspaatstraat 23, 6216 BM Maastricht. Tel. 043-43 00 36.
Rotterdam - P. Baardse, Scheepmakerskade 139, 3011 VX Rotterdam. Tel. 010-14 58 35.
Utrecht - P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95, 3571 CP Utrecht. Tel. 030-73 35 62.
Venlo - Vacant.
Zutphen - J. ter Beek, Leeuweriklaan 4, 7203 JE Zutphen. Tel. 05750-1 83 39.
Zwolle - Vacant.

TIJD VOOR EEN NIEUWE KIJK OP KIJK OP DE TIJD

Het is tijd voor een nieuwe kijk op Kijk op de tijd.
De meest gebruikte geschiedenismethode in het voortgezet onderwijs is nu
actueler dan ooit.

Acht jaar gebruikerservaringen hebben geleid tot een
nieuwe druk met aparte edities voor alle schooltypen.

NIEUWE DRUK

Op basis van wensen van de vele gebruikers zijn de leerboeken, werkboeken en handleidingen voor lbo en voor mavo, havo, vwo - waar nodig - vernieuwd. Uiteraard met behoud van alle sterke punten zoals de mooie en functionele illustraties, het leerlingvriendelijke taalgebruik en de vele mogelijkheden tot differentiatie en zelfwerkzaamheid.

ELK SCHOOLTYPE ZIJN EIGEN EDITIE

Op verzoek van gebruikers in het a.v.o. komen er voor het derde leerjaar aparte edities voor mavo, havo en vwo. Optimaal afgestemd op niveau en interesse van leerlingen op deze scholen. Met het succesvolle concept als uitgangspunt. Door deze splitsing is Kijk op de tijd nog vollediger. Het lbo werkt al vanaf het begin met een eigen editie van Kijk op de tijd.

EEN NIEUWE DRUK MET APARTE EDITIES VOOR ALLE SCHOOLTYPEN

malmberg
UITGEVER, DEN BOSCH

POSTBUS 233-5201 AE DEN BOSCH
TELEFOON: 073 215565

**MALMBERG MAAKT
GESCHIEDENIS**

De leerlingenatlas voor geschiedenis,
samengesteld volgens de nieuwste inzichten
op het gebied van didactiek, geschiedenis
en cartografie

Bosatlas van de wereldgeschiedenis

- Met 200 kaarten en 80 grafieken.
- Geschikt voor alle leerjaren en vormen van voortgezet onderwijs.
- Naast elke moderne geschiedenis-methode bruikbaar.
- Gratis didactische verantwoording.
- Los register.
- Gratis opdrachtbladen.

*Bosatlas
van de wereldgeschiedenis*
ISBN 9001 12127 6 64 p. f 39,75

Didactische verantwoording
ISBN 9001 121292 gratis

Set opdrachtbladen
ISBN 9001 121179 gratis

Een boeiend naslagwerk met teksten, kaarten,
grafieken en illustraties in een functionele
en harmonieuze samenhang

Geïllustreerde Bosatlas van de wereldgeschiedenis

Meer dan 300 kaarten, 250 illustraties, waarvan 200 in kleur
en 150 pagina's tekst van historici van naam.

- Kaarten, grafieken en illustraties met een toelichtende en ondersteunende tekst.
- Veel thema's uit de sociaal-economische geschiedenis: een dankbare informatiebron bij de lesvoorbereiding.
- Een uitvoerig naslagregister met duizenden trefwoorden.
- Overzichtelijke achtergrond-informatie voor leerlingen: bij uitstek geschikt als steun bij het maken van werkstukken en het voorbereiden van spreekbeurten.

*Geïllustreerde Bosatlas
van de wereldgeschiedenis*
ISBN 9001 121365 240 p. f 59,50

Wolters-Noordhoff Atlasproducties
Postbus 58, 9700 MB Groningen
tel. (050) 22 68 88

Ook verkrijgbaar
in de boekhandel.

Wolters-Noordhoff Atlasproducties